

Харківська академія неперервної освіти

*До 150-річчя від дня народження
Лесі Українки*

Джерело

педагогічних інновацій

Українська мова та література

Науково-методичний журнал
Випуск № 1(33)

Харків
2021

Схвалено Вченою радою Харківської академії неперервної освіти
(протокол № 4 від 28.12.2020 р.)

Головний редактор:

Покроєва Л.Д., кандидат педагогічних наук, доцент, ректор Харківської академії неперервної освіти, заслужений працівник освіти України

Укладачі:

Кротова І.В., завідувач Центру методичної та аналітичної роботи Харківської академії неперервної освіти;

Клімова С.В., методист Центру методичної та аналітичної роботи Харківської академії неперервної освіти;

Лузан Л.О., доцент кафедри методики навчання мов та літератури Харківської академії неперервної освіти, кандидат педагогічних наук

Журнал видається КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти».
Серія ХК № 2065-806Р, зареєстровано Головним управлінням юстиції
у Харківській області 22 січня 2013 р.

**Джерело педагогічних інновацій. Українська мова та література.
Науково-методичний журнал. – Випуск № 1(33). – Харків:
Харківська академія неперервної освіти, 2021. – 192 с.**

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір,
точність наведених фактів, цитат, імен, даних і дотримання авторських прав.

© Харківська академія неперервної освіти

Зміст

Вступ	5
Розділ I. Україномовна освіта – найважливіша цінність конкурентоспроможної особистості	6
Про вдосконалення мовних компетентностей педагогічних працівників у системі науково-методичної роботи <i>Покроєва Л.Д.</i>	6
Про організацію підвищення кваліфікації педагогічних працівників щодо якісного володіння українською мовою <i>Мельник С.А.</i>	11
Державний компонент базової середньої освіти мовно-літературної освітньої галузі (зміни та нововведення) <i>Лузан Л. О.</i>	15
Навчання української мови в початковій школі за Концепцією НУШ <i>Коченгіна М.В.</i>	18
Роль територіальних методичних об'єднань в організації повсякденної професійно-педагогічної діяльності вчителів в умовах реформування освіти <i>Кротова І.В.</i>	26
Змішане навчання – інновація ХХІ сторіччя <i>Булгакова В. Г.</i>	33
Література рідного краю: духовний і художній дивосвіт поруч <i>Кротова І.В., Клімова С.В.</i>	38
Всеукраїнський конкурс «Учитель року» як чинник особистісного зростання та вдосконалення фахової майстерності вчителя <i>Румянцева-Лахтіна О.О.</i>	50
Підготовка до публікації фахової статті: методичний інструментарій на допомогу педагогові <i>Лузан Л.О., Писаренко Т.І.</i>	57
Розділ II. Формування предметних і ключових компетентностей на уроках української мови та літератури	62
Розвиток національної мобільності особистості в контексті світового освітнього простору <i>Водолажченко Н.А.</i>	62
Актуальні проблеми щодо формування читацької грамотності учнів у сучасному вимірі <i>Капустін І.В.</i>	65
Розвиток компетентних мовців на уроках української мови та літератури <i>Клімова С.В.</i>	70
Роль компетентнісних завдань на уроках української літератури <i>Мезенцева Н.В.</i>	78
Формування громадянської та соціальної компетентностей учнів на уроках української мови й літератури <i>Китиченко Т. С.</i>	82

Розвиток підприємливості й фінансової грамотності на уроках української мови та літератури <i>Носик Н.Д., Китиченко С.О.</i>	85
Розділ III. Леся Українка в педагогічній творчості	100
Леся Українка: слово – невіддільне часу <i>Сидоренко М.В.</i>	100
Наша Леся <i>Аришинова І.В.</i>	118
Сторінки життя Лесі Українки і Ліни Костенко <i>Земляна Л.С.</i>	121
«Щоб у душі прокинулося слово...» Творчий потенціал уроків літератури <i>Саранді Н.М.</i>	126
Розділ IV. Інноваційні підходи в навчанні української мови та літератури	134
Багатоаспектність дослідження української лінгвокультурами <i>хліб</i> <i>Руденко С.М.</i>	134
Постмодернізм у мистецтві й літературі: традиції та реконструкція <i>Чуркіна В. Г.</i>	142
Формування ключової компетентності «вільне володіння державною мовою» в системі розвивального навчання <i>Сосницька Н.П.</i>	146
Нестандартні уроки й методи навчання української літератури <i>Харибіна Н.М.</i>	153
Проектні технології на уроках української мови та літератури <i>Грובה Н.В.</i>	164
Щоб постійно пульсувала думка школяра! (Технологічна картка як ефективна форма конструювання компетентнісного уроку української літератури) <i>Середа І.В.</i>	173
Дидактичні прийоми «Фішбоун» і «Кластер» як засоби розвитку критичного та асоціативно-образного мислення на уроках української літератури <i>Румянцева-Лахтіна О.О.</i>	176
«Фішбоун» – прийом, що вчить мислити <i>Кірієнко Н.М.</i>	183
План-конспект дистанційного уроку «Групи слів за походженням: власне українські й запозичені (іншомовного походження) слова» <i>Янченко Ю. А.</i>	186
Як весело та креативно провести Тиждень української мови й літератури <i>Яковлева Н.М., Воскресенська Ю.Г.</i>	190

Шановні педагоги!

У сучасних умовах суспільного розвитку, національного відродження України все більше зростає роль школи та педагога у формуванні особистості, здатної забезпечити прогрес нації. Першочергове значення при цьому відводиться мовній освіті. Українська мова в галузі освіти має реалізуватися як навчальний предмет, як основний засіб комунікації та здобуття знань з інших сфер пізнання, як засіб розвитку і саморозвитку дітей та підлітків, творчого самовираження й утвердження особистості в суспільстві.

Серед ключових компетентностей Нової української школи перше місце посідає спілкування державною (і рідною, в разі відмінності) мовами, що включає вміння усно і письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди, здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на роботі, вдома, у вільний час, усвідомлення ролі ефективного спілкування.

Любов до слова, рідної мови закладається в дитинстві. Школі належить розвинути цю любов, викликати в учнів інтерес і ставлення до української мови як до рідної, повагу й відповідальність за неї як державної мови своєї країни.

У Харківській області приділяється велика увага утвердженню та популяризації української мови як державної; наполегливо й успішно розв'язують ці завдання заклади освіти регіону: дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої.

Разом із тим, у нашому суспільстві, на жаль, перш за все серед дорослого населення, спостерігається неуважне ставлення до чистоти рідної мови, якості її вживання, що значно впливає на результативність мовної діяльності закладів освіти.

Тож на сьогодні проблемою залишається якісне володіння державною мовою всіма учасниками освітнього процесу, розвиток комунікативних навичок учнів і студентів, виховання національно-патріотичної свідомості. Вирішення цих проблем дозволить кожному випускнику стати гідним громадянином України та успішною особистістю в подальшому житті.

Цей тематичний випуск науково-методичного журналу «Джерело педагогічних інновацій» присвячено пам'яті Лесі Українки, видатної української поетеси, чия літературна спадщина є національним надбанням України, мужньої та вольової жінки, славетної дочки українського народу, 150-річчям від дня народження якої відзначається 2021 рік.

Тож пропонуємо педагогам огляд можливостей підвищити свій власний рівень володіння українською мовою та набути мовних компетентностей або розширити їх у Харківській академії неперервної освіти.

Україномовна освіта – найважливіша цінність конкурентоспроможної особистості**Про вдосконалення мовних компетентностей педагогічних працівників у системі науково-методичної роботи**

*Покросва Любов Денисівна,
Харківська академія неперервної освіти,
доктор філософії, доцент*

Рівень освіти насамперед залежить від рівня професіоналізму та педагогічної майстерності вчителя. Діяльність КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» спрямована на підвищення кваліфікації педагогічних працівників регіону як під час навчання на курсах підвищення кваліфікації, так і в науково-методичній та самоосвітній діяльності їх у міжтестастійний період. У науково-методичній роботі з педагогічними працівниками одним із основних векторів є поліпшення вивчення української мови в закладах освіти регіону та утвердження її державного статусу, підвищення рівня мовно-літературної освіти в регіоні.

Система заходів, нестандартні форми роботи, адресна методична допомога спрямовані, перш за все, на підвищення рівня професійної компетентності вчителів-словесників, яка є результатом творчої діяльності, інтегрованим показником особистісної активної позиції кожного педагога.

2019 рік відзначився для української мови знаковою подією – прийняттям Кабінетом Міністрів України нової редакції українського правопису. Перехідний період для цього документа триватиме до 2024 року. Отже, упровадження основних змін нової редакції українського правопису в освітній процес набуває актуальності. Зважаючи на це, для вчителів-філологів Харківщини другий рік поспіль проводиться **«Онлайн-школа нового українського правопису»** (12 годин). У 2020 році навчанням у Школі охоплено 105 учителів української мови та літератури, у 2021 році – 118. Педагоги підвищили свою професійну компетентність щодо науково-теоретичної бази з історії українського правопису, використання візуальних засобів навчання на уроках української мови щодо впровадження змін нової редакції українського правопису, застосування інноваційних методик і технологій задля формування правописних навичок здобувачів освіти.

На сучасному етапі мовно-літературної освіти відбулися суттєві зміни й у навчанні української літератури, зокрема, згідно з оновленими шкільними програмами з цього предмета в 5-9-х класах збільшено кількість годин з 2-х до 4-х на вивчення літератури рідного краю. Ці уроки повинні сприяти процесам самовдосконалення й саморозвитку особистості учнів, для яких приклад вихідців із малої вітчизни має слугувати дієвою морально-етичною школою. Отже, з метою підвищення рівня компетентності вчителів-філологів стосовно покращення якості проведення уроків літератури рідного краю; осягнення глибинної сутності спадщини митців Харківщини, сприйняття й поцінування багатовимірного набутку майстрів слова, плекання почуття гордості творчими країнами в КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» у 2021 році розпочала роботу педагогічна майстерня **«Література рідного краю. Минуле – сучасне – вічність: талановиті письменники Харківщини»** (24 години), учасниками якої стали 62 вчителі-словесники. Педагогічна майстерня триватиме два роки,

організована та проводиться спільно з Харківським відділенням Національної Спілки письменників України. Так, у першій методичній студії за темою «Харків – літературна столиця: від 20 років XX століття і до нашого часу» активну участь узяв відомий харківський письменник В.С. Бойко. Митець надихнув педагогічну громадськість на активні літературні дослідження стосовно вивчення літератури рідного краю.

Протягом 2020 року з метою підвищення рівня компетентності педагогічних працівників різних категорій в оволодінні державною мовою, фахівці КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» організували дистанційне навчання вчителів різних предметів у межах **«Онлайн-школи грамотності для вчителів-предметників»** (30 годин). 110 педагогів – учасників Школи отримали адресну методичну допомогу з таких питань: поглиблення науково-теоретичної словникової бази, яка стосується термінології окремих предметів; застосування загальнонавчальної лексики у повсякденному житті; формування навичок усного й писемного офіційно-ділового мовлення. Робота Школи отримала багато схвальних відгуків від педагогів, почали надходити прохання щодо повторної її організації. Тож наступного року ми із задоволенням знову розпочнемо заняття в «Онлайн-школі грамотності для вчителів-предметників».

Для створення оптимальних умов щодо зміцнення та утвердження державної мови в системі багатомовної освіти з 2019 року в Харківській області реалізується **регіональний освітній проєкт «Підтримка діяльності закладів загальної середньої освіти Харківської області з навчанням мовами національних меншин у галузі багатомовної освіти»**. У його межах проводяться вебінари, методичні кластери, семінари-тренінги для вчителів різних навчальних предметів за темами: «Інтеграція української мови у навчальні предмети в системі багатомовної освіти», «Формування читацької компетентності учнів в умовах мовного занурення», «Мовне занурення в початкових класах – ключ до засвоєння державної мови», «Специфічно побутова лексика в загальному вжитку» тощо (охоплено 87 педагогів 16-ти закладів загальної середньої освіти – учасників проєкту).

На сьогодні найбільш об'єктивним показником вимірювання якості освіти є **зовнішнє незалежне оцінювання**. Воно вже стало органічною складовою національної системи освіти, зараховується випускникам як державна підсумкова атестація з усіх навчальних предметів. У зв'язку з цим постало завдання допомогти вчителям підготувати школярів до проходження ЗНО з української мови та літератури, а також сприяти розвитку компетентності педагогів у використанні тестових технологій, що має забезпечити підвищення якості освіти.

З 2014 року в КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» створена система роботи з учителями з підготовки школярів до проходження ЗНО. Окрім розробки методичних рекомендацій та обговорення цього питання з керівниками ТМО вчителів української мови та літератури на секційних засіданнях, методичних студіях, семінарах, вебінарах, фахівці Харківської академії неперервної освіти надають адресну практичну допомогу вчителям 11-х класів.

Так, з метою організації якісної підготовки випускників до ДПА та ЗНО вперше протягом 2014 – 2015 років КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» проводилися **виїзні тренінгові заняття** з усіма вчителями української мови та літератури 11-х класів Харківської області, які склалися з двох сесій. Ця практика продовжилася до 2018 року. Тільки з одним нововведенням – у травні відбувалися додаткові сесії тренінгів, куди запрошувалися вчителі, які показали низький рівень набуття професійної компетентності під час заняття в березні. Їм надавалась адресна практична допомога з тих питань, у яких виявлені прогалини; проводилася індивідуальна робота щодо організації підготовки випускників до ДПА та ЗНО.

Оскільки, за результатами аналізу проведення з учителями вищезазначених заходів, було з'ясовано, що надавати адресну методичну допомогу з питань підготовки учнів до ДПА та ЗНО необхідно й педагогам, які працюють у **10-х класах**, то з 2018 року для цих

учителів почали проводити **постійно діючі тематичні вебсемінари**. Їх мета – надавати адресну практичну й методичну допомогу щодо підготовки учнів до виконання тестових завдань зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури, аналізувати типові недоліки у виконанні завдань ЗНО попередніх років, розробити систему повторення навчального матеріалу, який включено до програм ЗНО, і дидактичний матеріал до неї.

Поряд із вищеописаною системою заходів щодо надання адресної методичної допомоги вчителям із підготовки учнів до зовнішнього незалежного оцінювання, Академією з 2015 року створені й проведені три відповідні освітні проекти. Першим, у 2015/2016 навчальному році, був запроваджений **пілотний освітній проєкт «Організація підготовки випускників загальноосвітніх навчальних закладів до зовнішнього незалежного оцінювання»**. Його метою стало створення умов випускникам закладів освіти віддалених районів області для системного повторення набутих у 5–11-х класах знань із тих предметів, що виносяться на ЗНО. У межах проєкту щомісяця проводилися навчальні заняття-тренінги для вчителів української мови та літератури щодо організації системного повторення з учнями навчального матеріалу за тестовими та іншими формами, що використовуються на ЗНО.

Потім ця робота здійснювалася в межах **обласного освітнього проєкту «Підвищення компетентності вчителів щодо підготовки учнів до розв’язування тестових завдань зовнішнього незалежного оцінювання»** (2018 – 2020 роки). У межах проєкту вчителі української мови та літератури об’єдналися в **педагогічну майстерню**. Вони обмінювалися досвідом із підготовки учнів до ЗНО, отримували науково-методичну допомогу щодо організації повторення з випускниками матеріалу за попередні роки, а також оновлення та систематизації знань учнів за період навчання з 5-го по 11-й клас.

Також у 2018 році розпочато **регіональний освітній проєкт «Модернізація змісту та форм підготовки учнів до зовнішнього незалежного оцінювання в закладах загальної середньої освіти»**, який триває і зараз. Його головним завданням є розроблення та впровадження системи підготовки до ЗНО випускників на основі принципу індивідуалізації навчання. У межах проєкту щороку в жовтні методисти КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» укладають *зошити для тренувального тестування* (за завданнями із сертифікаційних робіт ЗНО минулих років), за якими в закладах загальної середньої освіти Харківської області та м. Харкова проводиться тестування з учнями 11-х класів. Щорічно понад 10 000 випускників виявляють бажання пройти таке тренувальне тестування з української мови та літератури. Після аналізу результатів цієї роботи вчителі української мови та літератури отримують від фахівців КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» *адресну практичну допомогу з проблемних питань підготовки до ЗНО*, зокрема щодо складання планів проведення з кожним випускником корекційної роботи. Таку допомогу надають фахівці Академії під час навчально-методичних семінарів (вебінарів), майстер-класів, індивідуальних консультацій.

КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» щорічно здійснює **моніторинг результатів ЗНО** як з української мови та літератури, так і з усіх інших навчальних предметів. За його підсумками з’ясовуються чинники, що впливають на ефективність підготовки випускників до зовнішнього незалежного оцінювання; визначаються напрями подальшої діяльності щодо вдосконалення освітнього процесу та підвищення якості результатів навчання в закладах загальної середньої освіти регіону. Фахівці Академії й надалі працюватимуть над розвитком системи підготовки до ЗНО випускників шкіл, модернізацією змісту і форм цієї роботи на основі принципу індивідуалізації навчання.

Нові реалії життя, а саме тривалий карантин, поставили перед освітянами нові складні завдання – швидко *перейти на дистанційну форму навчання*. Це стало серйозним викликом для нашої сучасної системи загальної середньої освіти.

Ураховуючи особливості роботи та організації освітнього процесу в умовах карантину, вивчивши потреби, побажання та попит учителів щодо особливостей

навчання школярів у дистанційній формі, фахівці Харківської академії неперервної освіти провели **методичний Інтернет-марафон**. Він, можна сказати, дав старт оволодінню педагогами Харківщини методиками проведення дистанційних уроків у різних технічних умовах. Методистами Академії були розроблені ґрунтовні методичні рекомендації щодо організації дистанційного навчання та оцінювання досягнень учнів з української мови та літератури. Найактивнішу участь у марафоні взяли саме вчителі-словесники. Вони надали 37 навчально-методичних матеріалів: розробок уроків, відеоуроків, уроків-презентацій, рекомендацій і порад із власного досвіду роботи. Сьогодні дистанційне навчання вже стало звичним для вчителів, учнів і батьків, невід'ємною складовою освітнього процесу. Це, звичайно, знайшло своє відображення в системі науково-методичної роботи КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» з учителями української мови та літератури. Так, цього навчального року для керівників територіальних методичних об'єднань був проведений вересневий науково-методичний колоквиум, у межах якого відбувся дистанційний вебсеінар «Українська мова та література в дистанційному вимірі». Окрім того, під час усіх науково-методичних заходів, які тепер проводяться онлайн для вчителів української мови та літератури в період адаптивного карантину, обов'язково висвітлюється питання дистанційних форм освіти школярів, окреслюються шляхи розв'язання проблем, які виникають під час дистанційного та змішаного навчання.

Отже, науково-методична робота з учителями української мови та літератури й надалі спрямовуватиметься на вирішення головного завдання – підвищення професійної компетентності та методичної майстерності вчителя-словесника.

Разом із тим актуальним завданням сучасної освіти є реалізація потенціалу обдарованих учнів. Головна мета цієї діяльності – упровадження ефективних методичних засобів і технологій пошуку, навчання, виховання та самовдосконалення обдарованих дітей. Зважаючи на це, одним із пріоритетних напрямів діяльності КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» є створення умов для розвитку природних здібностей учнів, виховання творчої соціально-активної особистості, надання допомоги закладам загальної середньої освіти області щодо розкриття та розвитку здібностей, талантів і можливостей кожної дитини.

У 2001 році, до Дня української писемності та мови, на Харківщині було започатковано унікальний за своєю суттю **Обласний фестиваль ораторського мистецтва**, який і досі не має аналогів у інших регіонах України. Це – конкурс живого українського слова, тому він з року в рік набуває популярності, усе більше бажаючих узяти в ньому участь. Щороку оргкомітет спільно з журі обирає тему фестивалю відповідно до тих актуальних проблем, які постають у суспільстві на даному етапі й можуть зацікавити юних ораторів Харківщини. Цей фестиваль дає можливість розкрити в багатьох учнів справжній талант володіння мистецтвом слова, виявити та підтримати творчо обдарованих дітей; сприяє розкриттю їхнього таланту, розумових здібностей, розвитку комунікативних умінь, поглибленому опануванню багатства рідної мови. Традиційно учасники Обласного фестивалю ораторського мистецтва представляють промови із запропонованої теми, у яких за три хвилини мають переконати зібрання в правоті своїх тверджень. Завжди можна почути різні думки, та неодмінно всіх юних риторів об'єднує одна: найважливіше – завжди залишатися людиною, яка мислить, здобуває знання, дбає про добробут своєї країни, розвиток її мови і традицій.

Щороку 9 листопада в КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» відбуваються **урочистості, присвячені Дню української писемності та мови**. Традиційно в цей день нагороджуються переможці та лауреати Обласного фестивалю ораторського мистецтва. У святі завжди беруть участь щирі шанувальники українського слова: письменники, поети, громадські діячі, найкращі вчителі української мови та літератури, учні шкіл Харківської області, студенти закладів вищої освіти нашого міста, переможці фестивалів минулих років. По завершенні свята рідної мови ось уже кілька років поспіль усі присутні запрошуються долучитися до написання **Всеукраїнського**

радіодиктанту національної єдності в Харківській академії неперервної освіти. Окрім організаційної підтримки написання цього диктанту в День української писемності та мови, методисти Академії також щороку 21 лютого, у **Міжнародний день рідної мови**, організовують у старших класах закладів загальної середньої освіти області проведення «**диктанту єдності**» українською мовою.

Приємно відзначити, що у складний 2020/2021 навчальний рік, коли пандемія стала на заваді проведенню будь-яких заходів офлайн, фахівці Академії на високому організаційно-методичному рівні змогли провести Обласний фестиваль ораторського мистецтва й урочистості з нагоди Дня української писемності та мови в дистанційному форматі.

З 2010 року щорічно 9 листопада, у День української писемності та мови, стартує **Міжнародний мовно-літературний конкурс учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка**, який не лише виховує у школярів вшанування творчої спадщини великого Кобзаря, але й сприяє виявленню творчо обдарованої учнівської та студентської молоді, майбутньої плеяди літературних митців, розвиває їх творчий потенціал, повагу до державної мови і традицій свого народу, підвищує рівень мовно-літературної освіти в Україні та за її межами. Цей конкурс на Харківщині досяг такої популярності, глибини і значущості, що став невід'ємною складовою у процесі формування з нинішнього суспільства повноцінної європейської нації III тисячоліття. Про це свідчить значна кількість бажаючих узяти в ньому участь. Для II та III етапів конкурсу завдання готують фахівці Харківської академії неперервної освіти. Саме ці завдання викликають зацікавленість школярів, підвищують інтерес до історичного минулого нашого народу, до життя і творчості видатних українських митців. Тематику літературних творів учасникам пропонуються дискусійні висловлювання майстрів художнього слова, пов'язані як із життям і творчістю Тараса Шевченка, так й інших письменників української літератури, а також із сучасністю: суспільством, культурою, історичною спадщиною, родиною, мораллю, духовними цінностями, природою тощо.

З метою якісної підготовки переможців III (обласного) етапу конкурсу до участі в IV (фінальному) етапі в Харківській академії неперервної освіти працюють тимчасові творчі колективи методистів, викладачів Академії та вчителів-словесників закладів загальної середньої освіти Харківщини. Члени таких колективів організовують з учнями практичні заняття з української мови та літератури, спрямовані на розвиток творчих здібностей школярів. Ця плідна робота забезпечує високу результативність участі учнівської команди Харківського регіону на IV (фінальному) етапі Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської молоді імені Тараса Шевченка. Ми пишаємося тим, що з 21 учасника фінального етапу конкурсу щороку звання переможців виборюють більше половини школярів Харківської області.

Завдяки співпраці методистів і викладачів Харківської академії неперервної освіти, учителів закладів загальної середньої освіти діти Харківщини також щороку виборюють перемоги у фінальних етапах Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика, Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості «Об'єднаймося ж, брати мої!», за що отримують нагороди на всеукраїнському рівні.

Традиційно 9 березня, у Шевченківський день в Україні, Харківською академією неперервної освіти спільно з Департаментом науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації та закладами вищої освіти проводяться **урочистості з нагоди Дня народження великого Кобзаря**. Завжди на цьому святі вручаються дипломи та подарунки переможцям Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка, Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика, Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості «Об'єднаймося ж, брати мої!». Цього року, у час карантинних обмежень, урочистості були проведені онлайн.

Із метою підтримки, розвитку творчого потенціалу та якісної підготовки учнів закладів загальної середньої освіти до інтелектуальних змагань щорічно в жовтні –

листопаді КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» організовує проведення онлайн-тренінгів для обдарованих школярів. Разом з учнями таке навчання проходять і їхні педагоги. З учасниками онлайн-тренінгів забезпечується зворотний зв'язок, організовується чат для спілкування тренерів з учнями та вчителями. Окрім методистів і викладачів Академії, до проведення тренінгів завжди залучаються кращі фахівці – науковці та викладачі закладів вищої освіти м. Харкова; учителі закладів загальної середньої освіти, які мають досвід підготовки учнів до Всеукраїнських і Міжнародних інтелектуальних змагань.

Творчі надбання талановитих дітей Харківщини не залишаються без уваги. Починаючи з 2001 року, Харківською академією неперервної освіти **видається альманах дитячої та юнацької творчості «Слобожанські перлини»**, де публікуються найкращі роботи переможців різноманітних мовно-літературних учнівських інтелектуальних змагань.

Підсумовуючи все вищесказане, слід зазначити, що науково-методична та організаційно-методична діяльність за напрямом «Українська мова та література» в КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» – це цілісна, систематична робота з учителями-словесниками, спрямована на неперервне підвищення їх професійної майстерності та педагогічної техніки в міжтестастічний період. У сучасному післядипломному просторі вчителю важливо навчитися планувати й реалізовувати індивідуальні траєкторії формування та вдосконалення своєї педагогічної майстерності, робити конкретні кроки, які допоможуть перейти від позиції репродуктора до професіонала, творця, експериментатора, генератора освітніх ініціатив і технологій.

Про організацію підвищення кваліфікації педагогічних працівників щодо якісного викладання українською мовою

*Мельник Світлана Анатоліївна,
проректор з навчальної роботи
Харківської академії неперервної освіти,
кандидат педагогічних наук*

На сучасному етапі розвитку освіта в Україні зазнає радикальних змін. Суспільство потребує таких якостей людей, як ініціативність, гнучкість до змін і творчого підходу до навчання, праці та життя. Освіта стає все більш відкритою для міжкультурної взаємодії, яка є способом розвитку культури, засобом здійснення комунікативних зв'язків. Сучасне суспільство не може існувати без мови – найважливішого засобу спілкування, засобу вираження думок, передачі досвіду сучасникам і нащадкам. Показниками рівня культури держави є високий рівень культури мовлення громадян – добре розвинена мова. Отже, сучасна Україна має чималий скарб – мову, загубити який означає втратити свою культурну самобутність. «Багато чого треба зробити в державі, щоб українська мова посіла належне їй місце й сповна виконувала свої функції... Учити державної мови всіх громадян України – найважливіше соціальне замовлення, оскільки від цього залежить підготовка майбутнього інтелектуального потенціалу країни», – ці слова досить прозоро окреслюють проблеми й перспективи сучасної мовної освіти на всіх її рівнях. Саме мовна освіта в Україні спрямована на виховання людини, яка вільно володіє літературною мовою в усіх сферах суспільного життя. Уміння сприймати, розуміти почуте або прочитане, викладати його зміст, точно формулювати думку, висловлювати її в усній чи писемній формі можуть бути сформовані лише на основі розвитку мислення і мовлення, що є основою навчання мови, починаючи з 1-го класу. Знання державної мови, як відомо,

є конституційним обов'язком кожного громадянина України. Так, у статті 10 Конституції України зазначено, що «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України». Стаття 7 «Мова освіти» Закону України «Про освіту» спрямована на забезпечення належного оволодіння державною мовою всіма здобувачами освіти. Таким чином, виконання законодавчих норм дасть змогу вирівняти можливості громадян України незалежно від їхньої національної приналежності в реалізації їхніх конституційних прав в Україні як у доступі до здобуття вищої освіти на конкурсних засадах, так і в доступі до ринку праці.

Переорієнтація системи неперервної освіти педагогів на потреби суспільства і школи потребує вчителя, який спроможний до створення, освоєння та впровадження нових ідей у практику роботи освітнього закладу, що передбачає необхідність неперервного підвищення рівня фахової компетентності педагогічних працівників.

У КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» створено цілу систему навчальної роботи з педагогічними працівниками, метою якої є підвищення рівня володіння українською мовою. Діяльність Центру професійного розвитку працівників освіти спрямовано на реалізацію положень Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепції державної мовної політики, Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, Закону України «Про мову». Теми щодо якісного викладання українською мовою пропонуються в освітніх програмах *усіх курсів підвищення кваліфікації – від вихователів ЗДО до керівників закладів освіти*.

Широка тематика численних курсів підвищення кваліфікації сприяє підвищенню педагогічної майстерності щодо формування однієї з найвагоміших ключових компетентностей – «вільне володіння українською мовою», а також мовно-комунікативної професійної компетентності, що націлює педагогів на саморозвиток і самовдосконалення. Професорсько-викладацький склад кафедри методики навчання мов і літератури на запити вчителів постійно здійснює пошук оптимальних затребуваних форм навчання на курсах підвищення кваліфікації, які сприяють підвищенню мотивації слухачів до неперервного професійного вдосконалення щодо якісного викладання свого предмета українською мовою.

Для педагогів закладів дошкільної освіти викладачі кафедри методики дошкільної та початкової освіти постійно проводять роботу над підвищенням мовно-комунікативної компетентності. В усіх освітніх програмах для педагогів ЗДО виокремлено професійний модуль «Мовленнєва компетентність вихователя ЗДО», у якому розглядається тема «Шляхи підвищення культури педагогічного спілкування вихователя ЗДО: онлайн- та офлайн-комунікація». Метою цієї теми є підвищення комунікативної компетентності педагога, зокрема збагачення лексичного запасу, диференціації літературних норм і помилкового слововживання, граматичних форм, вимови, а також основних правописних змін згідно з новим варіантом правопису.

Окрім того, *педагоги ЗДО мають можливість опрацювати такі теми:*

- «Як сформувати фонетичну компетентність дошкільника», у якій розкриваються ефективні шляхи формування важливої складової комунікативної компетентності дошкільника в умовах ігрової провідної діяльності (слухачі отримують алгоритм і комплекс ігор, вправ, а також чинні орфоепічні норми);
- «Варіативні методики навчання елементів грамоти дітей дошкільного віку»: де вихователі ЗДО вдосконалюють знання щодо підготовки та використання аналітико-синтетичного методу формування грамоти, а також отримують і актуалізують знання про прийнятні для дошкільника інші сучасні методики навчання грамоти.

Для вчителів початкової школи в межах освітніх програм «Розвиток професійних компетентностей вчителів початкових класів Нової української школи», «Особливості

організації дистанційного та змішаного навчання в освітньому процесі початкової школи (для вчителів початкових класів)», «Розвиток професійних компетентностей учителів початкових класів і вихователів груп подовженого дня Нової української школи» вчителям початкових класів і вихователям груп подовженого дня пропонується широкий вибір тем занять, а саме: «Формування вільного володіння державною мовою молодших школярів на уроках та в позаурочному просторі» та «Засоби дослідження індивідуального мовлення та мовних явищ на уроках української мови», «Формування та розвиток навички читання: особистісно зорієнтований підхід» та «Мовленнєвий розвиток молодших школярів на уроках читання/літературного читання», «Особливості навчання учнів початкової школи вільного володіння державною мовою в умовах ГПД» та «Шляхи формування читацької компетентності молодших школярів в умовах цифрового суспільства», які охоплюють усі аспекти формування ключової компетентності «вільне володіння державною мовою», включаючи й розгляд ефективних форм організації інтерактивної діяльності учнів на уроках української мови у форматі очного та дистанційного навчання.

Питання мовно-комунікативної компетентності педагогів не залишається поза увагою й на короткотривалих курсах підвищення кваліфікації та тематичних спецкурсах. Так, в освітній програмі короткотривалих курсів «Діяльнісний підхід в освітньому процесі початкової школи» розглядається тема «Реалізація діяльнісного підходу у вивченні української мови. Онлайн-урок української мови: особливості підготовки та проведення». У програмах короткотривалих курсів «Шляхи реалізації мовно-літературної освітньої галузі в початкових класах», які спрямовані на підвищення предметної компетентності педагога щодо всіх аспектів викладання української мови та літератури професійний модуль навчально-тематичного плану передбачає опанування таких тем: «Особливості реалізації мовно-літературної освітньої галузі (Державний стандарт початкової освіти)», «Фонетичні та орфоепічні знання як основа формування орфографічної дії», «Сучасні українські письменники, які пишуть для дітей: інформаційно-ознайомлювальний огляд», «Методи та прийоми вивчення художніх, науково-художніх і науково-популярних текстів», «Поняття літературної мови. Літературні норми. Словники та довідкова література», «Підготовчий етап як основа формування грамоти», «Опанування позиційного принципу графіки першокласниками. Апостроф», «Види орфограм та їх перевірка», «Особливості сприйняття молодшими школярами різних видів текстів», «Навчання здобувачів початкової освіти перетворювати інформацію в різні форми повідомлень: від теорії до практики», «Методи та прийоми роботи з ілюстраціями до літературних творів», «Технології смислового читання», «Система роботи з навчання побудови письмового переказу», «Як навчити створювати письмові тексти», «Методичний практикум з формування в молодших школярів умінь перетворювати інформацію в різні форми повідомлень», «Як навчити школярів оцінювати інформацію в усних повідомленнях, текстах ЗМІ», «Організація виставок літератури для дітей». На курсах із теми «Формування ключових компетентностей в учнів початкових класів» розглядається тема «Вільне володіння державною мовою для ефективного спілкування та культурного самовираження».

Метою освітньої програми «Розвивальне навчання в Новій українській школі» є ознайомлення із системою розвивального навчання ДРiМ, а також методична допомога педагогам, які працюють за різними програмами, в організації ефективного освітнього середовища для реалізації принципів НУШ. У межах програми короткотривалих курсів розглядаються такі теми: «Особливості будови курсу української мови в системі розвивального навчання», «Формування лінгвістичних понять на уроках української мови в системі розвивального навчання», «Урок української мови в системі розвивального навчання: проектування, проведення, аналіз».

Для всіх категорій слухачів із метою вдосконалення професійно-педагогічної, загальнокультурної, мовно-комунікативної компетентностей педагогів в освітніх програмах наскрізно проходять теми: «Культура українського мовлення сучасного

педагога» та «Володіння державною мовою як одна з ключових компетентностей нової української школи». У режимі потокових трансляцій (у реальному часі) для всіх категорій слухачів організовано онлайн-навчання педагогічних працівників за такими темами: *«Компетентнісний потенціал мовно-літературної освітньої галузі в системі загальної середньої освіти»*; *«Розвиток читацької компетентності школярів як сучасна проблема цифрового суспільства»*, *«Комунікативна єдність «автор – текст – читач» у контексті формування читацької компетентності здобувачів освіти»*; *«Розвиток ключової компетентності «вільне володіння державною мовою» в умовах упровадження нового Правопису української мови»*, *«Розвиток компетентних мовців на уроках української мови та літератури як реалізація мети мовно-літературної освітньої галузі»*.

З метою найповнішого забезпечення мовних потреб педагогічних працівників урізноманітнено тематику фахових і тематичних спецкурсів, завданнями яких є: удосконалення вмінь педагогів спілкуватися українською мовою, дотримуючись лексичних, граматичних, орфоепічних норм; оволодіння сучасною українською термінологією, яка формується на базі наявного словникового фонду рідної та іноземних мов з урахуванням чинних мовних традицій. Особливостями зазначених вище спецкурсів є те, що навчальний план і комплекс навчально-методичних матеріалів орієнтований на забезпечення формування навичок спілкування державною мовою для створення україномовного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти.

Змістовну роботу проведено на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 559-р. в умовах реалізації завдань Державного стандарту базової та повної середньої освіти відповідно до основних напрямів державної освітньої політики, Концепції «Нова українська школа», запитів громадянського суспільства, установ і закладів освіти, потреб споживачів освітніх послуг. На етапі реалізації було забезпечено підготовку вчителів-предметників закладів загальної середньої освіти (класів), у яких діти навчаються мовами національних меншин, щодо якісного викладання державної мови на тематичних спецкурсах: *«Навчання спілкування державною мовою»*; *«Навчання української мови в умовах упровадження нової редакції Українського правопису»*, *«Шляхи реалізації мовно-літературної освітньої галузі в початкових класах»*; *«Формування орфографічної дії молодшого школяра»*. Педагоги підвищили рівень лексичного запасу для повсякденного спілкування та підготувалися до якісного проведення уроків державною мовою, навчилися створювати україномовне освітнє середовище на перервах, під час позакласного спілкування дітей в умовах реалізації завдань Державного стандарту базової та повної середньої освіти відповідно до основних напрямів державної освітньої політики, запитів громадянського суспільства, установ і закладів освіти, потреб споживачів освітніх послуг.

Підготовка вчителів-предметників, які працюють у закладах загальної середньої освіти (класах) з навчанням мовами національних меншин:

- організовано підвищення кваліфікації вчителів (за освітньою програмою інтегрованого курсу *«Література»*, інформатика, історія, математика, технології, фізика, астрономія, біологія, екологія, хімія, географія, економіка) закладів загальної середньої освіти (класів), у яких діти навчаються мовами національних меншин – кількість груп – 61; кількість слухачів – 2023 особи;
- підвищення кваліфікації педагогічних працівників, які навчають учнів Нової української школи (початкова школа) на тематичних спецкурсах за такими темами: *«Шляхи реалізації мовно-літературної освітньої галузі в початкових класах»* (І квартал 2021 року – 284 слухачі); *«Формування орфографічної дії молодшого школяра»* (І квартал 2021 року – 34 слухачі);
- включено до всіх освітніх програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників-предметників онлайн-заняття за темою *«Удосконалення навичок спілкування державною мовою»* (у I кварталі 2021 року пройшло

навчання 1170 осіб) та до всіх освітніх програм підвищення кваліфікації вчителів початкової школи онлайн-лекцію за темою «Шляхи підвищення культури педагогічного спілкування вчителя початкових класів: онлайн- та офлайн-комунікація» (у I кварталі 2021 року пройшло навчання 496 слухачів).

Дуже важливо прагнути чистоти мовлення як на рівні вимови, так і на лексичному рівні та уникати суржику, що є прикладом засміченого мовлення. Із метою збагачення словникового запасу для вільного висловлення думки та якнайкращого засвоєння норм сучасної літературної мови фахівці Академії розробили методичний посібник «Навчання учнів спілкування державною мовою: практичний poradnik» (авт.-укл.: Водолажченко Н.А., Дегтярьова Г.А., Лузан Л.О., за загальною редакцією Л.Д. Покроєвої, ректора Харківської академії неперервної освіти). Poradnik містить теоретичний матеріал до тих тем, що викликають труднощі в засвоєнні інформації, а також практичні завдання з української мови, метою яких є збагачення словникового запасу вчителя для вільного висловлення думки та якнайкращого засвоєння норм сучасної літературної мови. Видання призначене для підготовки вчителів, які викладають у закладах загальної середньої освіти, щодо якісного володіння ними державною мовою.

Отже, професійна мовна підготовка педагогів є важливим компонентом їх професійної підготовки, тому має здійснюватися в режимі неперервної освіти, що сприятиме вдосконаленню володіння педагогами державною мовою й відповідно підвищенню якості процесу навчання школярів українською мовою.

Державний компонент базової середньої освіти мовно-літературної освітньої галузі (зміни та нововведення)

Лузан Л. О., доцент кафедри методики навчання мов і літератури Харківської академії неперервної освіти, кандидат педагогічних наук

Успіх особистості в сучасних умовах визначається тим, наскільки сформована компетентність щодо організації своєї життєдіяльності у світі, а саме: наскільки людина здатна визначати далеку й найближчу перспективи, знаходити й залучати необхідні ресурси, окреслювати план дій і, здійснивши його, оцінювати, чи вдалося досягти поставлених цілей [3].

У Концепції нової української школи зазначається, що потужну державу й конкурентну економіку забезпечить згуртована спільнота творчих людей, відповідальних, активних і підприємливих громадян. Саме таких повинна готувати середня школа України [1].

Хочемо звернути увагу, що кожен навчальний предмет має формувати не лише суто предметну компетентність, а й вносити свій вклад у формування ключових компетентностей. Так, наприклад, у Державному стандарті базової середньої освіти визначені:

- **Ключові компетентності включно з базовими знаннями:**
 1. Спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами.
 2. Спілкування іноземними мовами.
 3. Математична компетентність.
 4. Основні компетентності у природничих науках і технологіях.
 5. Інформаційно-цифрова компетентність.
 6. Уміння вчитися впродовж життя.

7. Ініціативність і підприємливість.
8. Соціальна та громадянська компетентності.
9. Обізнаність та самовираження у сфері культури.
10. Екологічна грамотність і здорове життя.

▪ **Обов'язкові результати навчання (загальні і конкретні):**

- знанневий компонент;
- діяльнісний компонент;
- ціннісний компонент.

Усі навчальні програми націлені на результат. Вимоги до результатів навчання учнів визначено за такими **освітніми галузями**:

- мовно-літературна;
- математична;
- природнича;
- технологічна;
- інформатична;
- соціальна і здоров'язбережувальна;
- громадянська та історична;
- мистецька;
- фізична культура.

Для кожної освітньої галузі визначено: *мету, єдину для всіх рівнів загальної середньої освіти; компетентнісний потенціал, що позначає здатність кожної освітньої галузі формувати всі ключові компетентності через розвиток умінь і ставлень та базові знання; обов'язкові результати навчання учнів; рекомендовану, мінімальну та максимальну кількість навчальних годин за циклами навчання (5-6, 7-9 класи).*

Метою мовно-літературної освітньої галузі є розвиток компетентних мовців і читачів із гуманістичним світоглядом, які володіють українською мовою, читають інформаційні та художні тексти, зокрема класичної та сучасної художньої літератури (української та зарубіжних), здатні спілкуватися мовами корінних народів і національних меншин, іноземними мовами для духовного, культурного та національного самовираження та міжкультурного діалогу, для збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, творчої самореалізації, формування ціннісних орієнтацій і ставлень.

Акцентуємо увагу на **вимогах до обов'язкових результатів** навчання учнів із мовно-літературної освітньої галузі, а саме, учень:

- взаємодіє з іншими особами в усній формі, сприймає і використовує інформацію для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях;
- сприймає, аналізує, інтерпретує, критично оцінює інформацію в текстах різних видів, зокрема інформаційних та художніх текстах класичної та сучасної художньої літератури (української та зарубіжних), медіатекстах, та використовує інформацію для збагачення власного досвіду і духовного розвитку;
- висловлює власні думки, почуття, ставлення та ідеї, взаємодіє з іншими особами у письмовій формі, зокрема інтерпретуючи інформаційні та художні тексти класичної та сучасної художньої літератури (української та зарубіжних); у разі потреби взаємодіє з іншими особами в цифровому просторі, дотримується норм літературної мови;
- досліджує індивідуальне мовлення, використовує мову для власної мовної творчості, спостерігає за мовними та літературними явищами, аналізує їх [2].

У Державному стандарті базової середньої освіти визначені такі змістові лінії кожного компонента (див. таблицю 1).

Оновлені навчальні програми, які розробляють відповідно до державного стандарту, відповідають на виклики сьогодення, зрівноважують знанневий і компетентнісний

компоненти змісту освіти, є інструментом для запровадження інноваційних методик навчання, є функціональним документом для учнів, батьків і вчителів у пошуку відповіді на запитання «Для чого це потрібно вивчати»?

Таблиця 1

КОМПОНЕНТИ	
МОВНИЙ	ЛІТЕРАТУРНИЙ
змістові лінії	
мовленнєва	емоційно-ціннісна
мовна	літературознавча
соціокультурна	загальнокультурна
діяльнісна	компаративна
компетентності	
мовленнєва	
мовна	
соціокультурна	
діяльнісна	

Нині сучасне життя ставить особливо високі вимоги до рівня грамотності, що вимагає від нас уміння користуватись як писемною, так і усною формами мови в усіх сферах життя, бо грамотність – це один із показників загального рівня культури сучасної людини.

Необхідно зазначити, що саме заклади загальної середньої освіти відіграють ключову роль у формуванні в населення мовної грамотності, а саме: уміння правильно говорити, критично мислити, володіння інформацією тощо. Таким чином, будь-які методи, прийоми, технології, що спрямовані на формування мовної грамотності, повинні бути спрямовані на збагачення словникового запасу учнів, розуміння відтінків значення слова, формування здатності володіння відповідними формами усного та писемного мовлення.

Правильно організована робота на уроці мови/літератури надасть можливість сформувати в учнів/учениць міцні свідомі знання, розвинути пізнавальні здібності, виховати культуру розумової праці, виробити потребу пролонгованої самоосвіти.

Використані джерела

1. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/10/08/derzhstandartbazovoiosvityprezentatsiya.pdf>
2. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
3. Формування компетенцій з проектного менеджменту для інновативного розвитку шкіл для керівників шкіл України: навчальний посібник для підготовки магістрів за спеціальністю «Управління навчальним закладом» та спеціальністю «Управління проектами», слухачів курсів підвищення кваліфікації, керівників навчальних закладів / З.В. Рябова, О. Ю. Шумська, В.Г. Базелюк та ін.; за заг. ред. академіка В. В. Олійника, Франца Фрейха; Ун-т менедж. освіти НАПН України. – К., 2015. – 131 с.

Навчання української мови в початковій школі за Концепцією НУШ

*Коченгіна М.В., старший викладач
секції розвивального навчання
кафедри методики дошкільної та початкової освіти,
канд. пед. наук*

Уміння читати й розуміти прочитане є за Концепцією «Нова українська школа» одним із наскрізних умінь, без якого неможливо сформувати всі ключові компетентності, зокрема й **читацьку компетентність**, в учнів початкових класів. Формування читацької компетентності – провідне завдання мовно-літературної освітньої галузі Державного стандарту початкової освіти, оскільки від якості сформованості навички читання та смислового читання залежить успішність навчання дитини в школі, її емоціональний, пізнавальний, інтелектуальний і художній розвиток, швидкість сприймання й обробки інформації, застосування її у власних навчальних, комунікативних або життєвих цілях, формування функціональної грамотності в майбутньому.

Результати моніторингових досліджень сформованості читацької компетентності в молодших школярів свідчать про **недостатній рівень** умінь аналізувати літературні твори, працювати з інформаційними текстами. Дослідження читання дітей молодшого віку, підлітків і дорослих у нашій країні та в інших країнах світу фіксують зменшення інтересу до читання, відсутність домашніх бібліотек, зникнення традицій сімейного читання тощо. Існують також дані про зв'язок між досвідом спілкування дитини з книжкою в дошкільному віці й успішністю/неуспішністю формування читацької компетентності в молодшому шкільному віці. Серед причин, які як позитивно впливають на якість формування читацької компетентності, так і негативно позначаються на вихованні інтересу до читання, умінь сприймати, аналізувати та інтерпретувати фольклорні, літературні та інформаційні тексти, науковці називають фахову підготовку вихователів закладів дошкільної освіти та вчителів початкових класів.

На нашу думку, одних суто професійних знань, умінь і навичок, потрібних для розробки конспекту заняття або уроку читання, для модернізації системи літературного розвитку дитини недостатньо. Педагоги мають бути **свідомо мотивованими** на здійснення змін у підходах до реалізації літературної освіти, мають самі демонструвати інтерес до читання й читати книжки, бути обізнаними щодо актуальних тенденцій у дитячій літературі, знати корисні цифрові ресурси з питань методики формування читацької компетентності, художньої літератури для дітей, бути практично підготовленими до формування навички читання та смислового читання в сучасних учнів, систематично займатися власною самоосвітою.

Питання підвищення рівня професійної підготовки вихователів закладів дошкільної освіти та вчителів початкових класів щодо розвитку особистості дитини засобами дитячої художньої літератури, формування читацької компетентності в учнів і учениць початкових класів постійно перебувають у центрі уваги на курсах підвищення кваліфікації вихователів ЗДО та вчителів початкових класів у Харківській академії неперервної освіти. Відповідна робота продовжується весь міжквартальний період. Удосконалення рівня професійної підготовки з методики формування читацької компетентності, проведення занять із використанням художньої літератури здійснюється через різні заходи. У навчальній, науково-методичній та організаційній роботі з підвищення рівня професійної компетентності педагогічних працівників ЗДО і вчителів початкових класів щодо застосування художньої літератури для дітей в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, у початковій школі, формування читацької компетентності в молодших школярів беруть участь усі викладачі кафедри методики дошкільної та початкової освіти, секції розвивального навчання.

Ця робота передбачає й постійну самоосвіту викладачів із питань методики роботи з дитячою книжкою, методики читання/літературного читання, проведення досліджень, створення актуальних навчально-методичних матеріалів для педагогічних працівників ЗДО й учителів початкових класів.

Метою підвищення рівня професійної компетентності педагогічних працівників ЗДО і вчителів початкових класів щодо застосування художньої літератури для дітей в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, у початковій школі, формування читацької компетентності в молодших школярів є створення умов для виникнення в педагогів бажання проводити цікаві й результативні заняття та уроки читання/літературного читання, урахування інтереси й особливості дітей групи або учнів класу, сприяння набуттю педагогами практичних умінь, необхідних для формування читацької компетентності, популяризації читання, виникненню в дітей захопленості читанням, здійснення просвітницької роботи серед батьків щодо ролі книги в житті дитини, специфіки сімейного читання.

Завдання з удосконалення професіоналізму вихователів ЗДО і вчителів початкових класів щодо методики роботи з дитячою книжкою, методики читання, популяризації читання:

- створення умов, необхідних для зміни ставлення педагогів до застосування дитячої літератури в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, у початковій школі;
- удосконалення предметної підготовки вчителів початкових класів, вихователів ЗДО щодо тенденцій у сучасній дитячій літературі, оновлення знань і вмінь пояснювати використані в тексті засоби художньої виразності, розширення кола педагогічної ерудиції щодо літературних творів сучасних вітчизняних і зарубіжних письменників;
- ознайомлення педагогів з ефективними формами, методами й прийомами ознайомлення та сприйняття фольклорних і літературних творів дошкільників і молодших школярів;
- залучення вихователів ЗДО та вчителів початкових класів до проведення спостережень і елементарних моніторингових досліджень щодо місця художньої літератури й дитячих книжок у житті дитини, сформованості в учнів початкових класів умінь аналізувати тексти;
- підготовка педагогічних працівників до аргументованих і результативних виступів на батьківських зборах, здійснення просвітницької роботи серед батьків щодо розвитку дітей засобами дитячої книжки;
- надання педагогам інформації про корисні цифрові ресурси з питань методики читання, щодо сайтів, на яких можна прочитати або прослухати твори дитячої літератури.

Навчально-методична робота з удосконалення професійної підготовки вихователів ЗДО та вчителів початкових класів щодо застосування творів художньої літератури й дитячої книжки в освітньому процесі ЗДО/початкової школи здійснювалася за такими напрямками:

Створення відповідного едукативного освітнього середовища

Інформаційна довідка:

Едукативне середовище має таку структуру:

- по-перше, це гармонія дизайну, відповідна архітектурно-естетична організація життєвої території освітнього закладу, його художнє оформлення, багатство сучасних різноманітних засобів навчання, також це пристосованість середовища до реалізації особистістю своєї активності в різних видах діяльності (пізнавальній, науковій, комунікативній, громадській, фізичній, інформаційній, художньо-естетичній, трудовій тощо);

- по-друге – змістовно-методичний компонент освітнього закладу (відповідні державні документи освіти, система організації освіти);
- по-третє – комунікативно-організаційний компонент, що вміщує духовно-ціннісні орієнтації суб'єктів освітнього середовища, їх статус, особливості спілкування, викладання і учіння, специфіку управління тощо;
- по-четверте – науково-дослідницький компонент, що вимагає забезпечення активної участі студентів вузу в роботі наукових лабораторій вузу, дослідницьких центрів, у наукових гуртках, проблемних групах, олімпіадах, конкурсах студентських творчих робіт тощо.

За Н.В. Рогальською

- ✓ **Як було створено відповідну архітектурно-естетичну організацію та навчально-художнє оформлення аудиторій для проведення навчальних занять, на яких розглядалися питання методики читання?**

Стенди з динамічними навчальними матеріалами

В аудиторіях, де проводилися навчальні заняття з тем, присвячених дитячій художній літературі, роботі з дитячою книжкою, формуванню читацької компетентності (у різні роки тематика й зміст навчальних занять для слухачів курсів підвищення кваліфікації вихователів закладів дошкільної освіти й учителів початкових класів була різною), було створено відповідне освітнє середовище: інформаційні матеріали (дитячі книжки, інформаційні сторінки, світлини) динамічних стендів знайомили педагогічних працівників закладів дошкільної освіти й закладів загальної середньої освіти з видами книжок для дошкільників і молодших школярів, вимогами до санітарно-гігієнічного, технічного та художнього оформлення видань для дітей, з книжками якісного художнього оформлення, книжками-новинками та книжками певної тематики. На окремих стендах було представлено книжки, які не сприяли моральному, художньому та літературному розвитку дітей. Матеріали деяких стендів були постійними, на деяких стендах інформація періодично оновлювалась або змінювалась – відповідно до подій, пов'язаних із дитячою літературою.

В останні роки не лише в Україні, а й в інших країнах світу спостерігається тенденція зменшення в дітей і дорослих інтересу до читання, зникнення бажання читати. За результатами анкетування вчителів початкових класів, які навчалися на курсах підвищення кваліфікації, однією з навчально-виховних проблем, яку їм важко розв'язати, є те, що діти не хочуть читати і не читають за власним бажанням. Причин цієї ситуації декілька. Одна з них – це те, що в більшості дітей сьогодні, на жаль, немає своєї домашньої дитячої бібліотеки. Інша причина – якщо книжки вдома є, але вони не завжди подобаються дітям. Книжки можуть не подобатися дитині тому, що в них нецікавий для неї зміст, неякісні ілюстрації, дрібний шрифт тощо. Третя причина – у дошкільному дитинстві батьки намагалися навчити дитину читати, але робили це не завжди правильно: використовували навчальні посібники, які не відповідали віку дітей або санітарно-гігієнічним вимогам. Ось і вийшло: і читати не навчили, і виникненню бажання читати не сприяли, а навпаки...

Цього можна було б уникнути, якщо б навчання читати було правильно організовано. Якісні навчально-ігрові видання та художні книжки, ігри для ознайомлення з буквами й формування вміння читати навчальні посібники з навчання читання, які не допоможуть навчити дитину читати, є матеріалами ще одного стенду. Окрім стендів із дитячими книжками, в аудиторії був стенд зі світлинами відомих людей (акторів, співаків, спортсменів, письменників, учених), які в момент фотографування читали книжки, і репродукціями картин живопису, на яких матуся або тато читали книгу своїй дитині, дитина читала сама собі або іншій дитині. Усі матеріали стендів було «оцифровано».

Вихователі та вчителі початкових класів мали можливість застосовувати ці матеріали у своїй роботі.

Зазначимо, що навчально-методичне оформлення аудиторії здійснювалося відповідно до змісту навчальних занять і виконувало додаткові навчальні функції.

✓ Як реалізовувався науково-дослідницький компонент?

Навчальна психолого-педагогічна експертиза друкованих видань для дітей; пошуково-дослідницька діяльність: створення класифікацій неякісних друкованих видань і окремих творів для дітей

Для реалізації слухачами курсів підвищення кваліфікації своєї активності в різних видах діяльності (пізнавальній, науковій, комунікативній, громадській, інформаційній, художньо-естетичній, трудовій тощо) вихователів і вчителів початкових класів залучали до навчально-дослідницької діяльності, у якій брали участь і викладачі Академії: педагоги проводили опитування й анкетування дітей і батьків дітей щодо особливостей сімейного читання, шукали та знаходили книжки, які не відповідали санітарно-гігієнічним і технічним вимогам, не мали моральної або художньої цінності. Улюбленою й ефективною виявилася така форма навчальної діяльності, як **навчальна психолого-педагогічна експертиза видань для дітей**. Ця робота викликала великий інтерес у слухачів курсів. Проводилася вона під час роботи в малих групах. Педагоги обговорювали зміст дитячих книжок і окремих творів, художнє оформлення, робили свій «експертний висновок». Цікаво проходили навчальні заняття, на яких вихователі ЗДО й учителі початкових класів обробляли анкетні дані, аналізували й інтерпретували результати, на основі яких створювали діаграми та графіки, презентували свої проекти колегам по групі.

Завдяки цій дружній співпраці, справжній педагогіці партнерства викладачів Академії і слухачів курсів підвищення кваліфікації було створено **класифікацію видів порушень санітарно-гігієнічних і технічних вимог у дитячих книжках, невідповідності ілюстрацій змісту фольклорних або літературних творів, психоемоційному розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, зібрано приклади книжок із творами, у яких немає художньої чи моральної цінності**.

Викладачі Академії неодноразово виступали з цими матеріалами на науково-практичних семінарах, конференціях, проводили майстер-класи, публікували відповідні статті у фахових виданнях. Робота зі створення класифікації неякісних друкованих видань для дітей продовжується.

Але не тільки видання сумнівної якості, на жаль, застосовуються під час проведення навчальних занять з учнями! Ми зібрали велику бібліотеку якісних дитячих книжок для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Навчальна психолого-педагогічна експертиза цих книжок також викликає великий інтерес у слухачів курсів підвищення кваліфікації. Ці форми, методи та прийоми навчального співробітництва дозволяли будувати освітній процес на курсах підвищення кваліфікації в площині **трансформативного навчання**, завдяки якому у вихователів ЗДО і вчителів початкових класів відбувалася трансформація способів мислення та підходів до навчання. Залучення слухачів курсів підвищення кваліфікації до дослідницької та пошукової діяльності, проведення навчальної психолого-педагогічної експертизи давало змогу організовувати навчання на курсах підвищення кваліфікації таким чином, щоб відбувалося **«привласнення проблеми»** (відповідно до теорії «Дифузія інновацій» Е. Роджерса), що є важливим фактором здійснення інноваційних перетворень у будь-якій сфері життя, зокрема й у системі освіти.

Застосування як «живих» навчально-методичних посібників опорних дидактичних матеріалів, які зібрано в окремі папки для парної роботи у процесі навчальних занять

У процесі проведення навчальних занять із методики художньої літератури для дітей (для вихователів ЗДО), методики формування літературної компетентності (для вчителів початкових класів) застосовувалися **опорні дидактичні матеріали**, які являли собою папки з файлами, що протягом навчального року поступово наповнювалися новими інформаційними методичними матеріалами. По суті, це були **«живі» навчально-методичні посібники**. А для занять у групах вихователів ЗДО було створено **робочий зошит «Навчально-методичні матеріали для аудиторної та самостійної роботи до навчального заняття «Художня література як засіб розвитку особистості дитини»**.

Викладачі Академії підготували для вихователів ЗДО та вчителів початкових класів на допомогу застосовувати художню літературу в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, у початковій школі, моделювати й проводити заняття з дошкільниками, уроки читання/літературного читання, формувати читацьку компетентність у здобувачів початкової освіти

✓ **такі науково-методичні посібники:**

- Коченгіна М.В. Як залучити вашу дитину до читання. – Х.: Вид-во «Веста»: Ранок, 2010. – 80 с.
- Використання художньої літератури для дітей у навчально-виховному процесі дошкільного начального закладу: науково-методичний посібник / М.В.Коченгіна; за загальною редакцією Л.Д. Покроєвої. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2012. – 180 с.
- Підготовка вчителів до розвитку творчих мовленнєвих здібностей молодших школярів: навчально-методичний посібник / М.В. Коченгіна [за загальною ред. Л.Д. Покроєвої]. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2013. – 198 с.
- Розвиток творчих мовленнєвих здібностей молодших школярів: навчально-методичний посібник для вчителів початкових класів / М.В. Коченгіна; за загальною ред. Л.Д. Покроєвої. – Вид. 2-ге доповнене та перероблене. – Х.: Харківська академія неперервної освіти, 2016. – 180 с.
- Шляхи інтеграції медіаосвіти в навчальні предмети початкової школи: методичний посібник / [Кобець Т.М., Коваль О.А., Коченгіна М.В., Летко О.В., Новожилова М.О., Рижкова В.С., Табарчук І.В.]; за загальною ред. Л.Д. Покроєвої. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2016. – 164 с.
- Коченгіна М.В. Допоможемо дитині навчитися читати / М.В. Коченгіна; за загальною ред. Л.Д. Покроєвої. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2017. – 96 с.
- Мовно-літературна освітня галузь: актуальні аспекти формування читацької компетентності учнів за новим Державним стандартом: методичний посібник для вчителя початкової школи /М.В. Коченгіна, Т.І. Писаренко; за загальною ред. Л.Д. Покроєвої. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2019. – 132 с.
- Методологічні аспекти формування ключової компетентності «вільне володіння державною мовою» в учнів, які навчаються мовами національних меншин: методичний посібник / М.В. Коченгіна, Т.І. Писаренко, Н.П. Сосницька; за заг. ред. Л.Д. Покроєвої. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2019. – 48 с.
- Удосконалення професійної компетентності вчителів початкових класів щодо формування читацької компетентності здобувачів початкової освіти відповідно до Державного стандарту початкової освіти (рукопис) /

М.В. Коченгіна, за загальною ред. Л.Д. Покроєвої. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2019. – 132 с.

- ✓ **Питання методики роботи з дитячою книжкою, методики читання/літературного читання постійно включено в освітні програми курсів підвищення кваліфікації вихователів ЗДО, учителів початкових класів. Тематика й зміст навчальних занять систематично оновлюється. Наприклад, питання застосування дитячої літератури в освітньому процесі закладів дошкільної освіти висвітлювалися під час таких навчальних занять:**
 - «Художня література як засіб розвитку особистості дитини» (2011);
 - «Методи та прийоми опрацювання творів художньої літератури з дошкільниками відповідно до Базової програми «Я у Світі» (2012);
 - «Методи та прийоми формування компетентностей дитини в літературній діяльності» (2013);
 - «Роль дитячої літератури в становленні особистості дитини дошкільного віку» (2021);
 - «Технології формування літературно-художньої компетентності» (2021) .
- ✓ **Розроблено такі освітні програми тематичних спецкурсів (деякі програми є чинними, деякі втратили свою чинність):**
 - «Художньо-естетичний розвиток дошкільників (образотворча діяльність, художня література, театралізована діяльність) відповідно до Базової програми «Я у Світі» (для вихователів дошкільних навчальних закладів, вихователів різновікових груп дошкільних навчальних закладів);
 - «Розвиток творчих літературних здібностей дошкільників і молодших школярів» (для вчителів початкових класів і вихователів закладів дошкільної освіти);
 - «Шляхи реалізації мовно-літературної освітньої галузі» (для педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти);
 - «Реалізація інтегрованого підходу на уроках літературного читання» (для педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти);
 - «Засоби формування в молодших школярів читацької компетентності» (для педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти).
- ✓ **Проведено майстер-класи та вебіари в межах «Інтерактивної школи творчого вчителя»:**
 - «Розвиток літературної творчості учнів 2-4 класів» (Всеукраїнський фестиваль інноваційних технологій; 16-17 жовтня 2009 р., м. Черкаси; організатори – МОН України, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Черкаський інститут післядипломної освіти);
 - «Літературна творчість у системі мовленнєвого й літературного розвитку молодших школярів» (Березневий педагогічний тиждень, обласний методичний «Майстер-клас» для керівників Р(М)МО учителів початкових класів, учителів початкових класів з проблеми «Формування професійної компетентності вчителя початкових класів»; 26.03.2010 р.; ХОНМІБО);
 - «Плекаємо літературну творчість молодших школярів: методичний супровід реалізації концепції літературної освіти в Україні» (м. Київ, 2011);
 - «Урок літературного читання в 4-му класі. І досі сниться... Тарас Шевченко» («Інтерактивна школа творчого вчителя» на 2016/2017 навчальний рік / методична підтримка протягом усього року; 31.10.2016, вебінар);
 - «Урок літературного читання в 4-му класі. «Лисичка кума». Казка. Іван Франко» («Інтерактивна школа творчого вчителя» на 2016/2017 навчальний рік / методична підтримка протягом усього року; 31.10.2016, вебінар);
 - «Ефективні шляхи формування навички читання» (24.11.2016);

- «Літературне читання. 4 клас. Олег Буцень. «Неприємна пригода». «Інтерактивна школа творчого вчителя» на 2016/2017 навчальний рік / методична підтримка протягом усього року; 31.03.2017, вебінар);
- «Літературне читання. 4 клас для ЗНЗ з російською мовою навчання. «Як мурашки наїлися цукру» за Майком Йогансеном» («Інтерактивна школа творчого вчителя» на 2016/17 навчальний рік / методична підтримка протягом усього року; 31.03.2017, вебінар).
- ✓ **Розроблено такі навчальні посібники й підручники для учнів початкових класів:**
 - Українська мова. Читаночка. Вчимося читати: 1 клас. У 4-х частинах. Частина 1: [навчальний посібник для учнів 1 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (за науково-педагогічним проектом «Росток»)] / М.В. Коченгіна, М.І. Кальчук. – Суми: ТОВ НВП «Росток А.В.Т.», 64 с.
 - Українська мова. Читаночка. Вчимося читати: 1 клас. У 4-х частинах. Частина 2: [навчальний посібник для учнів 1 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (за науково-педагогічним проектом «Росток»)] / М.В. Коченгіна, М.І. Кальчук. – Суми: ТОВ НВП «Росток А.В.Т.», – 64 с. Українська мова. Читаночка. Вчимося читати: 1 клас. У 4-х частинах. Частина 3: [навчальний посібник для учнів 1 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання] / М.В. Коченгіна, М.І. Кальчук. – Суми: ТОВ НВП «Росток А.В.Т.», 64 с.
 - Українська мова. Читаночка. Вчимося читати: 1 клас. У 4-х частинах. Частина 4: [навчальний посібник для учнів 1 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (за науково-педагогічним проектом «Росток»)] / М.В. Коченгіна, М.І. Кальчук. – Суми: ТОВ НВП «Росток А.В.Т.», 64 с.
 - Книжка для читання. До підручника Л.І. Тимченко, І.В. Цепової «Українська мова та читання. 2 клас» / М.В. Коченгіна. – Харків: Вид-во «Ранок», 2019. — 80 с.
 - Дивокколо. Книжка для додаткового читання: для 2 кл. / М.В. Коченгіна. – Харків: Вид-во «Ранок», 2020. – 128 с.
 - Дивокколо. Книжка для додаткового читання: для 3 кл. / М.В. Коченгіна. – Харків: Вид-во «Ранок», 2020. – 128 с.
 - Літературне читання. Українська мова: підруч. для 4 класу загальноосвіт. навч. закладів / М.В. Коченгіна, О.А. Коваль. – Х.: Вид-во «Ранок», 2015. – 208 с.
 - Літературне читання. Українська мова: підруч. для 4 класу загальноосвіт. навч. закладів з навчанням російською мовою / М.В. Коченгіна, О.А. Коваль. – Х.: Вид-во «Ранок», 2015. – 192 с.
- ✓ **Проведено такі науково-методичні та науково-практичні заходи:**
 - науково-методичний семінар для керівників МО вчителів початкових класів, які з 1 вересня працюватимуть в 1-х класах «Літературний розвиток молодших школярів на сучасному етапі розвитку методичної науки» (22.02.2011);
 - науково-практичний семінар для керівників Р(М)МО вихователів ДНЗ за темою «Інноваційні підходи до мовленнєвого та літературного розвитку дошкільників» (29.11.2012.);
 - обласний науково-методичний семінар для керівників Р(М)МО вчителів 1-х класів і керівників Р(М)МО шкільних бібліотекарів, присвячений дитячим книгам-ювілярам 2014 року за темою «Шляхи формування читацької самостійності молодших школярів» (05.06.2014 р);

- онлайн-семінар «Використання творчої спадщини В.О. Сухомлинського в освітньому процесі початкової школи для формування (на прикладі реалізації мовно-літературної освітньої галузі) (у межах постійно діючого онлайн-семінару за темою «Психолого-педагогічний супровід розвитку особистості дитини в умовах реформування дошкільної та початкової освіти») для вчителів початкових класів, методистів із початкової освіти, заступників директорів з навчально-виховного процесу в початковій школі) (26.10.2018).

Починаючи з 2018/2019 року, науково-методичні та науково-практичні заходи з питань методики літературного читання, застосування художньої літератури для становлення та розвитку особистості дитини дошкільного й молодшого шкільного віку, формування читацької компетентності проводилися систематично у форматі постійно діючих науково-практичних семінарів і методичних коучингів.

Отже, діяльність кафедри методики дошкільної та початкової освіти, секції розвивального навчання з підвищення рівня професійної компетентності педагогічних працівників ЗДО і вчителів початкових класів щодо застосування художньої літератури для дітей в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, у початковій школі, формування читацької компетентності в молодших школярів можна представити у вигляді схеми:

У подальшій роботі викладачів кафедри методики дошкільної та початкової освіти, секції розвивального навчання заплановано: розроблення тематичних спецкурсів «Формування навички читання в сучасних учнів початкової школи» (для вчителів початкових класів і вихователів ГПД), «Навчання читання й письма учнів із порушеннями мовленнєвого розвитку» (для вчителів початкових класів та вихователів ГПД); створення проєкту, реалізація якого спрямована на формування читацької компетентності здобувачів початкової освіти. Одним із провідних напрямів проєкту буде формування «читання з розумінням», що передбачає формування в учнів/учениць умінь працювати з інформаційними текстами (сприймати, аналізувати, інтерпретувати й відтворювати інформацію, орієнтуючись на «ключові слова», застосовуючи інші способи роботи з текстовою інформацією).

Роль територіальних методичних об'єднань в організації повсякденної професійно-педагогічної діяльності вчителів в умовах реформування освіти

Кротова І.В., завідувач Центру методичної та аналітичної роботи Харківської академії неперервної освіти

1. Роль і завдання територіального методичного об'єднання в умовах реформування освіти

У сучасних умовах децентралізації, відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту» (ст.52), у системі загальної середньої освіти об'єднаних територіальних громад створюються центри професійного розвитку педагогічних працівників (далі – ЦПРПП) [1]. Це відбувається шляхом реорганізації науково-методичних, методичних центрів, кабінетів. Основними завданнями нових центрів є сприяння професійному розвитку педагогічних працівників, їх психологічна підтримка та консультування [2]. Очевидно, що в новоутворених ЦПРПП працюватиме обмежена кількість консультантів, які мають координувати «діяльність професійних спільнот педагогічних працівників» [2]. А в деяких територіальних громадах, за рішенням місцевих рад, ЦПРПП не створюватимуться взагалі.

У зв'язку з цим в організації повсякденної професійно-педагогічної діяльності зростає роль методичних об'єднань педагогічних працівників. Назвемо їх – територіальні методичні об'єднання (ТМО) (раніше – РМ(М)О). **Територіальне методичне об'єднання** – це об'єднання педагогічних працівників, яке створюють із метою забезпечення умов для ефективної роботи педагогів певного фаху чи інших спільних професійних інтересів, реалізації їх творчих задумів, спрямованих на підвищення якості освітнього процесу. Керує роботою ТМО голова, якого обирають члени методичного об'єднання. Звичайно, що очолити ТМО повинен найдосвідченіший педагог, який має вищу кваліфікаційну категорію. Якщо серед педагогів є «вчитель-методист» чи «старший вчитель», то саме він має стати головою територіального методичного об'єднання.

Отже, у сучасних умовах реформування освіти від ТМО, роль якого посилюється, освітянське сьогодення вимагає глобальних змін якості науково-методичного простору, оптимального забезпечення на територіальному рівні процесу професійного становлення, удосконалення та розвитку кожного педагога.

А тому **пріоритетними завданнями ТМО** мають бути:

- модернізація форм, змісту і методів підготовки та розвитку професійної компетентності педагогічних працівників у міжкатегоріальний період, підготовка їх до роботи в сучасних умовах модернізації структури та змісту освіти України;
- вивчення, узагальнення, популяризація та впровадження добрих практик, наукових ідей, нових технологій навчання й виховання;
- залучення вчителів до інноваційної, дослідно-експериментальної роботи;
- організація співпраці з науковими установами, закладами вищої освіти з питань підвищення кваліфікації та вдосконалення професійної майстерності педагогів;
- оптимізація системи підготовки вчителів до своєчасного виявлення, соціальної підтримки та створення умов для навчання й розвитку обдарованої молоді;
- удосконалення підготовки вчителів до навчання та виховання дітей в умовах профільного навчання, а також змішаного й дистанційного освітнього процесу.

2. Моделі організації роботи територіальних методичних об'єднань

У тих територіальних громадах, де створені ЦПРПП, завдання, окреслені вище, ТМО виконуватиме спільно з центрами, які надаватимуть консультативну допомогу та координуватимуть діяльність методичних об'єднань.

Натомість у громадах, де ЦПРПП відсутні, центром територіального освітнього простору стає опорна школа, яка бере на себе як управлінські функції, так і методично-організаційно-координаційну, спрямовану на підвищення рівня професійної компетентності вчителів, забезпечення оперативної допомоги в організації їхньої самоосвітньої діяльності.

У зв'язку з цим для організації ефективної методичної діяльності пропонуємо дві моделі організації роботи ТМО:

Модель 1. «Організація роботи ТМО в територіальних громадах із ЦПРПП»

Модель 2. «Організація роботи ТМО в територіальних громадах без ЦПРПП»

Модель 1 представляє організацію роботи ТМО, яку координує ЦПРПП у співпраці з КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» та місцевим органом управління у сфері освіти.

Модель 2 – діяльність ТМО, яку координує опорний заклад ЗСО у співпраці з КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» та органом управління у сфері освіти. При цьому в опорному закладі функціонує методичний кабінет і/або методична рада.

Методичний кабінет опорної школи може стати локальним центром організаційно-методичної, експериментально-дослідної роботи, стимулювати педкадри до участі в програмах і проєктах різних рівнів і тривалості, координувати роботу ТМО.

Методична рада опорної школи координує діяльність, розглядає плани ТМО, вивчає та поширює кращий педагогічний досвід, підбиває підсумки роботи, вивчає шляхи її вдосконалення; проводить діагностику й анкетування педагогічних працівників стосовно їх запитів і потреб, проблем в організації освітнього процесу тощо.

Педагоги, які входять до складу методичної ради, є, як правило, фахівцями вищої кваліфікаційної категорії, мають педагогічні звання «старший учитель», «учитель-методист» і можуть *ефективно здійснювати таку методичну діяльність*:

- індивідуальне й групове консультування вчителів-предметників з актуальних проблем освітнього процесу;
- проведення моніторингових досліджень;
- експертиза навчальних програм, методичних і дидактичних матеріалів варіативних курсів, що створюються окремими вчителями;
- пошук, накопичення, систематизація інноваційних технологій тощо;
- менторство (наставництво).

Напрями діяльності методичної ради опорного закладу:

- диференційований підхід в організації методичної роботи відповідно до кількісного і якісного складу педагогічних кадрів;
- формування в педагогічних працівників стабільного інтересу до актуальних проблем психолого-педагогічної науки, досвіду, залучення вчителів до участі в масових формах методичної роботи;
- розвиток соціальної активності вчителів, мотивації до неперервного підвищення професійного рівня, загальної та педагогічної культури;
- забезпечення високої інформаційної насиченості змісту методичної роботи, її відповідності до сучасної мети й завдань реформування та модернізації освіти;
- пошук і використання оптимальних форм і методів методичної роботи з педагогічними кадрами.

3. Способи організації діяльності ТМО вчителів української мови та літератури

Як представлено на моделях 1, 2, безпосередньо в межах ТМО робота вчителів може бути організована одним із трьох способів (на вибір) або комбіновано з двох чи трьох запропонованих способів, а саме:

- диференційоване об'єднання;
- окреме об'єднання вчителів української мови та літератури або спільне зі спорідненими дисциплінами;
- метапредметне об'єднання.

Отже, можна брати один із *трьох видів ТМО*. Вибір способів організації роботи в межах ТМО, тобто виду методичного об'єднання, залежатиме першочергово від кількості вчителів.

Якщо до ТМО вчителів української мови та літератури залучено більше 5-ти педагогів, то ефективною буде організація роботи з ними **на диференційованій основі** (схема 1).

Якщо кількість учителів не дозволяє зробити повноцінну диференціацію за рівнями фахової майстерності, але вона є достатньою для об'єднання педагогів за предметним принципом, то пропонується організувати ТМО вчителів української мови та літератури або вчителів-філологів тощо за схемою 2.

Схема 1

*ТМО вчителів української мови та літератури
на диференційованій основі*

Схема 2

*ТМО вчителів української мови та літератури,
об'єднаних за предметним принципом*

При малій кількості вчителів, коли немає можливості диференціації та об'єднання за предметним принципом, пропонується організація роботи **метапредметного об'єднання** (схема 3).

Метапредметне ТМО

У межах однієї територіальної громади можна об'єднати всіх учителів в **одне метапредметне ТМО**, а можна створити їх більше (залежно від кількості педагогів). Наприклад: 1 – учителів суспільно-гуманітарних предметів (сюди ввійдуть і вчителі української мови та літератури); 2 – учителів-предметників, до якого входять усі інші педагоги середньої та старшої школи; 3 – учителів початкової школи та ін. Тож якщо в закладах освіти територіальної громади невелика кількість учителів, то в ній працюватимуть саме метапредметні (або метапредметне) ТМО. А це означає, що вчителям української мови та літератури слід буде організовувати спільну діяльність з учителями інших навчальних дисциплін. У межах одного метапредметного об'єднання це відбуватиметься за таким принципом: увесь педагогічний загал об'єднується для вирішення загальних педагогічних питань, випереджувального професійного зростання педагогів, безперервності й наступності в здобутті ними кваліфікаційних рівнів, самовдосконалення тощо. Проте іноді, за потребою, педагоги об'єднуються в малі предметні групи для обговорення суто фахових проблем.

Слід звернути увагу на організацію наставництва (менторства) в метапредметних ТМО, де, звичайно, мало вчителів одного фаху й не завжди з кожного предмета є спеціалісти вищої кваліфікаційної категорії. У зв'язку з цим наставництво в метапредметних ТМО організовується таким чином: за молодим учителем може бути закріплено два й більше наставників. Наприклад: учитель вищої категорії, який не є за фахом спеціалістом із того ж предмета, що й молодий учитель, надає загальну методичну та дидактичну допомогу. Поряд із цим наставником закріплюється й другий – учитель того ж предмета, що й молодий педагог. Він надає допомогу саме з викладання конкретної навчальної дисципліни. Такий наставник-фахівець може бути із членів ТМО (має більший педагогічний стаж, першу або другу кваліфікаційну категорію), а також із закладів вищої освіти чи інших установ і організацій.

Може скластися така ситуація, коли вчителів одного предмета в закладах ЗСО територіальної громади достатньо для диференційованого ТМО, учителів деяких інших предметів – для об'єднання їх за предметним принципом (одного чи кількох споріднених предметів), а всіх інших педагогів настільки мало, що їх треба об'єднувати лише в метапредметне ТМО. У такому разі для ефективної роботи педагогічних працівників *слід комбінувати всі три способи організації діяльності ТМО* (диференційований підхід, за предметним принципом і метапредметне ТМО), тобто організовувати об'єднання різних видів. Приклад комбінації запропонованих способів у межах однієї територіальної громади показано на схемі 4.

Приклад комбінації кількох способів організації роботи ТМО

Основний вид діяльності ТМО – це повсякденна професійно-педагогічна діяльність. По-перше, тому що вона інтегрує в собі всі інші види методичної роботи, урахувавши можливості кожного учасника. По-друге, як центр уваги системи методичної роботи, повсякденна професійно-педагогічна діяльність є сферою застосування всіх інших видів діяльності на практиці, включаючи і самоосвіту, і самовдосконалення.

Предметно-педагогічна діяльність включає в себе вивчення, проектування та формування нового або відбір із ряду того, що маємо, аналіз результатів і оцінку оптимальності методів чи методик, що використовуються. Специфікою цієї роботи є визначення її змісту межами конкретного предмета, тоді як результати чітко відслідковуються й проявляються в повсякденній професійно-педагогічній діяльності в усьому різноманітті видів. Очевидно, що організація предметно-педагогічної діяльності посідає одне з важливих місць у системі ТМО: дозволяє збагатити фаховий рівень учителя через засвоєння ефективних методик, інноваційних технологій, аналіз і співставлення результатів їх використання, набуття нових компетентностей; розвиває культуру педагогічного мислення. Шлях від окремого до загального і знову до окремого, але на більш високому рівні якості знань і вмінь, відомий із давніх часів як шлях творчого пізнання.

Бенчмаркінг (обмін досвідом) – багатоаспектна робота, яка вимагає від учасників високого рівня професіоналізму й етичної культури. Вона має на меті популяризацію та поширення добрих практик, створення психолого-педагогічних стимулів для розвитку творчої діяльності вчителів, збагачення систем педагогічної діяльності нестандартними підходами. Бенчмаркінг виявляє ступінь володіння учасників ТМО всіма складовими структури педагогічної діяльності: пізнавальною, організаційною, комунікативною, розвивальною, творчою.

Специфікою цього виду діяльності в ТМО є підготовчий етап, що складається з інтенсивної самоосвітньої роботи, яка значно збагачує вчителя новітніми системними знаннями з основ наук, предметно-методичної діяльності, спрямованої на зростання його професійної компетентності й повсякденної професійно-педагогічної діяльності. Остання слугує основою для формування педагогічної концепції досвіду, є показником його успішності й експериментальним майданчиком для апробації нововведень. Результат ефективного обміну досвідом роботи – розвиток здібностей і вмінь самоаналізу, аналізу, перспективного проектування шляхів подальшого саморозвитку кожного учасника ТМО та вдосконалення програми діяльності всього методичного об'єднання.

Планування програми творчого розвитку кожного учасника ТМО, що є складовою діяльності всього методичного об'єднання, слугує стимулом і умовою для систематичної науково-організованої самоосвітньої роботи.

Сутність *систематичної самоосвіти* полягає не тільки і не стільки в ретельній підготовці до кожного конкретного уроку, що є професійним обов'язком учителя взагалі. Вона має бути фактором розвитку професійно-педагогічної культури вчителя, бо спрямована на поглиблення знань основ фізіології, психології, філософії, педагогіки, методики й спеціальних знань із предмета своєї педагогічної діяльності. Це можливо, якщо самоосвіта буде працювати на випередження, на перспективу, вливатися до системи науково-організованої творчої взаємодії в ТМО.

4. Основні засади планування роботи ТМО

Атрибутом, функцією, принципом і умовою наукової організації праці є планування. Чи можлива організація системної ефективної роботи без проєктування цілей діяльності, напрямів їх досягнення та засобів реалізації, тобто без плану? Безумовно, ні. Оскільки це буде дезорганізація, порушення системи, що нерідко, на жаль, і виходить на практиці.

Планування повинно забезпечити роботу системи, нести в собі певний проєкт (задум), певну систему відносин, сукупність змісту і методів його здійснення. Основою, тобто принципом організації діяльності планування виступає саме внаслідок того, що спрямовує, упорядковує, керує системою дій. План є моделлю діяльності, розрахованою в часі, просторі та русі взаємодій і взаємовідносин суб'єктів. Організоване на демократичних засадах, тобто за ініціативною участю членів ТМО, планування повинно бути природною умовою розвитку творчого мислення, умінь педагогічного проєктування та збагачення системою наукових знань про сучасну культуру педагогічної праці кожного члена об'єднання.

Якісний план ТМО представляє організацію взаємодіючих професійно обумовлених видів діяльності, які забезпечують оптимальні умови зростання мотивації до пізнавального пошуку методів педагогіки розвитку. Щоб відповідати цим задачам, *план повинен складатися з:*

- організаційного задуму (мети), який проєктує головний шлях розв'язання колективної проблеми;
- організаційного інструментарію, що містить зміст діяльності в певній системі взаємовідносин членів ТМО.

Такий план відповідає на питання: «Що необхідно зробити?», «З якою метою?», «Яким чином?», «Хто і коли здійснить задум?», «У яких умовах?», «Що вийде (вийшло) в результаті?», «Чому?», «Що представляє нова задача?».

Пропонуємо розробляти перспективний і поточний плани роботи ТМО. *Перспективний план* складається на 3–5 років і представляє собою стратегічну модель діяльності, розраховану в часі, просторі та русі взаємодії і взаємовідносин суб'єктів. *Поточний* (річний, семестровий, місячний) план – це основа, принцип організації діяльності, оскільки спрямовує, упорядковує, керує системою дій. Форма розробки плану – поле колективної творчості ТМО. Мета, процес, очікуваний результат – складові планування, спрямовані на майбутнє. Це дозволяє розглядати план як проєкт майбутнього. Саме в цьому полягає стратегічне призначення планування як умови організаційного розвитку ТМО.

Організувати «живу єдність теорії та практики» – засіб, за допомогою якого людина зможе розкрити свою творчу індивідуальність, – це мета, метод і очікуваний результат колективної творчої діяльності територіальних методичних об'єднань.

Література

1. Закон України «Про повну загальну середню освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/law/2232/>

2. Деякі питання професійного розвитку педагогічних працівників [Електронний ресурс]. – КМ України; Постанова від 29 липня 2020 р. № 672. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2020-%D0%BF#Text>
3. Про затвердження Положення про освітній округ [Електронний ресурс]. – КМ України; Постанова, Положення від 27.08.2010 № 777. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/777-2010-%D0%BF>
4. Василенко Н.В. Нова українська школа: методичний консиліум / Н.В. Василенко // Управління школою. – 2018. – № 7-9. – С. 24-33.
5. Куш О.В. Нова українська школа: педагогічна свобода вчителя, безпечний шкільний простір / О.В. Куш // Педагогічна майстерня. – 2018. – № 4. – С. 12-15.
6. Лаврук Н.М. Робота з молодими та малодосвідченими вчителями в окрузі / Н.М. Лаврук // Завуч. Усе для роботи. – 2017. – № 5-6. – С. 13-21.
7. Мицька М. Створення інноваційного середовища – шлях до нової української школи / М. Мицька // Директор школи. – 2017. – № 23-24. – С. 54-72.
8. Мудрий І.Л. Міжшкільні комбінати: роль і місце в розбудові нової школи – школи майбутнього / І.Л. Мудрий // Завуч. Усе для роботи. – 2017. – № 9-10. – С. 34-1 – 34-6.
9. Пазюк С.З. Децентралізація освіти в громаді: нові можливості та ризики / С.З. Пазюк // Управління школою. – 2017. – № 16-18. – С. 2-5.

Змішане навчання – інновація XXI сторіччя

*Булгакова В. Г., доцент кафедри методики
навчання мов і літератури
Харківської академії неперервної освіти, кандидат
педагогічних наук*

Потреба в нових підходах до навчання з мінімальною кількістю занять офлайн через карантинні обмеження залишається проблемним питанням для закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО). На відміну від прикладів провідних університетів світу, які свідчать, що якісна освіта можлива і за суттєво меншої кількості аудиторних занять, ніж в українських закладах освіти, школи України до цього часу не мали такого досвіду [8]. За останні 2 роки інформаційні технології суттєво змінюють освіту, яка має орієнтуватися на формування в учнів умінь вчитися, управляти інформацією, швидко приймати рішення. Особливої гостроти набуває проблема впровадження сучасних педагогічних технологій у систему дистанційного навчання шкіл.

На думку фахівців Sloan Consortium (2007), навчальний процес, залежно від взаємодії його учасників і доставки навчального контенту, можна поділити на:

- традиційне навчання (0% технологій дистанційного навчання);
- навчання, підсилене дистанційними технологіями (до 30%);
- змішане навчання (blended learning) – з використанням до 80% технологій дистанційного навчання;
- чисте дистанційне навчання (online learning) [1].

У світі існує велика кількість сучасних методик навчання, які передбачають використання інформаційно-комунікаційних технологій: «**E-Learning** – навчання за допомогою Інтернет і мультимедіа» (визначення фахівців ЮНЕСКО) [2]. **BYOD** (англ. «Bring your own device» – «принеси власний пристрій») – політика використання особистих пристроїв – комп'ютерів, смартфонів або планшетів для робочих потреб, у тому числі на робочому місці. **Віртуальне навчальне оточення (Virtual Learning Environment)** – освітня вебплатформа для електронного навчання. **Віртуальний клас (Virtual Classroom)**

– різновид віртуального навчального оточення – онлайн навчальне середовище, що моделює віртуальний клас або зустрічі шляхом одночасного застосування декількох комунікаційних технологій.

Адаптивне навчання (Adaptive learning) – це технологія, яка використовує комп'ютери як інтерактивні засоби навчання, а також дозволяє організувати розподіл людських та інших ресурсів відповідно до індивідуальних потреб кожного студента/учня. Гейміфікація (**Gamification**) – перенесення ігрових технік і методик в неігрові області.

Диференційоване навчання (Differentiated Learning) – організація навчального процесу, коли враховуються індивідуально-психологічні особливості особистості, формуються групи студентів/учнів із різним змістом освіти, методами навчання. *Індивідуалізоване навчання (Individualized learning)* – метод навчання, у якому зміст, навчальні технології та темп навчання засновані на здатності й інтересах кожного окремого учня. *Мобільне навчання (Mobile learning)* – можливість отримувати навчальні матеріали на персональні пристрої. Спеціальні програми для мобільних пристроїв з посиланнями на освітні сайти роблять доступним будь-який освітній матеріал.

«Хмарне» навчання дозволяє групі комп'ютерів, об'єднаних у мережу, працювати як один. *Навчання протягом усього життя (Lifelong learning)* – концепція, згідно з якою навчання триває протягом усього життя після завершення формальної освіти. *Онлайн-сторітеллінг (Online-storytelling)* – використання електронних інструментів – передбачає розповідь цікавих історій в освітніх цілях.

Перевернутий клас (Flipped Classroom) – це така педагогічна модель, у якій типова подача лекцій і організація домашніх завдань представлені навпаки. Учні дивляться вдома короткі відеолекції, а в класі відводиться час на виконання вправ, обговорення проєктів і дискусії. *Персоналізоване навчання (Personalized Learning)* передбачає орієнтацію на інтереси учня та вибудовування освітньої траєкторії навколо них. Матеріали, темп, структура й цілі навчання можуть відрізнятися залежно від освітніх потреб учня. *Самостійне навчання* – це процес отримання знань, коли учень сам приймає рішення, без сторонньої допомоги, формулює цілі, яких хоче досягти, визначає людські й матеріальні джерела знань, вибирає та здійснює освітню стратегію, оцінює отримані знання.

Отже, технології стають повноцінною частиною навчального процесу.

Застосування інформаційних технологій за останні роки суттєво змінює освіту. Одним із перспективних напрямів розвитку навчання у світі вважається *змішане навчання*. **Blended learning** – освітня технологія, яка поєднує офлайн- і онлайн-навчання в різних пропорціях: навчання з участю вчителів (face-to-face) та онлайн-навчання з використанням технологій дистанційного навчання. Основні принципи змішаного навчання застосовувалися ще в 60-х роках ХХ століття, але сам термін був уперше використаний у 1999 році, коли американський Інтерактивний Навчальний Центр розпочав випуск програмного забезпечення, призначеного для навчання через Інтернет. У 2006 році вийшла книга «Довідник змішаного навчання», автори якої К. Бонк і Ч. Грем зазначили, що змішане навчання передбачає *мікс* освіти «обличчям до обличчя» і через комп'ютер [7]. Нині Blended Learning об'єднує можливості Інтернету та цифрових медіа з навчанням у класі. Учні самостійно обирають зручні для себе форми, шляхи, час, місце, темп навчання. В онлайн-навчанні має місце також і самоконтроль. Із 2006 року ця технологія широко практикується в навчальних закладах США, Європи й Південно-Східної Азії. В Україні тоді не існувало такого методу. «Гальмуючим» фактором для його широкого впровадження є низький рівень володіння технологіями, певні витрати на створення відеоматеріалів, навчальних програм і тестуючих модулів [6].

Учитель – ключовий фактор успіху. Саме через учителя відбувається змістове наповнення та взаємодія учнів під час навчальних занять.

Американські дослідники виділяють *чотири ключові компетентності, що необхідні педагогам для роботи в змішаному навчанні* [3]:

- інтеграція технологій – здатність ефективно поєднувати онлайн і офлайн навчання;
- використання даних – здатність використовувати цифрові інструменти для контролю активності та ефективності, щоб управляти прогресом учнів;
- персоналізація – здатність створювати навчальне середовище, яке дозволяє школярам реалізувати власні цілі, темп і спосіб навчання;
- онлайн-взаємодія – здатність налагодити ефективну онлайн-взаємодію з учнями між собою.

Цифрова грамотність – уміння використовувати онлайн-технології та опановувати нові – основа для цих чотирьох компетентностей.

Отже, сучасний учитель функціонує в нових для себе ролях (транслятора, тьютора), і ключовим його інструментом стає навчальне середовище. Треба зазначити, що межі між середовищем класної кімнати й онлайн-середовищем узагалі стираються. Щоб навчальний процес був продуктивним, потрібна якісна та продумана структура кожного уроку, тому розглянемо основні моделі змішаного навчання.

Стейкер і Хорн виділяють 4 моделі змішаного навчання (2012): *ротаційну, гнучку, самостійного змішування та поглиблену віртуальну*. Ця класифікація групує моделі за основними навчальними характеристиками, базується на практичному досвіді й може розширюватися у майбутньому.

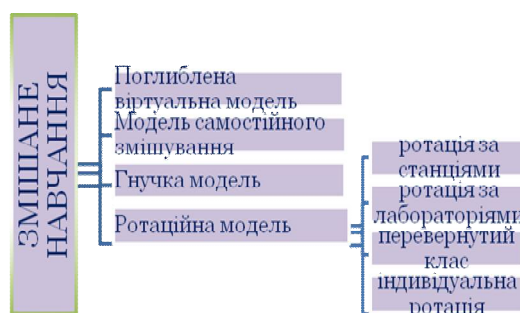

Рис. Моделі змішаного навчання за Стейкер і Хорном [4]

Учитель повинен мати навички роботи з електронними пристроями. Структура матеріалу курсу в системі змішаного навчання повинна відповідати структурі способу роботи над матеріалом, а модель змішаного навчання – віку учнів і потребам конкретного класу.

Розглянемо особливості зазначених вище моделей змішаного навчання.

Ротація за станціями (зміна робочих зон) – модель організації заняття, у якій учні переходять між різними «станціями» в межах одного чи декількох кабінетів, виконуючи завдання. Завдання всіх «станцій» мають бути виконаними. **Ротація за лабораторіями** – модель організації заняття, коли виконання завдань однієї станції відбувається в комп'ютерному класі, учні навчаються самостійно онлайн. **«Перевернутий» клас** – модель організації заняття, у якій теоретична частина засвоюється вдома онлайн (усі учні потребують доступу до обладнання та Інтернету), а практична частина уроку виконується в класі. Засновниками цієї технології є педагоги-хіміки Аарон Самс і Джонатан Бергман. **Індивідуальна ротація** – це модель змішаного навчання, коли кожен учень має індивідуальний графік (складає вчитель). **Гнучка модель** – модель, у якій дистанційне навчання є основою. Учні працюють за індивідуальним, гнучким графіком, з різним форматом навчання, виконують індивідуальні домашні завдання. Учитель супроводжує кожного учня дистанційно для відпрацювання складних тем, організовує очні консультації з групами учнів або індивідуально. Ця модель навчання потребує навичок самоорганізації та дисципліни від учнів. **Модель самостійного змішування** – модель, у якій учень навчається онлайн і

паралельно відвідує навчальні заняття в школі. Учитель у цій моделі є онлайн-учителем. Модель вимагає високого рівня автономії учнів. Гнучкий графік пристосовується до особистих потреб учнів. Усі учні потребують доступу до обладнання та Інтернету поза класом. **Модель збагаченого віртуального навчання** – модель, у якій учні зобов'язані проходити частину навчання зі своїм учителем офлайн, а потім завершувати індивідуальні завдання самостійно. Онлайн навчання є основою навчання учнів. Високий рівень автономії учнів і гнучкий графік пристосовані під особисті потреби учнів.

Для якісного й ефективного впровадження будь-якої моделі в освітній процес *пропонуємо ознайомитися з інструментами, що можна використовувати для планування уроків.*

1. Edmodo: освітній сайт, який являє собою усічену соціальну мережу за типом Facebook або ТікТок, що дозволяє спілкуватися вчителям і учням. Для вчителів російської мови є також можливість робити записи російською мовою.

2. Grockit: об'єднує учнів під час навчання, що проходить курсами на цьому великому соціальному сайті.

3. EduBlogs: пропонує надійне і безпечне місце для ведення блогів – як для себе, так і для всього класу.

4. Skype: може бути відмінним інструментом для підтримки зв'язку з іншими педагогами або навіть для участі в нарадах у режимі онлайн.

5. Wikispaces: дозволяє вчителю поділитися онлайн зі своїми учнями уроками, медіа та іншими матеріалами, дати їм можливість об'єднатися один із одним для співпраці з метою побудови своїх власних освітніх Wiki на Wikispaces.

6. Pinterest: на сайт можна розмістити будь-яке зображення. Багато вчителів використовують його як сховище розгорнутих планів уроків, проєктів.

7. Schoology: завдяки цьому соціальному сайту освітяни можуть керувати заняттями, залучати до них учнів, обмінюватися контентом і спілкуватися з іншими вчителями.

8. OpenStudy: дає можливість мотивувати школярів на спільну колективну роботу з вивчення навчального матеріалу.

9. Capzles: представлено безліч різних можливостей для проведення шкільного уроку. Capzles дозволяє легко зібрати в одному місці різні фотографії, відео, документи, пости в блогах, що робить його ідеальним для викладання, навчання або створення онлайн-проєктів.

10. Prezi: можна створити презентації, від яких учні будуть у захваті.

11. Wordle: можна створити приголомшливі хмари слів за допомогою сайту, які стануть відмінним доповненням до уроків із мови.

12. QR-коди: QR-коди (quick response codes), швидкі коди відповіді. Необхідною умовою роботи з QR-кодами є наявність мобільних телефонів зі встановленими на них додатками для фотографування та сканування кодів, а також доступ до мережі Інтернет.

13. Quizlet: сайт допомагає у створенні різних флеш-карток.

14. Google Education: пропонує цілу низку цікавих ресурсів, що стосуються освітніх технологій.

15. Diigo: дозволяє використовувати Інтернет немов паперові матеріали, створюючи можливість під час читання щось підкреслити, виділити, зробити закладки, замітки або навіть прикріпити стікер.

16. ClassDojo (<https://www.classdojo.com/uk-ua/signup/>) – простий інструмент для оцінювання роботи класу в режимі реального часу.

17. Kahoot! – один із способів перевірки самостійно опрацьованого матеріалу. **Види Kahoot!:** *Quiz (вікторина)* – змагання, у якому учасникам пропонуються запитання з варіантами відповідей, серед яких одне чи декілька правильних; *Jumble* (переміщення) – змагання, у якому учасники повинні розставити фрагменти відповіді в потрібній послідовності; *Discussion (обговорення)* – дозволяє поставити одне запитання на

обговорення; *Survey (обстеження)* – проведення опитування учнів із метою подальшого опрацювання отриманих результатів.

За допомогою сайту Kahoot! можна організовувати інтелектуальні вікторини як на уроках, так і в позаурочний час. Саме вони створюють атмосферу змагання.

Технологію змішаного навчання можна запроваджувати в будь-який предмет. Наприклад, на уроках української мови дієвими будуть методи **«перевернутий клас» і «ротація за станціями»**.

Сучасні підлітки віддають перевагу відеоконтенту, сприймаючи інформацію на слух і візуально, тому вчителі все частіше створюють для учнів акаунти на платформах МійКлас, Google Classroom, надсилають теоретичний матеріал для перегляду та опрацювання його вдома (відеоролики, тренажери, гугл-форми). Зазвичай, удома виконуються завдання, що потребують аналізу, критичного чи креативного мислення учнів, обговорення, дискусії або ж такі, що краще виконувати в парі чи в групі, а в класі відпрацьовувати практичну частину.

Використовуючи метод *«ротація за станціями»*, учитель окремо працює з маленькою групою офлайн, бачить рівень дітей, надає індивідуальні консультації; водночас друга група працює онлайн – дивиться навчальне відео на комп'ютерах, виконує завдання вчителя тощо; третя – розробляє творчий проєкт. Для роботи на кожній станції відводиться фіксований час (10-15 хв), потім групи переходять до іншої станції. Протягом уроку кожна група «відвідує» всі станції, а вчитель встигає попрацювати з усіма учнями.

Учні завжди із задоволенням працюють із гаджетами, можна використовувати креативні завдання. Наведемо *приклад*.

Учні отримують домашнє завдання: записати свій виступ на камеру (вірші, римівки, цитати тощо). На уроці запропонуйте їм провести конкурс відео. Можна вручати винагороди: приз глядацьких симпатій, краща акторка, кращі звукові ефекти тощо. Якщо на кожен нову тему одному з учнів доручати робити відеопрезентації, наприкінці року можна отримати відеоролики з усієї програми, які будуть корисними при підготовці до ДПА та ЗНО.

На уроках літератури учнів можна об'єднати в пари та доручити їм створити потайки від інших відеоверсію одного з епізодів. За допомогою програми iMovie можна нарізати та створити відео, скорегувати звук, додати титри. Результатом роботи буде фільм. Поступово можна ускладнювати завдання, пропонуючи нові варіанти монтажу й накладення ефектів.

Для створення коміксів підійдуть сайти Toon Doo, My Storybook, де можна моделювати персонажів онлайн або додавати малюнки, фото. Utellstory дозволяє компонувати відео, фото, текст, аудіо. Над кожною історією можна працювати одночасно всім учням.

Інтерактивне відео Zaption дає змогу об'єднувати кілька відео, працювати з кадрами за допомогою функції Jump. Тут можливі онлайн-малювання, створення вікторини, онлайн-опитування, списки з можливістю вибору кількох відповідей, включення вікон із розгорнутими коментарями [5]. Для створення ігрового контенту вчителі часто користуються відомими платформами, наприклад, **Kahoot!**

Завдання із залученням QR коду можуть охоплювати велику кількість видів діяльності:

- виконання граматичних вправ, які учні отримують не в друкованому вигляді, а за допомогою додатка;
- зазначення правильних відповідей до тесту;
- посилання на ілюстративний матеріал чи фонову інформацію;
- посилання на відео чи аудіо;
- перелік warm-up questions;
- завдання на перевірку словникового запасу;
- підказки для школярів, за допомогою яких формується правильна відповідь;

- додатковий матеріал для дітей, які виконали основний;
- проведення екскурсії за допомогою кодів із посиланнями на аудіовізуальний матеріал [9].

ІТ-технології з іграшки перетворюються на інструмент для отримання знань.

Таким чином, учасники освітнього процесу отримують:

- емоційне задоволення від роботи;
- навички критичного мислення (створення проблемних ситуацій);
- навички роботи в команді (виконання завдань у групах);
- самонавчання (тільки третю частину уроку учні працюють з учителем, решту часу – самостійно);
- креативності (виконання творчих і нестандартних завдань).

Література

1. Allen I. Elaine, Seaman Jeff Going The Distance: Online Education in the U.S. 2011. Babson Survey Research Group and Quahog Research Group.
2. Bates T. National strategies for e-learning in post-secondary education and training / Bates Tony – UNESCO, 2001.
3. Charles R. Graham et al. 4 Skills Essential for Effective Blended Teaching. URL:<https://www.blendedlearning.org/4-skills-essential-for-effective-blended-teaching>.
4. Heather Staker and Michael B. Horn. Classifying K–12 Blended Learning. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED535180.pdf>.
5. Аліна Мірошникова. Як разом з учнями створювати відео та комікси на уроках. <https://osvitoria.media/experience/yak-stvoryuvaty-video-ta-komiksy-na-urotsi/>
6. «Блендер-освіта» для школярів та студентів. 05.09.2016. <https://buki.com.ua/news/blender-osvita-dlya-shkolyariv-ta-studentiv/>
7. «Блендер-освіта» для школярів та студентів. 2018: <https://buki.com.ua/news/blender-osvita-dlya-shkolyariv-ta-studentiv/>
8. Романовська О.О., Романовська Ю.Ю., Романовський О.О. Досвід вищої освіти Сполучених Штатів Америки XX–XXI століть. Книга 4. Особливості академічного (університетського) підприємництва у США другої половини XX – початку XXI століть: навч. посіб. Київ. Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2020.
9. Уроки догори дригом: як і навіщо вчителю застосовувати змішане навчання. <https://osvitoria.media/experience/uroky-dogory-drygom-yak-i-navishho-vchytelyu-zastosovuvaty-zmishane-navchannya/>

Література рідного краю: духовний і художній дивосвіт поруч

*Кротова І.В., завідувач
Центру методичної та аналітичної роботи
Харківської академії неперервної освіти;
Клімова С.В., методист
Центру методичної та аналітичної роботи
Харківської академії неперервної освіти*

Спершу хочеться сказати, що краші з книг ті, які дають більше всього поживи для роздумів. А коли ці книги написані майстрами слова – представниками рідного краю, це особливо приємно. Разом із тим художня свідомість сучасного письменства, зокрема книг, створених митцями нашого регіону, наразі зазнає глобальних змін, пов'язаних із

переоцінкою життєвих і естетичних цінностей. Тому освітні, розвиваючі та виховні можливості літератури краян учителі мають використовувати, ураховуючи філософські, історичні, культурологічні, народознавчі, соціологічні, етичні, психологічні, літературознавчі, естетичні й мовні засади вивчення художніх творів.

Уроки вивчення творчості письменників рідного краю міцно вписалися в систему літературно-краєзнавчої освіти. Харків літературний – не просто словосполучення. Це й Скворода «з припорошілими саквами», і харківські романтики, і ВАПЛІТЕ, і «Березіль», і Харківське розстріляне відродження, і будинок «Слово», і зрілі майстри слова Харківської обласної організації Національної спілки письменників України, і «Молода Слобожанщина», і «Червона фіра», і харківські «двотисячники».

Літературно-краєзнавча робота в школі наразі здійснюється як на окремих уроках літератури рідного краю, так і на уроках, коли учні звертаються до вивчення спадщини письменників регіону відповідно до програмового матеріалу (уроки за творчістю Г. Сквороди, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемівського, В. Еллана-Блакитного, М. Хвильового, В. Підмогильного, М. Куліша, О. Гончара та ін.). Проводиться вчителями й цікава позакласна робота стосовно прищеплення любові до рідного краю, поглиблення знань про її культурні надбання. Зокрема, це зустрічі з письменниками, літературні екскурсії, гуртки, вечори. Хотілось би зазначити, що на сьогодні вся ця робота відповідно до засад реформування української школи потребує творчого оновлення, використання засобів підвищення мотивації до глибокого знання літератури рідного краю. Цікаві факти з життя, творча діяльність письменників Харківщини мають слугувати для учнів гарним прикладом, розвивати їх пізнавальні інтереси, естетичні смаки, літературні здібності.

Чинна навчальна програма з української літератури є одним з інструментів упровадження ідей особистісно зорієнтованого й компетентнісного підходів у повсякденну практику. Оновлені навчальні програми з української літератури відповідають викликам сучасності, завданням Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року.

Вивчення української літератури в кожному класі має рубрику «Література рідного краю», причому кількість таких годин останнім часом збільшено вдвічі. Учителі мають звернути увагу, що в Пояснювальній записці до навчальної програми рекомендовано в уроки літератури рідного краю включати й художню творчість ровесників. Вивчення літератури рідного краю сприяє не лише зацікавленню творами письменників-земляків, а й активному становленню й самореалізації підлітків та молоді в сучасному світі, формуванню національно свідомих громадян України.

Харківські майстри слова ніколи не були байдужі до праці вчителя, творчості учнів, тому в нашому регіоні склалася міцна співпраця з письменниками нашої малої батьківщини: Віктором Бойком, Миколою Возіяновим, Миколою Побеляном, Анатолієм Перервою, Олександром Ковальновою, Ольгою Тараненко та іншими майстрами слова.

Якими ж повинні бути уроки літератури рідного краю? Безперечно, вони мають пробуджувати творчий потенціал учнів, навчати їх зіставляти, аналізувати, робити висновки, образно мислити, сформулювати інтерес і любов до рідного краю.

Уроки літератури рідного краю мають свої особливості. По-перше, планувати їх треба, ураховуючи специфіку літератури як виду мистецтва; по-друге, добирати літературні твори й мистецький матеріал високої художньо-естетичної вартості; по-третє, уміло поєднувати ознайомлення краєзнавчої літератури з використанням образотворчого мистецтва, музики, архітектури, історії, релігії, філософії свого краю тощо; по-четверте, забезпечувати формування естетичних смаків, переконань, ідеалів школярів відповідно до людино/україно/знавчих традицій; по-п'яте, виробляти особистісне ставлення до художньої літератури рідного краю, щоб допомогти учневі-читачеві й людині самовиразитися, самоствердитися й усвідомити, що митці-земляки не тільки передають своє сприйняття та розуміння світу, а й енергію власного бачення життя з його добром і

злом, красою і потворністю і цим допомагають дитині творити своє «Я» в єдності з природою, людством, нацією, рідним краєм.

Мета уроків літератури рідного краю – осягнення учнями глибинної сутності спадщини митців рідного краю, космосу духу земляків, реалій дійсності, сприйняття й поцінювання їхнього художнього набутку, плекання почуття гордості за творчих людей, славних краян.

Інтерес до літератури рідного краю з'явиться тоді, коли будуть витримані як специфічні особливості таких уроків, так і їх **методологічні принципи**:

- розуміння учнями літератури як художнього відображення духовного життя українського народу і тієї спільноти, яка оточує дитину;
- урахування вікових, психологічних і пізнавальних можливостей школярів, їхнього загального розвитку;
- дотримання вікової динаміки особистісного сприймання літератури;
- формування вмінь кваліфікованого читача, який розуміє літературу як мистецтво, сприймає художні цінності та шліфує свою культуру почуттів;
- добір літературно-краєзнавчого матеріалу з урахуванням принципу від простого до складного;
- глибоке знання вчителем історії й літератури рідного краю та об'єктивне його трактування в культурно-мистецькому просторі;
- доцільність і різноманітність навчальних форм роботи і типів уроків, які посилювали б зацікавленість літературно-мистецькою спадщиною земляків;
- особистісно зорієнтований підхід у формуванні навчальних запитань і завдань, а також у побудові моделі уроку з чітко передбачуваними і контрольованими результатами.

Завданнями уроків літератури рідного краю є:

- поглиблювати відомості про життя та творчість митців даної місцевості;
- розвивати інтерес до їхнього творчого доробку та спадщини;
- виробляти особистісне ставлення до літератури рідного краю, розвиваючи вміння висловлювати свої думки про автора твору, героїв, художні образи;
- прищеплювати високі естетичні смаки, виховувати почуття прекрасного, вміння насолоджуватися художнім твором;
- виявляти нахили, смаки, здібності учнів, сприяти їхньому розвитку, виховувати юних поетів-аматорів;
- поглиблювати знання про історію рідного краю, його найвидатніших діячів культури та мистецтва;
- розвивати логічне й образне мислення, культуру мовлення та читання;
- виробляти вміння вести діалог і полілог у парі, групі, будувати монологічне висловлювання, вступати в дискусію з проблемних питань твору, узагальнювати, систематизувати знання та робити висновки;
- допомогти учням подолати принизливе почуття національної меншовартості, формувати в них історичну пам'ять, плекати в них почуття національної гордості;
- виховувати шану до народних і православних релігійних традицій українців, за якими споконвіку жили наші предки;
- прищеплювати повагу до видатних людей рідного краю, їхнього внеску в національно-визвольну боротьбу, спонукати наслідувати їх у своєму житті;
- плекати працелюбність, милосердя, гуманне ставлення до людини, природи тощо;
- виробляти вміння бачити й цінувати красу й самобутність рідної землі;
- викликати в учнів щире прагнення захищати світлі набутки матеріального і духовного життя нації, оберігати і примножувати їх, продовжувати традиції роду, родини, краю;

- розвивати вміння переказувати, стежити за чіткістю та логічністю відповідей на запитання, висловлювати свої враження від почутого, побаченого;
- формувати в дітей самостійне судження, учити їх давати об'єктивну характеристику героям, художнім образам і явищам;
- розвивати комунікативно-мовленнєві вміння школярів на уроках літератури рідного краю, практикуючи твори малої форми в усному та писемному варіанті (переказ-мініатюра з творчими завданнями, багатоваріантні міні-твори в контексті певної жанрово-стильової манери письма тощо).

Підготовка до уроків літератури рідного краю передбачає:

- випереджувальне ознайомлення зі списком творів літератури рідного краю, які учні мають прочитати влітку або протягом навчального року;
- підготовку системи завдань, розробку розумових операцій, а також способів їх виконання з урахуванням різних рівнів і форм розумової діяльності школярів;
- планування навчально-пізнавального дійства (сценарію), змістового наповнення уроку;
- чітке визначення теми, мети й завдань уроку, проблемних питань за змістом твору (творчості), добір епіграфа, зорового та слухового рядів (музичне й мистецьке оформлення).

Основними методами навчання та формами організації навчально-пізнавальної діяльності на заняттях із літератури рідного краю для 5-8-х класів є бесіда за змістом книжки чи твору, бесіда з елементами лекції або диспуту, художня розповідь, конкурс знавців літератури рідного краю, інсценізація, урок-конкурс, заочна подорож, екскурсія.

У 9-11-х класах – семінар за творчістю письменника, конференція-екскурсія або заочна подорож: обговорення проблеми за круглим столом. Це також підготовка відгуку на збірку письменника, аналіз невеликого поетичного чи прозового твору тощо. Важливо одне – учні повинні максимально сприйняти художній твір, висловити свої почуття: чим він їх схвилював, чим сподобався, чому вони б порадили його прочитати іншим. Із цією метою можна запропонувати таку форму уроку, як презентація творчості (збірки та ін.) з елементами аналізу творів письменника, роздумів про джерела, які плекали талант майстра.

Залежно від мети, завдань уроку, особливостей та жанру художнього твору, обраного вчителем методу проведення заняття можна використати **різноманітні прийоми роботи**: повідомлення; стислі, докладні та творчі перекази; художню розповідь; виразне читання та інсценізацію; читання творів і уривків уголос; «оживлення» подій та словесний опис картини; підготовку й обговорення анотацій, рецензій; дослідницько-пошукову роботу в місцевих бібліотеках, музеях, картинних галереях, архівах; виписування образних висловлювань, афоризмів; підготовку виставок літературних, мистецьких і художніх творів, публікацій, репродукцій; складання словничків термінів, понять; виставку учнівських ілюстрацій до твору; сценічні замальовки, фрагменти відеофільмів тощо.

У методичних працях описані різні позиції в оцінці характеру й специфіки вивчення літератури в школі та класифікації уроків. На жаль, заняття з літератури рідного краю обійдені увагою. Специфіка таких уроків очевидна, тому маємо пам'ятати про те, що на них розглядається матеріал більшого обсягу, ніж на звичайному занятті; навчальна діяльність учнів позначена більшою самостійністю; зміщено акцент із таких традиційних елементів уроку, як опитування, пояснення та закріплення матеріалу на використання нетрадиційних форм і методів проведення уроку, власні дослідження школярів.

Розвитку пізнавальних інтересів дітей сприятиме й безпосереднє спілкування з письменниками, яке на сьогодні можна здійснювати як в онлайн, так і в офлайн-режимах, надаючи перевагу останньому.

Безперечно одне – це повинні бути високодуховні та високопатріотичні уроки. Учитель має прагнути частіше вводити елементи краєзнавства не тільки на уроки літератури, а й мови, застосовувати різні форми, методи і прийоми краєзнавчої роботи в позакласних заходах. Найкращою нагородою для вчителя буде, коли його учні говоритимуть, що уроки літератури рідного краю для них найдорожчі.

Зберегти для нащадків творчість письменників, які народилися й працювали на теренах Харківщини, діяльність яких так чи інакше була пов'язана з нашим краєм, – такою повинна бути мета діяльності кожного вчителя української мови та літератури.

У цій статті ми розповімо про тих, хто найбільш тісно багато років співпрацював із нами, а відповідно, більш відомий серед педагогічного загалу нашого регіону.

Віктор Степанович Бойко

Член Національної спілки письменників України, заступник голови Харківського обласного відділення українського фонду культури, В.С.Бойко є постійним учасником мовно-літературних заходів, які відбуваються в Харківській академії неперервної освіти: урочистостей з нагоди Дня української писемності та мови, відзначення Шевченківських днів в Україні. Керівник літстудії «Джерельце», що працює при Харківській спеціальній школі ім. В.Г. Короленка, один з ініціаторів обласного дитячого фольклорного фестивалю «Крокове коло» та обласного поетичного фестивалю «Молода Слобожанщина». Вісімнадцять його вихованців стали членами НСПУ, чимало є переможцями всеукраїнських і міжнародних літературних конкурсів «Нові імена України», «Гранослов», «Смолоскип», «Слово. Образ. Митець», «Любіть Україну» та ін., лауреатами престижних літературних премій. Він постійно проводить творчі зустрічі мистецьких колективів із школярами Харкова.

Віктор Бойко став також засновником літературної педагогічної майстерні «Література рідного краю. Минуле – сучасне – вічність: талановиті письменники Харківщини», яка працює на базі Харківської академії неперервної освіти. Особливістю цієї майстерні стало те, що вчителі можуть поспілкуватися з письменниками Харківщини, почути їх твори в неперевершеному авторському виконанні, презентують власні творчі доробки, а також представляють молоді таланти, наставниками яких вони є сьогодні.

Творчість Віктора Бойка є гарним прикладом і одним із найефективніших засобів формування літературних уподобань та художніх смаків підлітків і молоді. Біографія поета дає змогу поміркувати над тим, яким є шлях людини в пошуках самої себе, що означає поняття «небайдужа до життя людина» або «людина, яка не проходить повз життя».

Бойко Віктор Степанович народився 15 жовтня 1946 року в смт Козача Лопань на Харківщині в сім'ї шевця. Після закінчення школи навчався на механіко-математичному факультеті Харківського державного університету (тепер – національний університет ім. В.Н. Каразіна) та на фізико-математичному факультеті Харківського державного педагогічного інституту (тепер – національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди), який закінчив 1974 р. У перерві між навчанням (1966 – 1968) була служба в армії.

Працював лаборантом, слюсарем-складальником, учителював (викладав фізику, математику, креслення) аж до 1979 року. Був заступником голови Комісії з роботи з творчою молоддю при Харківській письменницькій організації (1979 – 1982), старшим літпрацівником журналу «Прапор» (пізніше – «Березіль») до жовтня 1987 року (до обрання заступником голови правління Харківського обласного відділення Українського фонду культури).

Доклав чимало зусиль до створення Харківського літературного музею, офіційно відкритого в 1988 р., є одним із ініціаторів спорудження Меморіалу жертв фашизму в

Дробицькому яру. За його ініціативи та активної участі було встановлено меморіальні дошки В. Еллану (Блакитному), Г. Хоткевичу, Х. Алчевській, М. Кульчицькому; письменникам, які мешкали в будинку «Слово», та ін. Крім того, за дольової фінансової участі ХОВ УФК у Харкові було споруджено пам'ятники Г.С. Сковороді (скульптор – І. Кавалерідзе) та Г. Ф. Квітці-Основ'яненку (скульптор – С. Якубович), а в м. Мерефі на Харківщині – славетному кошовому запорозького козацтва І. Д. Сірку.

Друкуватися почав 1971 р. у деркачівській райгазеті на Харківщині. Вірші широко публікувалися в українській і зарубіжній періодиці, в альманахах, колективних збірках, антологіях «Zwei Städte» («Два міста»), «Слобожанська муза» (2000), «Сьоме око» (2003), «Ветер с Украины» (2004), «Über Zeit und Raum» («Понад час і простір») (2006), «Слобожанська яса» (2006).

Автор різножанрових творів: збірок поезій «Пролог» (1976), «Земні турботи» (1978), «Обличчям до багаття» (1984), «Битий шлях» (1989), «Зазимки» (1990), «Планида» (1994), «Яв» (2001), «Суголося» (2006), «Петрові батог» (2007), «Назовсім» (2013; 2015), «На белебні» (2016); прози: «На середині дороги» (2016); творів для дітей, що побачили світ в антології «Український садочок» (1997–1998), шкільних читанках і в періодиці. Уклав і відредагував антологію любовної лірики XVII–XX століть «Слобожанська муза» (2000) і антологію громадянської лірики кінця XVII – початку XXI століть «Слобожанська яса» (2006). Він пише вірші для дітей, прозові твори, перекладає з білоруської, вірменської, молдовської, румунської, німецької, польської, російської, французької.

В. С. Бойко – член Національної спілки письменників України з 1979 року та член АУП із 1997 року, заслужений працівник культури, лауреат республіканської літературної премії ім. І. Нечуя-Левицького та муніципальних премій – імені П. Іванова і О. Олеса, почесний громадянин смт Козача Лопань, а також хрещений батько Деркачівської літературної студії «Суголося». Є постійним ведучим і літературним консультантом Харківського міського театру народної музики України «Обереги».

Вісімнадцять його вихованців стали членами НСПУ, чимало є переможцями всеукраїнських і міжнародних літературних конкурсів «Нові імена України», «Гранослов», «Смолоскип», «Слово. Образ. Митець», «Любіть Україну» та ін., лауреатами престижних літературних премій.

Завдяки образам-дослідженням життя людини і природи, філософським роздумам про те, що ми є, для чого живемо на світі, лірика Віктора Бойка завжди сучасна. Провідними у творчості поета є мотиви часу, пам'яті, душевної чистоти, творчості, усього українського як справжнього й рідного. Назви його збірок, за словами Віктора Тимченка, є своєрідними маркерами художнього світу митця, випромінюють його філософський зміст і водночас є мотиваторами до пізнання сутності буття. У збірках поезій «Земні турботи», «Битий шлях» проглядаються мотиви долі, дороги людини до самої себе; «Обличчям до багаття» – символ відкритості й водночас небайдужості до світу; «Суголося» – важливість чути й бути почутим; «Петрові батог» – прив'язаність до землі (за віруваннями, петрів батіг був у руках апостола Петра, коли той ішов землею); «Зазимки», «Назовсім», «На белебні» – духовні настанови особистості, проголошення високої моральності й ціннісних ідеалів.

Митець глибоко прозирає в сутність речей, уміє побачити в буденному поетичне. Рядки його віршів почасти прості й лаконічні:

Що сіяв – те і пожина,

Чого нап'як – то те й крає...

А білий світ – не чужина,

Він просто зветься рідним краєм.

(«Чи ніч не та, чи дні не ті...», зб. «Суголося»)

Ось цей світ – рідний край – і окреслює в основному те коло, у якому митець прагне розпізнати сутність буття. Тому вірші Віктора Бойка вкрай наповнені відчуттям

навколишнього простору, у якому він водночас і господар, і уважний споглядач, і жорсткий критик, і деякою мірою скептик, і вічний оптиміст.

*Скільки стріти мені довелося облич!
Скільки різних очей мені в душу дивились!
Може, хтось та й почув, як нестерпно болить,
Що крізь мене проростає навиліт.*

(«На старій фотографії хата моя», зб. «Суголося»)

Рядки віршів Віктора Бойка зазирають у душу читача, змушують замислитись: «Хто я?», показують світлі і темні барви життя, навчають, як жити.

Тож маємо честь сьогодні розмовляти з поетом, чути, як він читає вірші (не кожен це зможе саме так), дізнаватися, що поціновує в житті, яким бачить світ:

*Качки над Лопанню у лютому,
Свист крил при інєї лункий...
На воду сядуть, певно, чутиму –
На вербах лускають бруньки.*

(«Качки над Лопанню у лютому...», зб. «Суголося»)

Книга Віктора Бойка «Обличчям до багаття» – одна з перших у його творчості. Але вже тут ми спостерігаємо провідний концепт поезій автора: духовність особистості базується на гармонії із зовнішнім і внутрішнім світом. Якщо готувати урок за цією збіркою, то можна запропонувати організувати роботу учнів через урок-проект, звернувши увагу на такі питання:

- тематика та побудова збірки;
- образна палітра;
- проблематика та способи її вирішення;
- художні засоби віршів;
- поет про себе і своє.

Провідні мотиви збірки – духовна єдність поколінь («У три струмочки в'ються голоси...»), роздуми про людину серед людей («Не старайсь, не пригадуй...»), родину («Серпневий день...»), друзів-одноліток («А змій летіти не хотів...»), взаємини між батьками й дітьми («Золоте колосся сонця...»), чоловіками й жінками («Її весняно звали – Марта»), згадки про повоєнне страшне дитинство автора («Давайте, хлопці, гратись у війни...»).

З учнями варто поміркувати і про філософічність назви збірки, життєвий шлях людини, її переконання, поняття рідного, теплого та про внутрішні відчуття, зображені в лаконічних замальовках поета.

Надзвичайним щемом душі зігріті рядки вірша «Іще далеко час цвітіння лип...», у яких проглядається тотожність автора і ліричного героя – мандрівника:

*Давно-давно від тихого порога
товкуца повела мене дорога
не в хлібороби – у мандрівники.
Я – сонях, мамо, що спішить у літо,
туди, де зливи найтепліші в світі,
де сходить сонце з вашої руки.*

У добірці віршів із великою любов'ю змальовано найближче оточення автора, розкрито риси багатьох інших людей, яких поет зустрічає на дорогах життя. Митець добре володіє пером, надзвичайно вдало поєднує слова, виразно розкриває людські характери, чітко вимальовує художні образи.

Збірку «Битий шлях» можна вивчати разом із попередньою, бо в ній теж звучать мотиви, які хвилювали автора раніше, що свідчить про їх важливість для поета. Тому в методичному аспекті цікавим буде урок-дослідження, урок художнього читання поезій, урок-подорож.

Подорож тому, що назва збірки символічна. Битий шлях – це людська доля, спогади про селянське коріння, про батьків, дитинство, пережиті почуття.

Цікавим може видатися й підхід, якщо побудувати урок на контрасті порівняння ранньої і пізньої лірики поета, провести спостереження за змінами, що відбулися в тематичній та образній палітрі митця.

Наприклад, назва більш пізньої збірки «Назовсім» розшифровується своєрідним авторським поясненням, яке учні можуть порівняти з досвідом їх спілкування з однолітками в наш час: *«Із практики вуличних стосунків повоєнної дитвори автору достеменно відомо, що були вони багаторівневі: за наявності в щасливця особливих «скарбів» («переводних» картинок, обгортки шоколадних цукерок чи поламаного складаного ножика) при схильності власника до когось із ватаги останньому давали бажану річ підтримати або й поносити. І лише найближчим, особливо надійним і вірним у дружбі, дарували назовсім».*

Не випадково, що в цій збірці є мотиви підсумковості, певного смутку за тим, чого не повернеш. Але ж світ ліричного героя залишився цілісним, чистим і недоторканим:

*До пряника звикли, а чи до кия?
Хотіли всього, а лишається мало...
Утрюх на городі: дві пташки та я.
І дякую богу, що зайвих немає.*

(«Ми втрюх на городі: дві пташки і я...»)

Або:

*Дзвони загудуть йорданські красно,
будуть в небі сизі голуби...
І вона ще довго не погасне –
зірка та, яку я полюбив.*

(«Віченьки злипаються від паток...»)

У збірці читач знайде чудові зразки життєстверджуючої лірики: «Яблучка із погребка – березень доп'яв-таки!», «По газонах не ходити!..», «Прокидано стежки у хуртовину...», «В морози білим став асфальт...», «Дивитись, як осінній дощ іде...», «Весна в бік літа ані руш...», «Черемха до літечка тягнеться...», «Втечу від комп'ютера...» та ін.

І поряд – думки про найцінніше – рідну землю, засторога про швидкоплинність життя: «Цей хлопчик у веснянках...», «Нам треба коло чогось бути», «Місяць сховався – видно, мармизу голить», «Минає свято, неблаганно, звично...», «Колись тут вулиця гула», «І хата ветха, й дід кульгавий».

*Знаходимо тут і рядки – різкі філософські проекції:
Я точно знав: мене гостинно стрінуть –
чи радість в хаті, чи гірка журба.
Здоров'я й щастя зичив богорівним,
а не німим зневаженим рабам.*

(«Я дивувався: нащо раби всесильним?»)

Вірші Віктора Бойка ніколи не дають думці читача дрімати, бо головне, що тривожить митця, – роздуми про нетлінні цінності. Поет короткими штрихами слів уміє розбурхати душу, а його ліричний герой завжди задається питанням, для чого він є на цьому світі. Коли ж відповідь знаходиться, рядки можуть стати саркастично різкими й безкомпромісними:

*Нові часи – смутні чи, може, грізні –
до кого ближче вже й не знаю, Отче.
Навчатися літати, мабуть, пізно,
а гавкати не вмію і не хочу.*

(«Стрічаються собаки і ворони...»)

Надзвичайної сили набирає голос автора в громадянській ліриці: «Народ – не той, що в мітлах і кочергах...», «Гризня собак аж на даху держави», «В бору карельським змок од крові мох» тощо.

Поет завжди бачить і оцінює світ через призму найдорожчих для нього місць чи подій. Особливою в цьому аспекті є збірка «Петрові батогои».

*Туману сивого сувої
мене огорнуть, наче лід.
Я стрепенусь, я мушу йти
ще маю час, іще не смеркло.
І гріх цей світ вважати пеклом,
де простір є для вільних птиць.*
(«Стара годує голубів»)

Або:

*Цвітуть петрові батогои –
ніхто з них не чекає плоду...
І сторожко стоять стоги,
налаштувавшись на негоду.
В далекій голосі нема
лункого звуку – тінь лиш квола...
Самодостатні матіоли
безсмертно світяться в туман.
Отам живе моя душа
з надією на шлях порожній –
на нім далекий подорожній
до мене, може, поспіша.*
(«Цвітуть петрові батогои...»)

Але часом зовсім короткі елегійні замальовки завершуються спалахом-висновком, який пропікає до нутрощів, змушує замислитись про дійсність, яка народжує майбутнє:

*Маля у чорних кучериках диба
вагоном електрички, і за ним
бабуся, відірвавшись від шиби,
з далекої неначе сторони
шле погляд, небайдужий, нецікавий...
Маля іде, всім заглядає в рот, –
немовби над минулими віками,
та не воно, а завтрашній народ...*
(«Маля у чорних кучериках диба»)

Дійсно, у збірці «петрові батогои змагаються з блакиттю». Квіти, яких довго не помічаш, поки ростуть, але ближче до кінця літа вони дивують усіх своєю красою, вражають гінким і міцним стеблом. Поет пише, що блакить перемагає їх красу лише під осінь, але життя не зупиняється.

*І ти навстріч ідеш – і день такий погожий!..
Здаватись не спішать петрові батогои...*
(«Петрові батогои змагаються з блакиттю...»)

Збірка поезій Віктора Бойка «На белебні» – ще одна сповідь письменника. П'ять розділів книжки вбирають у себе не просто картини відчуття світу автором, а постають перед читачем як філософська оповідь про земне і духовне, де поет прагне наблизитись до розкриття таїн людської душі, навчає, як жити:

*Рушаєш шукати живої води –
напевно лишилися прадавні криниці...
І тільки нізащо туди не ходи,
де порожньо в душах і погляди ниці.*

Уроки за цією збіркою можуть стати великим відкриттям для учнів щодо пошуків власної дороги в житті, джерел плекання міцного характеру, кривого зв'язку з малою батьківщиною.

Людина і рідний край – невід'ємні для поета, бо це і є та дорога людини до храму душі, яка надає їй сили, і оберігає, і вивіряє в житті. Лірика Віктора Бойка, безперечно, є небуденним явищем в українській культурі, сповнена по вінця душевної сили, доброти, оберненості до людей, відчуття цінності насущного.

Поезії автора бажано заслуховувати, розмірковувати про сутність сказаного в них не тільки на уроках літератури рідного краю, коли вчитель звертається до вивчення пейзажної лірики, розмірковує разом з учнями про рідну землю, родину, батьків, про складні людські долі (бо чи бувають вони простими), про сенс буття на цій землі.

Микола Федорович Побелян (1948-2017 р.р.)

Відомий харківський письменник і талановитий учитель, педагогічний стаж якого сягає більше 40 років. Харків пишається першим у країні Музеєм хліба, який Микола Побелян заснував у Харківській спеціалізованій школі № 108 у 1980 році. Учні школи багато років самотужки шукали експонати до музею, проводили цікаві екскурсії. Як учитель, він керував літературною студією «Грудка», підготував багато переможців мовно-літературних конкурсів і учнівських олімпіад з української мови та літератури, був керівником команд – учасниць Всеукраїнського етапу учнівських олімпіад з української мови та літератури. А під час педагогічної практики на курсах підвищення кваліфікації його уроки відвідали сотні вчителів регіону. У співпраці з Харківською академією неперервної освіти було видано дві збірки поезій М. Побеляна.

У своїх творах Микола Побелян не тільки відображає власне сприйняття та розуміння світу, а й передає енергію свого бачення життя з його добром і злом, красою й потворністю і цим допомагає учням творити своє Я в єдності з природою, людством, нацією, рідним краєм.

Світ віршів поета допоможе учням відчувати гордість за те, що народили саме на цій землі, зрозуміти її незахищеність і відповідальність перед нею:

*Нахилиюсь до мурахи:
Зачудовуюсь... Мовчу...
«Все на світі стане прахом –
Все ж стеблину волочу...
Треба вхід замурувати:
Буде дощ, пізніше – сніг...»
...Я тепер боюсь ступати,
Де маршрут мурах проліг...*

Ось такий витончений у своєму поетичному слові цей майстер слова.

При вивченні творчості письменників рідного краю часто особливу роль має місце і час, обставини та події в житті автора, тобто використання елементів краєзнавства. Так, Микола Федорович Побелян народився 22 червня 1948 року в селі Покошичі на Чернігівщині в родині колгоспників. Навчався в Ніжині та закінчив Кримський педінститут. Був пастухом, кочегаром, цілинником. Але більша частина його життя пов'язана з Харківщиною, де працював учителем. Усі свої уроки він проводив творчо, віддаючи себе дітям на повну. Школярі говорили, що його уроки неможливо було зазубрити чи забути. Він активно працював у Харківській письменницькій організації, виступав із читанням своїх творів у школах і закладах вищої освіти, бібліотеках. На жаль, 17 грудня 2017 року його не стало поряд із нами.

Перша літературна публікація письменника датована 1962 роком. Прийнятий у НСПУ 2001 року за збірку поезій «Дай мені долоньку» (1997). Це перша його збірка – адресована мамам та їх маленьким дітям. Інші збірки – «Сніги на двох» (1999), «Лінія Сальвадора Далі» (2005), «Перетин льоду і вогню» (2005), «Магіттового птаха крила»

(2006, 2008), «Сто каратів», «Відлуння голосу Енліля», «Від Сіверська до Печеніг», «Я ніколи не путав коня», «Пройдімо шлях», «Добудова гнізд», «Друга сторожа», «Сонети», «Попіл Клааса» (2014), «Час живицею запікся» (2014), «Музика світлої ночі» (2014), «Місяць великої риби» (2014), «Діти грому», «Перстень Соломона», «Світлі сонети» (2015), «Скрипаль в підземнім переході» (2015), «Висока щедрість Бога» (2015), «Журавинець» (2016). А також є публікації в колективних збірниках, антологіях України: «Вітрила-95», «Самоцвіти», «Золотий гомін», «Слобожанська муза», «Слобожанська яса»; у журналах: «Березіль», «Малютко», «Слобожанщина», «Дивослово» та ін. Власним коштом він видав «Молитву-оберіг для воїна», адресовану тим, хто зі зброєю в руках захищає Україну.

У віршах Миколи Побеляна – любов до всього живого, справжнє кохання, повага до батьків, відчуття захопленості красою світу, єднанням із природою. У кожному вірші – чистий, сповнений доброти і внутрішнього осяяння світ душі. Планета його любові населена людьми, птахами, деревами, квітами. Він уміє спостерігати, як у «сорочих гніздах селяться світанки», як догукуються до нас «півні Чумацького Обозу», а «колодязний лелека планету підіймає» для щастя і любові.

Уже в збірці «Сніги на двох» поет заявив про цінності свого життя:

*Любов моя приземлена
І дика –
Стояти має
На землі мій рід...
А сонця булава
Така велика
Нехай летить
Собі у небозвід...*

Якщо говорити про інтимну лірику поета, то вона надзвичайно важлива в тому, що навчає молодь справжніх почуттів, ніжності й вірності в коханні:

*Без тебе я – убогий і старий:
Без голосу, без сили, без надії...
Без тебе я, коханий друже мій,
Як кров з порізу, як сльоза на вії...*

У збірці «Висока щедрість Бога» автор багато роздумує над долею людини, її місцем на землі:

*І все ж висока за минуле плата:
Не в міді і не в золоті вона.
На схилі літ приходить розуміння:
Душа у Всесвіті – і гола, і одна.*

(«Сонет пізньої дороги»)

Поезії М. Побеляна – це завжди сповіді, звіти за кожен мить життя. В одному з віршів із присвятою Миколі Вінграновському поет окреслює цінності свого мікрокосму :

*На вербах – пил,
Бо літо ...
Й бездощів'я
Високе небо ...
Вищає щодня
Нічого в Бога
Нині б
Не просив я –
Хіба що воза ...
Й тихого коня
Колеса
Поверталися б –*

*... Як вічність
Цупкий цикорій...
Босі б ноги бив
В поезії я визнаю
Ліричність —
Точніше день,
В якому я ...
Любив.*

Дитячі поезії Миколи Побеляна надзвичайно співмірні з дитячою уявою, у цих віршах поет доброзичливий і щирий, про що свідчать навіть назви його книг: «Зайчик Скік» (2001), «Горобина сімєєчка» (2002), «Піджачок для їжачка» (2003), «Вранішня казаночка» (2003), «Заграйчики для зайчика» (2004), «Молитва-оберіг для сина» (2004), «Що в кого є» (2008).

Мабуть, мотивацією до початку розгляду лірики поета, присвяченої дітям, може бути створення асоціативного куша «Дитинство», виразне читання віршів поета учнями, літературна гра «Я знаю твори Побеляна» чи гра «Пригадай художній образ». В останній грі треба дописати та домалювати художній образ за віршами М.Побеляна. Приклад стрічки художніх образів:

... королівство, гривасте ..., ...небеса, ... дитинно золоті, літо стеле ..., сонечко золотило ..., наче песик, сонечко лизне ..., у тебе вічка, мов ..., сонечко, мов ...

(Відповіді: зелене королівство, гривасте сонце, сиві небеса, сні дитинно золоті, літо стеле килимочки, сонечко золотило стеблинку, наче песик, сонечко лизне дві зірочки, у тебе вічка, мов кринички, сонечко, мов бджілка золота).

У кінці уроку це можуть бути твори-мініюдокровення, твори-замальовки, ілюстрації до віршів, кроссенси тощо.

Неповторна індивідуальність художнього світу М. Побеляна, мінливе переливання настроїв, станів, натхнення гра уяви сприяє пошуку епітетів, метафор, визначенню їх ролі й місця у творах. Така робота дає змогу глибше розуміти та сприймати художній твір, володіти образним мисленням, без розвитку якого ми не зможемо побачити змальовані письменником картини дійсності, їхні барви й візерунки.

Микола Кирилович Возіянов

У літературі відомий як поет, прозаїк, гуморист. Автор розважальної передачі на радіо «Від суботи до суботи». Членом Національної Спілки письменників України є з 1999 року.

З 2000 року Микола Кирилович Возіянов обіймав посаду відповідального секретаря Харківської організації Національної Спілки письменників України.

У співдружності з методистами нашої Академії видано одну з кращих збірок гумориста і байкаря «Послухаймо братів наших менших», призначену для ознайомлення вчителів та учнів із творчістю митця. Письменник активно підтримує учнівські таланти, проводить обласні заходи для обдарованих дітей, зустрічі з учителями.

Народився письменник 19 січня 1937 року в місті Горлівці на Донеччині в сім'ї шахтаря. Закінчив Український заочний політехнічний інститут. Працював слюсарем, майстром, старшим майстром, заступником начальника цеху, інженером-енергетиком.

Друкуватися почав з 1954 року. Тільки в періодиці опубліковано майже дві з половиною тисячі байок, гуморесок, усмішок. З часом численні публікації з'явилися в журналах «Вітчизна», «Україна», «Дніпро», «Донбас», «Березіль», «Перець» (надруковано близько 200 творів), газеті «Літературна Україна», у колективних збірниках (Рига – 1960, Москва – 1960, Київ – 1989, 1991 роки).

Микола Кирилович Возіянов – автор таких збірок: «Скажіть, будь ласка...», «Мудрість кутного зуба», «Терорист», «Смішний заєць», «Марусичка», «Фіговий листок», «Заміж до Європи», «Поезії», «Гумористичний задачник», «Послухаймо братів

наших менших», «Лірика». Цей письменник є одним з упорядників «Хрестоматії з літератури рідного краю» (Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2001. – 416 с.)

Письменник неодноразово був лауреатом різних літературних премій: ім. Олександра Олеся (2001), ім. Леоніда Глібова (2003), ім. Остапа Вишні (2003), ім. Муси Джаліля (2005). Окрім того, М.К. Возіянов – лауреат Всеукраїнського конкурсу «Байка – 2001».

Що стосується творчості Миколи Кириловича Возіянова, то їй можна присвятити не лише окремі уроки літератури рідного краю, а й використати її зразки при вивченні інших тем.

Особливо доцільно включати байки М. Возіянова під час ознайомлення з творчістю письменників-байкарів і гумористів, які жили й творили в різні періоди нашої історії. Наприклад: Г. Сковорода, Є. Гребінка, Л. Глібов, С. Руданський, Б. Олійник, П. Глазовий, Остап Вишня.

Вивчаючи творчість названих письменників на уроках української літератури можна провести паралелі між їхніми байками, гуморесками та байками М. Возіянова, порівнявши образи, тематику, проблеми та ідеї цих творів. При цьому корисно простежити еволюцію, яку пройшла байка від часів Г. Сковороди до сучасності, – визначити, які теми та проблеми залишаються актуальними протягом багатьох століть, які зникають і які з'являються нові.

Упевнені, що цей матеріал приверне увагу вчителів української мови та літератури до творчості харківських письменників. Тож бажаємо успіху й завжди готові надати методичні розробки відповідних уроків.

Література

1. Лаврінченко Юрій. Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. – К.: Смолоскип, 2015. – 976 с.
2. Лисенко А.В. Роль і місце літературного краєзнавства у процесі відродження національної школи / Збірник наукових статей «Літературне краєзнавство: проблеми, пошуки, перспективи». – Полтава: ПДПУ, 2002. – С. 131-138.
3. Слобожанська яса: Антологія громадянської лірики кінця XVII – початку ХХІ століть / Упор. В.С.Бойко, передмова Л.В.Ушкалова. – Х.: Майдан, 2006. – 1008с.
4. Сучасна література рідного краю / Посібник серії «Шкільна бібліотека» для 5-7 класів закладів загальної середньої освіти; упор. Морщавка Ю.О. – Харків: Соняшник, 2020. – 336 с.
5. Уроки літератури рідного краю в системі особистісно зорієнтованого навчання // А Фасоля / Українська література в загальноосвітній школі. – 2011. – № 5. – С. 24-28.

Всеукраїнський конкурс «Учитель року» як чинник особистісного зростання та вдосконалення фахової майстерності вчителя

*Румянцева-Лахтіна О.О., методист
Центру методичної та аналітичної роботи
Харківської академії неперервної освіти*

Професійна самореалізація – здатність учителя до формування педагогічних компетенцій, особистісних структур свідомості, які надають творчий характер його діяльності. У сучасному мінливому світі головними професійними якостями педагога є гнучкість, практичність, готовність до змін, мобільність, здатність до вирішення

нестандартних професійних ситуацій, відповідальність і самостійність в ухваленні рішень.

Набуття таких якостей неможливе без розширення простору педагогічної творчості, і саме конкурс «Учитель року» є найбільш ефективною інноваційною формою розкриття рівня професіоналізму й творчого потенціалу педагогічних працівників. Конкурси педагогічної майстерності є одним із найважливіших етапів у розвитку професіоналізму педагога, тому що дають можливість стати значимим у професійному співтоваристві через зовнішню оцінку педагогічної діяльності, реалізацію професійного «Я» в умовах змагання.

Участь у конкурсі сприяє реалізації активності педагога, підвищує його психолого-педагогічну, методичну, інформаційно-комунікативну компетентність, дає можливість осмислити по-новому свою діяльність, отримати її професійну експертизу, випробувати власний потенціал. Участь у конкурсі вимагає від учасників глибокої педагогічної, методичної, дидактичної та фахової підготовки, знання психолого-педагогічних теоретичних підстав свого досвіду, а також розуміння сучасних концепцій освіти.

У 2020/2021 навчальному році конкурс «Учитель року» у Харківській області вперше відбувся в дистанційному режимі. У номінації «Українська мова і література» взяли участь 17 педагогів Харківщини. Першими випробуваннями стосовно рекомендацій Інституту модернізації змісту освіти щодо проведення Всеукраїнського конкурсу стало дистанційне випробування «Аналіз поетичного твору» та розробка й моделювання дистанційного уроку. На другому етапі, у якому брали участь лише 8 конкурсанток, кращі вчителі-словесники Харківської області демонстрували свої творчі здібності під час написання есе та презентували розробки відеоуроків з української літератури. Після фінального етапу конкурсу фахове журі визначило переможця конкурсу – Янченко Юлію Анатоліївну, учителя української мови та літератури КЗ «Харківська гімназія № 6 «Маріїнська гімназія» Харківської міської ради Харківської області».

Як показує досвід, найскладнішим випробуванням для вчителів української мови і літератури стало перше випробування – «Аналіз поетичного твору». Саме на цьому етапі конкурсу вчитель демонструє глибину знань предмета, свою фахову майстерність, презентує вміння працювати з текстом. Учасник/учасниця конкурсу демонстрували педагогічну майстерність з організації аналізу та інтерпретації поетичного твору, який було запропоновано виконати у форматі текстуального аналізу поетичного твору в сервісі Zoom (як фрагмент уроку літератури). Аналіз поетичного твору та його інтерпретація здійснювали з членами журі. *Поетичний твір* обирався за чинною програмою з української літератури (рівень стандарту). Оцінювалися: володіння методиками аналізу та інтерпретації поетичного твору; формування ключових і предметних компетентностей учнів, реалізація наскрізних змістових ліній; доцільність та оптимальність обраних методів, прийомів, способів і засобів; творчий підхід до формату проведення аналізу, візуалізація матеріалу.

На цьому етапі конкурсу важливим є ціннісно-смысловий компонент, який передбачає організацію осмислення педагогами цінностей і цілей сучасної педагогічної діяльності вчителя-філолога, вибудовування учнями системи уявлень про літературу як вид мистецтва, про розуміння людиною цілісної картини пізнання світу. На жаль, не кожен учитель-словесник усвідомлює, що ліричні твори повинні викликати в учнів емоції, «зачіпати» їх за живе, бо література – мистецтво слова. Саме через мистецтво слова поет впливає на читача.

Шляхи аналізу художнього твору вчитель може обрати, послуговуючись однією із запропонованих концепцій. За В. Марко: пообразний; ідейно-тематичний; аналіз взаємодії змісту і форми; «за автором» (Шуляр, 2012). Г. Токмань, не заперечуючи напрацьоване, акцентує увагу на формуванні інтерпретаційної свідомості учня з урахуванням ступеня його читацької культури. Учена пропонує зробити діалог різноманітнішим, а екзистенційну спрямованість розгляду художнього твору дієвішою, використовуючи методи літературознавчого дослідження: біографічний, культурно-

історичний, еволюційний, компаративний, духовно-історичний, міфологічний, структуральний, деконструктивістський, феміністичний.

Для прикладу аналізу поетичного твору пропонуємо вірш Миколи Вороного «Блакитна Панна». Микола Вороний, неперевершений майстер слова, творець поетичних шедеврів, глибокий знавець світової драматургії, мистецтвознавець. Його називають співцем краси, бо він бачив її усюди: у чарах природи, у людях, у словах. Сам Вороний про поезію «Блакитна Панна» сказав: «Я писав не так од образу, як од звуку. І дійсно, мелос, спершу примітивний, а далі технічно все більше ускладнений, був джерелом моєї пісні-вірша». Справді, джерелом поезії, її ритму й звучання, є мелодія, тому спочатку варто прослухати музичний твір.

Спробуйте, слухаючи чарівні звуки, уявити, який образ створює композитор. Опишіть свої відчуття.

Прослуховування музичної композиції Фредеріка Шопена «Весна».

Як вплинула на вас ця мелодія? Чи почули ви весняне багатоголосся?

Мотивація. Поети «переживають» весну і змальовують її за допомогою словесних образів.

Сьогодні ми з вами завітаємо до храму поезії й на уроці, звертаючись до однієї з перлин лірики Миколи Вороного, поезії «Блакитна Панна», спробуємо відчуті її серцем й осягнути розумом.

Читання поезії вчителем.

- Який образ виникає у вашій уяві? (*Словесне малювання*).
- Що символізує весна? (*Асоціативне гроно. Метод «кластер»*).

До речі, Микола Вороний – символіст. Коротко про символізм (акцентуємо увагу на тому, що символісти особливу увагу надавали звукам).

Спробуємо розкодувати текст, зрозуміти, яке художнє навантаження містить кожний образ.

- Які групи художніх образів ви знаєте? (*За способом творення (типом асоціювання) образи поділяють на зорові, слухові, дотикові, смакові, запахові*).
- Для чого письменники вводять такі образи у свої твори? (*Ми сприймаємо світ органами чуття, через них письменник доносить до нас свій художній світ*).

1 рядок. Має крилами Весна

Запашна...

- Який образ за типом асоціювання вживає автор? (*Має крилами весна – зоровий, запашна – нюховий*).
- Які художні засоби допомагають йому майстерно втілити цей образ? (*Метафора «крила весни», епітет «запашна», інверсії*).
- Які синоніми ми можемо дібрати до слова «має»? (*Тріпотить, розмахує...*).
- Чому автор використовує слово «має»? Звернімося до тлумачного словника, щоб з'ясувати його значення.

Коментар. Слід зауважити, що важливою складовою аналізу поетичного твору є словникова робота, можливо, робота з тлумачним словником для змалювання асоціативних образів-символів поезії.

Маяти. 1. Коливатися від вітру або швидкого руху; розвиватися.

2. Робити рухи, помаху чим-небудь; махати.

- Як ви вважаєте, яке значення слова «має» в цьому контексті? (*Видніється вдалині*).
- До речі, а чому Микола Вороний написав слово «Весна» з великої літери?
- Отже, ліричний герой бачить весну, відчуває її запахи. Ці відчуття для нього приємні? Як ви це зрозуміли? (*На це вказує епітет «запашний», який має значення «який має сильний приємний запах»*).

- Які синоніми можемо дібрати до слова «запашний»? (*Ароматний, пахучий*).
- Де ще ми зустрічаємо такий опис весни: «запашна», «чарівна»? (*У фольклорі*).

Кінець 1 строфи.

Лине вся в прозорих шатах,

У серпанках і блаватах...

Сяє усміхом примар

З-поза хмар,

Попелястих, пелехатих.

- Чи значення всіх слів вам зрозумілі?

Словникова робота

- Яке значення слова «лине»? (*Плавно, легко летить*). Які синоніми ми можемо дібрати до слова «лине»? (*Пливе, летить*).
- Чому автор дібрав саме таке слово? (*Перший звук у ньому «л», що символізує відчуття плинності, його дуже часто ми чуємо в природі*).
- Якою постає весна у фольклорі? (*В образі завітчаної дівчини*).
- А чому весна в шатах? Чому саме таке слово добирає поет? Які синоніми ми можемо дібрати? (**ШАТИ** – *Багате, розкішне святкове вбрання. Синоніми: одяг, вбрання. Для весни прихід на землю – урочиста, святкова подія*).
- Як ви вважаєте, чому шати весни прозорі, а не зелені, барвисті, адже ми звикли до сприйняття образу весни як завітчаної дівчини? Звернімося до словника. Яке значення слова «прозорий»? (**ПРОЗО́РИЙ** — *який вільно пропускає крізь себе світло, просвічує наскрізь; незапямований, чистий*).
- Чиї образи ми асоціюємо з прозорим вбранням, крилами й сходженням із небес? (*Образи янголів*)
- На що це вказує? (*На ангельську подобу весни, її божественне начало*)
- Чому весна сяє усміхом примар? Який глибокий метафоричний зміст закодовано в цих рядках? (*Примара – щось ілюзорне, плід фантазії. Поява образу весни для ліричного героя – незвичайна подія, щось нереальне*).
- Які слова допомагають зрозуміти нам, із чим асоціює ліричний герой образ весни? (*Блавати*). Чому весна одягнена в тканину прозоро-блакитного кольору? (*Блакить символізує небо, незайманість, небесне начало весни*).
- Вірш має назву «Блакитна Панна», одяг у неї блакитного кольору. Чому автор акцентує увагу на цьому кольорі?
- Який настрій весни передає автор словосполученням «сяє усміхом»? Який це художній засіб? (*Метафора. Весна радісна, щаслива, усміхнена*)
- Як ви думаєте, чому для змалювання весняних хмарин автор вдається до такої їх художньої характеристики: «попелястих, пелехатих»? Який це художній засіб? Якою фігурою він підсилений? (*Епітет, підсилений інверсією. Акцент робиться на їх кольоровій символіці та вигляді; у поезії змальована рання весна, тому небо ще непрозоре*).

Коментар. Джерелом поезії, її ритму й звучання, є мелодія. Звук для символістів — понад усе. У науці навіть відоме поняття «звукосимволізм».

- Повторення яких звуків простежується в першій строфі? Як називаються ці художні засоби? (Повторюються голосні **а, е**. Це асонанс. Приголосні **с, р** – алітерація). Що вони символізують?
 - а – загальний вияв рівномірного, тихого, ясного почуття, спокійного спостереження, але одночасно й подиву;
 - е – вираз ніжності, пестливості;
 - р – сонорний, який створює враження сили, натиску, відтворює звук удару, ламання.

2 строфа. Ось вона вже крізь блакить

Майорить...

- Як ви думаєте, якими синонімами ми можемо замінити слово «майорить»? Що воно означає?

Майоріти – невиразно виднітися вдалині; маячити. Тобто, весна тільки з'являється.

- Який це художній засіб? (*Метафора*)
- Який відтінок у сприйнятті весни передає автор? (*Образ її ледь помітний, примарний, ілюзорний*).
- Зверніть увагу на наступні два рядки:
Довгождана, нездоланна...
Ось вона – Блакитна Панна!..
- Які відтінки почуттів ліричного героя передає епітет «довгождана»?
- Чому Панна нездоланна? (*Ніщо вже не зупинить її ходу, зима її вже не переможе*).
- Чому поет забарвлює Панну в блакитний колір?
- Чому слово «Панна», як і «Весна», у тексті вжито з великої літери?
- Які почуття ліричного героя допомагають відтворити розділові знаки? (*Захват. Думка незакінчена, тому що палітра почуттів ліричного героя настільки велика, що не вистачить слів її описати*)

Гори, гай, луги, поля —

Вся земля

Їй виспівує: «Осанна!»

- Якими засобами відтворює поет сприйняття весни світом? (*Гіперболізація, конструкція з однорідними членами речення*).
- Схарактеризуйте це сприйняття. (*Земля радіє, все живе одухотворене, натхненне. Весь земний простір улашлює весну*)
- Яке значення слова «осанна»? Звернімося до тлумачного словника.
- **ОСА́ННА**, и, жі́н.

1. Церк. Молитовний вигук стародавніх євреїв і християн.

2. Перен. Уславлення кого-, чого-небудь; слава, хвала.

Співати (вигукувати і т. ін.) осанну кому, заст. – славити, хвалити кого-небудь.

- Як ліричний герой сприймає Панну, якщо її молитовно улашлює Всесвіт? Які ваші версії? (*Він сприймає її як божество*)
- Як у цій строфі розвивається звуковий сюжет? (*Асонанс а, алітерація*):
а – загальний вияв рівномірного, тихого, ясного почуття, спокійного спостереження, але одночасно й подиву;
н – як і всі сонорні, створює враження натиску, сили).

Зверніть увагу на наступні рядки.

А вона, як мрія сна

Чарівна,

Сяє вродою святою,

Неземною чистотою,

Сміючись на пелюстках,

На квітках

Променистою росою.

- Якими засобами підкреслюється божественне начало весни? (*Метафорою «сяє вродою», підсиленою епітетом «святою», «неземною чистотою»*).
- Яку думку увиразнює порівняння «як мрія сну»? (*Ілюзорний образ весни, яка вже утверджується, - омріяний, сприймається, як диво*).
- Як ви думаєте, що відчуває людина, коли з'являється там, де її давно чекають? (*Радість, тепло*.)

- Що відчуває Весна, розуміючи, що вона для світу й ліричного героя дійсно довгождана? У яких рядках про це йдеться? (*Вона сяє від щастя, сміється*).
- Який художній засіб уживає автор в рядку «сміючись на пелюстках»? (*Персоніфікацію*).
- Чому автор використовує таку незвичну метафору: «сміятися росаю»? Які ваші версії? (*Роса – дарунок із неба, символ Божої благодаті, чистоти. Весна сміється, зрошуючи світ радіощами, надаючи життєдайного духовного освіження всій землі*).
- Як у цій строфі розвивається звуковий сюжет? (Асонанс **і**, алітерація **с**:
і – виражає ніжність, пестливість,
с – спокій природи).

Зверніть увагу на останню строфу.

І уже в душі моїй
В саяві мрій
В'ються хмелем арабески,
Миготять камеї, фрески,
Гомонять-бринять пісні
Голосні

І сплітаються в гротески.

- Що відчуває ліричний герой?
- Який чинник так на нього впливає?
- Хто цей ліричний герой? (*Митець*)
- Із якою метою автор використовує стільки мистецьких термінів? Які образи за типом асоціації вживає автор у цих рядках? (*Зорові образи поєднуються зі слуховими, створюючи ефект танцю: «В саяві мрій / В'ються хмелем арабески, / Миготять камеї, фрески, / Гомонять-бринять пісні / Голосні / І сплітаються в гротески»*).

Коментар. Таким чином виявляється характерний для символістів синтез мистецтв. Такі художні засоби надають поезії «Блакитна Панна» неповторного інтелектуально-мистецького забарвлення.

- Яке значення слова *миготять*? Із якою метою його вживає автор?

Мигіти – з'являтися на короткий час і зникати з поля зору; мелькати. Лірик поєднує різні види мистецтва, а вживши метафору «миготять», створює ефект калейдоскопічності: **арабески** (види орнаменту з геометричних фігур, стилізованого листя, квітів, що поширилися в Європі під впливом арабського мистецтва); **камеї** (прикраси з каменю, що мають рельєфне різьблення); **фрески** (картини, які створені водяними фарбами по свіжій вогкій штукатурці).

- Який стан душі ліричного героя відображений у рядках «Гомонять-бринять пісні / Голосні / І сплітаються в гротески»? (До митця приходять натхнення. Утверджується думка про те, що мистецтво нерозривно пов'язане з природою).
- Як у цій строфі розвивається звуковий сюжет? (Асонанс **а, о**, алітерація **с, н, г**:
– **а** – загальний вияв рівномірного, тихого, ясного почуття, спокійного спостереження, але одночасно й подиву;
– **о** – спів, радість;
– **н** – як і всі сонорні, створює враження натиску, сили;
– **с** – спокій природи;
– **г** – битва).

Коментар. Необхідно звернути увагу на форму твору.

- Як розміщені рядки? Що вони нагадують? Чим це зумовлене? (Форма для поетів-символістів також мала важливе значення, оскільки впливала на зорове сприйняття твору та його ритм. Розміщення рядків у строфах

«Блакитної Панни» специфічне: це своєрідні сходинки, із яких скрапує талий сніг під дією сонячного проміння).

Робота з картиною Огюста Ренуара «Весна»

Коментар. *Весна Вороного дуже схожа на дівчину-весну, змальовану Ренуаром. Так само, як і у Вороного, на полотні Ренуара Весна тільки приходить, вона ще невиразна. Крім того, на полотні, як і в поезії Вороного, переважає блакитний колір.*

Подивіться на картину Огюста Ренуара «Весна».

- Які кольори переважають на полотні? Вони теплі чи холодні?
- Якою постає весна на картині?
- Чи схожі образи весни, змальовані поетом Вороним і художником Ренуаром?

Коментар. *Після порядкового аналізу поетичного твору й словникової роботи над ним можна запропонувати учням самостійну роботу як освітній продукт, що виготовляється учнями в рамках вивчення предмета.*

Самостійна робота: ідейно-тематичний аналіз поезії «Блакитна панна».

(Аналізується з точки зору стилевих течій)

Символізм	Неоромантизм	Реалізм
Весна – символ пробудження, молодості, кохання. Легкість, витонченість форми. Не зовсім зрозумілі, туманні асоціації.	«Емблематичність» весна – панна (дівчина красна). Зв'язок із фольклором (постійні епітети, поетичний паралелізм). Пісенність.	Краса весни як явища природи; піднесення душі під впливом краси природи. Єдність краси природи і мистецтва.

Отже, конкурси фахової майстерності дозволяють педагогу «виходити» за межі навчального закладу, осмислювати те, що відбувається в сучасній школі, прогнозувати напрямки свого професійного розвитку і проєктувати свою подальшу педагогічну діяльність, спрямовану на професійні досягнення. У конкурсах педагогічної майстерності вчитель набуває досвід, який впливає на становлення його як фахівця, побудову власної успішної траєкторії професійного розвитку. (Філіпська, 2017).

Участь у конкурсі сприяє реалізації активності педагога, підвищує його психолого-педагогічну, методичну, інформаційно-комунікативну компетентність, дає можливість осмислити по-новому свою діяльність, отримати її професійну експертизу, випробувати і подолати себе.

Література

1. Авраменко М., Пахаренко О. Українська література 10 кл. – Київ: Грамота, 2018.
2. Академічний тлумачний словник української мови. Електронний ресурс: <http://sum.in.ua/s/>.
3. Тевлін Б. Професійна підготовка вчителів. – Харків: Основа, 2008.
4. Федорчук В. Комунікативна компетентність педагога. – К.: Шкільний світ, 2007.
5. Пехота, О. Освітні технології. Навчально-методичний посібник. – Київ: АСК, 2002.
6. Токова О. Урок у системі особистісно зорієнтованого навчання // Завуч. – 2003. – № 36.
7. Філіпська, Н. Особливості здійснення психолого-педагогічного супроводу учасників фахових педагогічних конкурсів у гімназії. Електронний ресурс: https://docs.google.com/document/preview?hgd=1&id=1u_PfVzG8IRKVL1UuyLac0
8. Шуляр В.І. Стратегії літературної освіти школярів у системі профільного навчання. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010.

Підготовка до публікації фахової статті: методичний інструментарій на допомогу педагогові

Лузан Л.О., доцент кафедри
методики навчання мов і літератури,
кандидат педагогічних наук;
Писаренко Т.І., методист
Центру інноваційного розвитку освіти
Харківської академії неперервної освіти

У статті висвітлено сучасні вимоги, що висуваються до репрезентації результатів науково-методичної роботи вчителів. Визначено основоположні засади та запропоновано методичний інструментарій до підготовки й написання фахової публікації. Наведено алгоритм виконання та лексичні засоби оформлення зв'язного тексту.

Ключові слова: методичний інструментарій, академічна доброчесність, логічна структура, засоби авторизації мовлення, принципи оформлення наукової інформації.

*Усе творіння має пронизувати головна ідея...
усе має носити образ послідовності й завершеності.
М. Костомаров*

Актуальність теми. У «Концепції розвитку педагогічної освіти» (2018 р.) наголошено: «Запозичення педагогічними працівниками практичного досвіду виконання професійних завдань та обов'язків від кращих педагогічних працівників (наставників) має розглядатись як пріоритетний вид підвищення кваліфікації і передбачати атестацію стажерів у формі розроблення методичних напрацювань...» [1]. Саме тому в системі реформованої освіти одним із пріоритетних і загально визнаних способів оприлюднення результатів професійного розвитку педагогів є науково-методична публікація, про що зазначено й у Законі «Про освіту» (2017 р.) [2].

За традиційною класифікацією, науковий стиль розгалужується на чотири основні різновиди: власне науковий, науково-навчальний, науково-популярний, науково-публіцистичний. Але в деяких джерелах виокремлюються ще й науково-методичний і виробничо-технічний [3, с. 12]. У тематиці та змісті науково-навчальних, науково-методичних і навчально-методичних текстів повинна відображатися специфіка закладу освіти. Вони мають відповідати принципу фаховості, містити нові знання, бути інформаційно актуальними й пізнавально цінними, водночас доступними за змістом і обсягами інформації, написані за сучасними вимогами наукового стилю, беручи до уваги його різновид. Відтак постає потреба поглиблено й докладно розглянути основоположні засади підготовки та написання науково-методичної статті.

Мета пропонованої статті: надати реальну допомогу молодим фахівцям у процесі підготовки й написання науково-методичної публікації; запропонувати методичний інструментарій, що суттєво підвищує ефективність інтелектуальної праці та забезпечує перспективи самоосвіти в подальшому професійному зростанні.

Здійснюючи науково-методичну роботу, учителі опрацьовують тексти науково-навчального (дидактичного), власне наукового, науково-інформативного, науково-довідкового та науково-публіцистичного підстилів. При цьому слід ознайомитися з культурою оформлення наукових статей різних видів (за змістом і читацьким призначенням). Пропонуємо сформульовані науковцями загальні *правила роботи з науковим текстом* як правила його читання (розуміння).

1. Ознайомтеся спочатку з бібліографічним описом тексту.
2. Переконайтеся, що розумієте всі слова, терміни, терміносполуки, фрази.
3. Читайте з олівцем у руках, робіть потрібні позначки, нотатки.

4. Обміркуйте здобуту інформацію, осмисліть, спираючись на свої знання та досвід, систематизуйте її.

5. Доберіть самостійно приклади, що ілюструють головні ідеї.

6. Занотуйте основну інформацію.

7. Критично сприймайте прочитане, порівнюйте з іншими джерелами щодо висвітлюваного питання, знайомтеся з рецензіями на опрацьовані наукові джерела [4, с. 22–23].

Ці вміння можна швидко розвинути, користуючись *методичним інструментарієм*, що сприятиме надалі виконанню науково-дослідної роботи, яка є обов'язковою для професійного зростання вчителів.

Науково-методична фахова стаття, як і будь-який науковий текст, має бути оформлена чинними нормативними засобами наукової мови. Одне з найважливіших завдань – забезпечити гармонійний зв'язок змісту (теми, смислу, сутності) та форми (структури, характеру, обсягу ілюстрованого матеріалу, класифікації джерел, бібліографічного опису); розробити оптимальну модель, щоб чітко й стисло донести потрібну інформацію до адресата.

Принципи оформлення статті ґрунтуються на вимогах до репрезентації результатів науково-дослідної роботи й закріплені відповідними чинними нормативними та інструктивними документами. Галина Онуфрієнко, доктор філософії у філологічних науках, радить уважно ознайомитися зі зразками реалізації цих вимог у вже виданій науковій літературі, над якою працювали й автори (автор), і рецензенти, і видавництво, щоб оформити рукопис відповідно до чинних ДСТУ і вимог культури наукового писемного мовлення. Вона вважає, що насамперед слід ознайомитися з культурою оформлення наукових статей різних видів: за читачьким призначенням (для спеціалістів певної галузі (фаху) чи кількох галузей (фахів), для вузького чи широкого кола читачів; за кількістю авторів (один автор, два автори, авторський колектив) [4, с. 258].

Реальну допомогу авторам-початківцям з означеної теми може надати опрацювання наукових статей (праць) сучасних учених: О. Горшкової [5], В. Грициної [6], Д. Дроздовського [7], В. Лавренюк [8], Н. Романишиної [9], П. Селігея [10], О. Семеног, Ю. Романенко [11], В. Сірук, О. Сова [12], І. Ющука [13], О. Целякової [14] та ін. Заслугує на увагу й стаття магістра Л. Михно [15].

З власного досвіду й досвіду авторів-початківців радимо використовувати *алгоритмічний припис до підготовки та написання наукової статті* (за Г. Онуфрієнко) [4, с. 259-260].

1. Сформулюйте, ретельно обдумавши, основну мету статті.

2. Чітко сформулюйте та усвідомте завдання статті.

3. Визначте основну проблему (тему).

4. Сформулюйте назву статті за її основною темою (проблемою). Заголовок статті може називати тему в узагальненому вигляді, а через двокрапку – її аспекти, підтеми.

5. Запишіть деталізований план статті.

6. Сформулюйте й запишіть основні тези (як відповіді на пункти плану).

7. Сформулюйте й запишіть очікувані (передбачувані) висновки.

8. Продумайте вступну частину як обґрунтований виклад актуальності теми (проблеми), практичної значущості.

9. Наведіть огляд літератури, у якій вивчалася тема (проблема). Зазначте оглядові статті, що з'явилися останнім часом.

10. Визначте й запишіть дефініції (означення) використовуваних у статті термінів.

11. Напишіть основний текст статті, спираючись на головні принципи: «від відомого – до невідомого, від простого – до складного».

12. Підсумовуючи, сформулюйте висновки: обґрунтуйте значення роботи (дослідження) для вашої галузі знань; запропонуйте подальші напрями досліджень.

13. Перевірте узгодженість між планом і змістом статті, між назвою, метою, завданнями та висновками, між тезами та їх обґрунтуванням, ілюструванням.

14. Здійсніть самоконтроль виконаної роботи на мовному / мовленнєвому рівні, перевірте: правильність і точність мовного оформлення заголовка статті, анотації, відповідність вимогам наукового стилю та чинним правописним нормам сучасної української літературної мови, точність і правильність оформлення цитатій.

15. Оформіть бібліографічний апарат статті за чинним ДСТУ.

16. Здійсніть самоконтроль виконаної роботи на всіх її рівнях (змістовому, логічному, мовностилістичному) та внесіть необхідні корективи, відредагуйте статтю.

Важливі зауваги. Текст статті не повинен бути просто рефератом, оглядом опрацьованих джерел, що виконують лише інформативну функцію. Фахова стаття має виконувати дослідницьку, презентаційну (представляти автора (авторів), оцінну (характеризувати стан наукових досліджень із певної проблеми), комунікативну (як засіб спілкування) функції. Ю. Сурмін акцентує на актуалізації таких дослідницьких функцій різножанрових наукових текстів (відповідно до фахової підготовки читачів): *епістемічна* (наукове пояснення явищ, з'ясування, обґрунтування гіпотез, класифікація понять, систематизація знань); *комунікативна* (передавання спеціальної інформації); *перформативна* (встановлення певних фактів або зв'язків за допомогою мовного матеріалу); *гносеологічна* (пізнавальна, спрямована на розширення знань адресата); *когнітивна* (отримання нового знання); *функція впливу* (прагнення автора переконати читачів (слухачів) у правильності своєї позиції); *функція аргументованого доказу* (наведення доказів або фактів, які підтверджують істинність пояснення та думки); *діалогічна* (звернення автора до думки читача, зіставлення автором свого погляду з підходами, позиціями інших науковців) [16].

Отже, *стаття має бути практичного спрямування*. Перевага віддається колективним роботам (науковець і практик).

Назва статті має бути інформативною, привабливою, ефективною (не більше 12 слів).

Анотація – це презентація статті, тому повинна бути цікавою та зрозумілою без прочитання всього тексту статті (лат. *annotatio* – зауваження, помітка, від *annoto* – позначаю), лаконічною. Основна її інформація: які проблеми, питання висвітлюються, що констатує автор, які висновки формулює.

Ключові слова (Key words): 5–12 слів або словосполучень зі статті, найважливіших термінів. Використовуйте лише прийняті (унормовані) скорочення. Уникайте слів із широким значенням (система, контроль, аналіз і т. ін.).

Вступ має переконати, що Ваша стаття актуальна й корисна. З'ясуйте, у чому полягає проблема, яка мета, гіпотеза, наскільки важлива робота. Наведіть огляд найважливіших статей (праць) з означеної теми, в основному за 5 попередніх років. Цитуйте основні наукові публікації, на яких ґрунтується ваша стаття, за умови їх ретельного опрацювання. Уникайте покликань (посилань) на застарілі за часом статті. Не використовуйте цитатії, що не стосуються теми.

Не копіюйте чужі ідеї, фрагменти тексту без указівки на першоджерело. *Дотримуйтесь академічної доброчесності*, що передбачає: а) посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей...; в) надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність [2].

Опишіть, які методи ви використовували для вивчення та дослідження окресленої проблеми (викладайте суть дослідження), яких результатів досягли (що уточнили, виявили, з'ясували, класифікували, описали, розробили).

Для узагальнення результатів використовуйте (якщо доцільно) зрозумілі та інформативні рисунки, таблиці, графіки. Але вони й текст не повинні дублюватися. «Логічний порядок у мовленнєвих засобах, закладених у пам'ять людини, сприяє логічності її мислення», – слушно зауважує І. Ющук [13]. Саме тому дотримуйтеся зрозумілості, об'єктивності, точності та лаконічності мовно/мовленнєвого оформлення статті.

Звертайте увагу на логіку висловлювань, послідовність і побудову речень. Основний текст мають складати прості речення (12–17 слів) з активними формами (ми проаналізували й довели, а НЕ: нами проаналізовано й доведено). Уникайте кількох тверджень в одному реченні, пасивних конструкцій, невідомих слів без їх пояснення, скорочень, крім загальноприйнятих. У тексті не повинно бути великої кількості недоцільно вжитих термінів, громіздких синтаксичних конструкцій, суміші різного рівня паралелізмів, зв'язаних сполучником **і** в одному реченні.

Не зловживайте дієсловами на -ться, безособовими на -но, -то.

Будьте особливо уважні, коли перекладаєте іншомовний текст. Мова не повинна перешкоджати розумінню його змісту.

Уникайте технічних помилок. Зверніться, якщо потрібно, за допомогою до професійного перекладача й редактора.

Візьміть до уваги статтю Пилипа Селігея «Логічність і гармонія: як композиція допомагає розуміти текст» [10], а також В. Грициної «Засоби авторизації мовлення в наукових текстах» [6].

Пропонуємо орієнтовний алгоритм статті з лексичними засобами організації тексту.

Актуальність пропонованої статті зумовлена потребою вивчити ключові аспекти... (проблемою, що є малорозробленою, не була об'єктом спеціального вивчення, перебуває в центрі уваги...).

Наукові розвідки з означеної проблеми з'явилися... (проводили вітчизняні та зарубіжні вчені, висвітлюючи її різні аспекти:...).

На нашу думку, варто звернути особливу увагу на праці таких науковців (точки зору з цього питання можна класифікувати таким чином:...).

Ми маємо на меті розглянути (мета статті полягає в тому, щоб...; метою є встановити (визначити, порівняти, описати, дослідити...)...

Виклад суті дослідження. Як бачимо, проблема... не втрачає актуальності. Крім того, варто акцентувати на таких її аспектах... (з'ясуємо та проаналізуємо чинники, від яких залежить...) У світлі зазначеного досліджувані матеріали можна класифікувати (узагальнити, структурувати)...

Аналіз дає підстави констатувати, що...

Повторимо як підсумок наших міркувань, що... (Узагальнюючи, підсумуємо: ... має низку переваг. По-перше, ..., по-друге, ...)

Сформулюємо основні висновки та рекомендації. Зазначимо, що стаття не вичерпує загалом порушеної проблеми, а наші міркування можуть стати предметом подальших досліджень.

Перспективними напрямками дослідження окресленої проблеми вважаємо...

Висновок. Відтак, можемо резюмувати й упевнено стверджувати, що в умовах реформування освіти чільне місце в інтелектуальній діяльності фахівця має посідати самостійна робота з науковими джерелами різних жанрів (науковою доповіддю, статтею, фаховою інструкцією, науковим оглядом літератури, анотацією, рецензією, рефератом, дисертацією, монографією, науковим коментарем, довідником наукових термінів тощо). Вона дає можливість опанувати методичний інструментарій висвітлення власного педагогічного досвіду у формі написання та репрезентації науково-методичної статті у фаховому джерелі.

Публікації педагогів-словесників, на наше переконання, мають стати присутнім внеском у розвиток суспільно престижної форми національної мови – літературної – у науковій сфері, що наразі є особливо актуальною проблемою.

Література

1. Концепція розвитку педагогічної освіти. URL: mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitkupedagogichnoyi-osviti.
2. Закон України «Про освіту». URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.

3. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: підручник. Київ, 1993. С.12.
4. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: навч. пос. К.: «Центр навчальної літератури», 2006. – С. 22-23.
5. Горшкова О.Г. Мовленнєва культура громадянина України як педагогічна проблема. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Мова як чинник формування громадянина України». За заг. ред. проф. А. І. Павленка (16-17 травня 2008 року).* Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2008. С. 46-50.
6. Грицина В. Засоби авторизації мовлення в наукових текстах. *Дивослово*. 2014. № 4. С. 38-40.
7. Дроздовський Д. Виклики й перспективи реформування сучасної освіти в Україні. *Дивослово*. 2018. № 1. С. 2-6.
8. Лавренюк В. Точність терміновживання в офіційно-діловому та науковому стилях мовлення. *Дивослово*. 2016. № 10. С. 29-34.
9. Романишина Н. Літературна освіта в економічному вимірі. *Дивослово*. 2020. № 12. С. 52-61.
10. Селігей П. Особливості композиції наукових і навчальних текстів. *Дивослово*. 2016. № 2. С. 28.
11. Семеног О., Романенко Ю. Науково-методична публікація як результат підвищення кваліфікації вчителя-словесника. *Дивослово*. 2019. № 1. С. 2-5.
12. Сірук В., Сова О. Інтегроване навчання на уроках української літератури у 8 класі. *Дивослово*. 2021. № 1. С. 60-64.
13. Ющук І. Логічна структура синтаксису. *Дивослово*. 2019. № 11. С. 30-34.
14. Целякова О.М. Формування духовної культури особистості сучасного українського суспільства, урахувуючи духовну спадщину попередніх поколінь і нові глобалізаційні процеси. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Мова як чинник формування громадянина України». За заг. ред. проф. А. І. Павленка (16-17 травня 2008 року).* Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2008. С. 317-326.
15. Михно Л. Мовноестетична природа українських народних історичних пісень. *Дивослово*. 2018. № 1. С. 35-39.
16. Сурмін Ю. Науковий текст: специфіка, підготовка та презентація: навч.-метод. посіб. Київ: НАДУ, 2008. 184 с.

**Формування предметних і ключових компетентностей
на уроках української мови та літератури**

Розвиток національної мобільності особистості в контексті світового освітнього простору

*Водолажченко Н.А., викладач кафедри
методики навчання мов і літератури
Харківської академії неперервної освіти*

XXI століття характеризується розвитком глобалізації та інтеграції у сферах освіти, бізнесу й економіки. Поглиблюються міжнародні відносини, зокрема у сфері освіти. Актуальним стає завдання стосовно підготовки професійних кадрів, які зуміють ефективно працювати в умовах єдиного світового освітнього простору. Саме відкритий освітній простір сприятиме мобільності учнів, учителів, студентів і професорсько-викладацького складу.

На сьогодні в системі освіти на основі принципу соціальної детермінації розробляються нові критерії професійної педагогічної діяльності. Це пов'язано з тим, що концепція освіти України на початку XXI століття передбачає здатність педагога бути мобільним, опановувати новий зміст освіти, інноваційні технології, упроваджувати такі методи виховання і навчання, які б ураховували ці соціальні, культурні, економічні зміни.

Отже, формування та розвиток індивідуальної мобільності (соціальної та професійної) є однією з центральних проблем системи педагогічної освіти. Освітня галузь в Україні, обравши шлях розширення мобільності, кардинальних реформ, входження до європейського освітнього простору, потребує узгодження всіх її компонентів із загальноприйнятими світовими стандартами, що відповідатимуть найкращим світовим зразкам.

Невід'ємним елементом мобільності в освіті є відстеження результатів і корегування діяльності учасників освітнього процесу. Але в науковій літературі ця проблема вивчена недостатньо. Сучасне суспільство потребує людей, які підготовлені до життя в постійно мінливих умовах – економічних, соціальних, професійних тощо. Очевидно, що вища школа знаходиться в першому ряду серед інституцій суспільства, які формують якість підготовленості до змін – мобільність. І перш за все, носієм такої якості має бути викладач, наставник, фасилітатор, тьютор, коуч, агент змін НУШ.

Освіта – це також найважливіша цінність сучасної світової культури, що проявляється, насамперед, у ставленні до людини як до вільної та творчої особистості, яка реалізує себе протягом усього життя.

Головна ідея сучасної освіти полягає у створенні такої системи, яка забезпечить кожній людині можливість отримання і поповнення знань, безперервний розвиток, удосконалення, самореалізацію. Оскільки особистість є активною, постійно розвивається, її діяльність повинна бути спрямована на творення, на пошуки нових нестандартних рішень, розв'язання проблем, зокрема професійного характеру. Таким чином, розвиток людини в системі безперервної освіти передбачає, у першу чергу, мобільність.

Академічна мобільність учнів, студентів, педагогів – це мотивація, рух (реальний і віртуальний), гнучкість (уміння реагувати на зміни, що відбуваються, і перебудовувати свій освітній або професійний простір), прагнення до неперервної освіти та самоосвіти, самоактуалізація і самореалізація, рефлексія.

Мета розвитку академічної мобільності учасників освітнього процесу – накопичення теоретичного і практичного досвіду, необхідного для застосування у власній навчальній або професійній діяльності.

Визначено такі критерії розвитку академічної мобільності в сучасній освіті:

- а) мотиваційний (зростання рівня мотивації розвитку мобільності, проєктування власної освітньої траєкторії);
- б) організаційний (здатність проєктувати власну освітню траєкторію; спрямованість діяльності особистості на продовження освіти, розвиток самоосвіти; гнучкість і динамічність у постановці освітніх цілей і вирішенні освітніх завдань);
- в) діяльнісний (рух особистості – реальний і віртуальний, – що має вертикальну й горизонтальну спрямованість; здатність до самореалізації та самоактуалізації);
- г) рефлексивний (здатність здійснювати рефлексію своєї діяльності).

Велике значення має мобільність сучасних педагогів. У педагогічній науці визначено сукупність умов розвитку академічної мобільності викладачів, до яких належать:

- а) інформаційна, кадрова та фінансова забезпеченість управлінь міжнародного співробітництва та відділів академічної мобільності у вищих навчальних закладах;
- б) педагогічна, методична та організаційно-управлінська підготовленість працівників управлінь міжнародного співробітництва та відділів академічної мобільності;
- в) необхідний і достатній рівень кваліфікації, знань, умінь, досвіду роботи викладачів вузів для підготовки студентів до здійснення та розвитку мобільності;
- г) наявність мотивації, педагогічна, методична й організаційна підготовленість викладачів і студентів до здійснення та розвитку власної мобільності.

У КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» розроблені нові тематичні спецкурси, які передбачають вивчення педагогами України досвіду роботи європейських освітніх систем із реалізації основних принципів сучасної освіти, його порівняння із системою національної вищої освіти на різних рівнях (предметному і метапредметному) і вибір педагогами оптимального шляху власної освітньої та професійної діяльності.

Проведено апробацію дистанційного навчання педагога як проєкт його індивідуального освітнього маршруту, спрямованого на становлення та розвиток академічної мобільності. У ході реалізації дослідницько-експериментальної роботи зі становлення та розвитку академічної мобільності розроблено методичні рекомендації для студентів, викладачів і тьюторів, які можуть сприяти проєктуванню змісту діяльності суб'єктів освітнього процесу, спрямованої на становлення та розвиток мобільності.

Система неперервної педагогічної освіти заснована на взаємодії таких компонентів, як основний (формальний), неформальний (інформальний) і додатковий, які за своїми принципами, структурою, змістом і технологіями відповідають сучасним вимогам розвитку й реформування вищої школи, націленими, у свою чергу, на розвиток гнучкості, маневреності та варіативності професійних освітніх програм.

Таким чином, система неперервної педагогічної освіти ґрунтується на принципах розвитку різних видів мобільності: академічної, соціальної, професійної.

В умовах пандемії ми спостерігаємо кардинальну трансформацію всіх сфер життєдіяльності людини та суспільства. Побудова освіти в контексті нових потреб і можливостей, модернізація усіх її складників перетворюються на першочергову необхідність. Можна стверджувати, що від якості освіти учнів і студентів залежить майбутнє людства.

Сучасний стан освіти в Україні віддзеркалює соціально-економічний і культурно-історичний стан держави. Забезпечення високоякісної освіти на всіх її етапах і рівнях,

рівний доступ до неї розглядаються нами як пріоритетне завдання сьогодення, що має не лише педагогічний чи суто науковий контекст, але й соціальний та політичний.

Важливим кроком розвитку мобільності в нашій країні є побудова системи національної мобільності, яка дасть можливість здобути високий та якісний освітній і науковий рівні при поміркованих витратах. Обговорення різноманітних аспектів розвитку національної мобільності потрібне для напрацювання рекомендацій щодо формулювання завдань, створення організаційно-правових механізмів і визначення джерел фінансування розвитку національної мобільності професорсько-викладацького складу та студентів в Україні, зокрема напрацювання проєктів нормативних документів із цих питань.

У наші дні якості навчання та можливі підходи до його оцінювання знаходяться в центрі уваги педагогічного співтовариства й органів управління освітою. У різноманітних виданнях ведуться дискусії, створюються численні атестаційні та діагностичні центри, розробляються різні оцінні засоби, серед яких і педагогічні тести; проводиться експеримент щодо введення єдиного державного іспиту для атестації випускників загальноосвітніх установ і відбору абітурієнтів.

Таким чином, освіта є основним інструментом перетворень у напрямі сталого розвитку, підвищує здатність людей перетворювати своє бачення бажаного суспільства на реальність. Освіта не тільки забезпечує науковими й технічними знаннями, вона також сприяє ширшому застосуванню знань.

Запровадження мобільності в Україні передбачає:

- заснування в організаційно-функціональній структурі закладів вищої освіти міжнародного офісу та бюро для організації обміну студентами й викладачами;
- створення банку даних про світові, європейські й національні університети та їхні навчальні матеріали;
- інтернаціоналізацію та скоординованість навчальних планів;
- розробку веб-сторінок, які б відображали процеси, що відбуваються у створених консорціумах;
- створення необхідної системи кураторства, яка допомогла б студентам та викладачам у практичній реалізації їхніх потреб щодо мобільності;
- організація студентських служб для адаптації студентів у новому середовищі;
- створення нової системи підвищення кваліфікації та перепідготовки для професорсько-викладацького складу, яка задовольняла б потреби ринкової економіки України для реалізації важливого загальноєвропейського принципу «освіта через усе життя»;
- упорядкування системи наукових ступенів в Україні, яка відповідала б міжнародним стандартам.

У сучасному суспільстві якість освіти є головним аргументом у забезпеченні високого рівня життєвої та професійної компетентності людини, який би задовольнив потреби особистості, суспільства і держави загалом у розвитку людського потенціалу. Визначення рівня навчальних досягнень учнів і студентів є особливо важливим, зважаючи на те, що навчальна діяльність у кінцевому підсумку повинна не просто давати людині суму знань, умінь і навичок, а формувати її компетентності як самоздатність до оптимальних дій.

Мобільність викладача в Україні – це поширення та запозичення досвіду в іншому навчальному закладі. Мобільний викладач має швидко орієнтуватися в навчальній ситуації, знаходити потрібні форми та методи у професійній діяльності.

Мобільна диференціація передбачає впровадження багатопрофільного, варіативного навчання та реалізацію його полівалентності як альтернативи жорсткій зовнішній диференціації.

Актуальні проблеми щодо формування читацької грамотності учнів у сучасному вимірі

*Капустін І.В., завідувач
Центру моніторингу якості освіти
Харківської академії неперервної освіти*

Постановка проблеми. Характерною ознакою ХХІ століття є бурхливий розвиток інформаційного суспільства, якому притаманні зростання ролі інформації в житті суспільства, поширення використання інформаційно-комунікаційних технологій. Для повноцінного життя та функціонування в такому суспільстві необхідно опанувати нові уміння та навички, серед яких – уміння швидко шукати та відбирати актуальну інформацію, аналізувати її, співвідносити з особистим досвідом, використовувати для розв’язання конкретних завдань у професійній діяльності та різноманітних життєвих ситуаціях. З огляду на це, змінюється роль читання. Наразі процес читання розглядається не лише як буквальне сприйняття та розуміння письмових текстів, а також як опрацювання текстової, табличної, графічної (у вигляді графіків, діаграм) інформації, поданої в друкованій або електронній формі.

Усе вищезазначене свідчить про необхідність реалізації нових підходів у навчанні читання, що є складником навчання впродовж усього життя. До ключових компетентностей віднесено вільне володіння державною мовою та здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами, що передбачає уміння здобувати та опрацьовувати інформацію з різних (друкованих і цифрових, зокрема аудіовізуальних) джерел, критично осмислювати та використовувати її [3].

Крім того, наскрізними в усіх ключових компетентностях визначено такі вміння, як:

- читати з розумінням, що передбачає здатність до сприймання і усвідомлення прочитаного, розуміння інформації, записаної (переданої) у різних способі або відтвореної технічними пристроями, висловлювати припущення, доводити надійність аргументів, підкріплюючи власні висновки фактами та цитатами з тексту, висловлювати ідеї, пов’язані з розумінням тексту після його аналізу і добору контраргументів;
- висловлювати власну думку в усній і письмовій формі, зважаючи на мету та учасників комунікації;
- критично і системно мислити, уміти аналізувати та оцінювати доказовість і вагомість аргументів у судженнях, зважати на протилежні думки та контраргументи, розрізняти факти, їх інтерпретації, розпізнавати спроби маніпулювання даними, використовуючи різноманітні ресурси і способи оцінювання якості доказів, надійності джерел і достовірності інформації;
- логічно обґрунтовувати позицію на рівні, що передбачає здатність висловлювати послідовні, несуперечливі, обґрунтовані міркування у вигляді суджень і висновків, що є виявом власного ставлення до подій, явищ і процесів [3].

Таким чином, важливого значення набуває формування та розвиток читацької грамотності учнів.

Проблема оцінювання та формування читацької грамотності відображена в рамкових документах міжнародного дослідження якості освіти PISA з читання, національному та міжнародному звіті про результати PISA-2018, працях Т. Вакулєнко, С. Ломакович, В. Терещенко.

Орієнтиром у визначенні читацької грамотності учнів є рамковий документ міжнародного дослідження PISA з читання, у якому реалізується інноваційна концепція

грамотності. Саме цей документ відображає зміни, що відбуваються останнім часом у трактуванні зазначеного поняття відповідно до інноваційного розвитку суспільства. Так, якщо раніше читацька грамотність розглядалася як розуміння, використання та осмислення письмових текстів, то сьогодні це поняття значно ширше, оскільки включає як мотивацію до навчання, так і вміння працювати з різними видами текстів, зокрема в електронному вигляді.

Так, рамковий документ PISA-2018 із читання визначає читацьку грамотність як розуміння, використання, оцінювання, осмислення писемних текстів і виявлення зацікавленості ними з метою досягнення певних цілей, розширення своїх знань і розвитку читацького потенціалу, готовності до активної участі в житті суспільства [4, с. 5].

Опанування учнями читацької грамотності передбачає набуття ними умінь у роботі з текстом, що включає:

- вільність читання – невимушеність й ефективність читання текстів для розуміння;
- знаходження інформації (отримання доступу до інформації та її виокремлення, пошук і відбір текстів);
- розуміння тексту (безпосереднє розуміння, інтегрування смислів і породження різних типів умовиводів, виявлення та подолання суперечностей);
- оцінювання та осмислення (оцінювання якості та достовірності текстів, осмислення змісту та форми текстів) [4, с. 7].

При цьому учні мають уміти працювати з одиничними та множинними текстами, їх різними форматами (цілісними, перерваними, змішаного типу) та типами (опис, розповідь, виклад-роз'яснення, інтерпретація, аргументація, інструкція тощо) [4, с. 10-11, 14-15].

Результати міжнародного дослідження PISA-2018 виявили проблеми у сформованості читацької грамотності українських 15-річних підлітків. Так, значна частка здобувачів освіти продемонстрували низький рівень сформованості читацької грамотності (25,9 % не досягли базового рівня), а за рейтингом країн-учасниць Україна посіла **37-42 місце з читання**. При цьому складними для здобувачів освіти виявилися завдання на пошук актуальної інформації в тексті, оцінювання особливостей тексту, інтегрування змісту частин тексту для визначення його основної ідеї та призначення. Підлітки стикалися з труднощами у виявленні умінь критично мислити, розуміти відомі їм категорії в новому контексті, висувати припущення, критично оцінювати текст [2].

Аналогічні проблеми були виявлені й у початковій школі за результатами першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти». Так, майже 14 % четвертокласників не володіють базовими читацькими вміннями. У здобувачів освіти, які завершують здобуття початкової освіти, недостатньо сформовані вміння працювати з абстрактною інформацією. Учні мають труднощі у співвіднесенні текстової інформації з інформацією, поданою в інших форматах (мапах, таблицях тощо) [1].

Це вказує на необхідність пошуку нових підходів до формування та розвитку читацької компетентності учнів, упровадження в освітній процес компетентнісних завдань, що використовуються в дослідженнях загальнодержавного та міжнародного рівнів.

Мета статті полягає у визначенні підходів до формування та розвитку читацької грамотності учнів в освітньому процесі.

Оволодіння читацькою грамотністю передбачає опанування учнями різних читацьких стратегій та набуття умінь працювати з різними формами та типами текстів із метою виконання завдань, пов'язаних із певними життєвими ситуаціями.

Розглянемо підходи до формування та розвитку читацької грамотності учнів.

1. Навчання учнів читацьких стратегій

Читацькі стратегії розуміють сукупність як способів діяльності, що дозволяють учням використати свої уміння та навички для виконання завдань під час роботи з текстом.

Такими читацькими стратегіями можуть бути:

а) Швидкий перегляд тексту з метою отримання загального враження, розуміння його загальної ідеї та структури:

- акцентування уваги на окремих елементах тексту (заголовках, виділених фрагментах);
- виокремлення частин тексту для вдумливого, більш детального прочитання.

б) «Сканування» тексту – пошук у тексті певної інформації (конкретного слова, словосполучення, визначення тощо):

- швидкий перегляд тексту;
- знаходження необхідного фрагмента тексту;
- ретельне прочитання знайденого фрагмента тексту.

в) Інтенсивне читання – підкреслення важливої інформації, перечитування фрагментів, фіксація важливих ідей.

г) Техніка запитань – формулювання запитань до змісту, структури, стилю тексту.

д) Критичне читання – інтерактивний процес, що передбачає діалог читача з текстом, під час якого відбувається реагування читача на ідеї автора, їх оцінка, аналіз, формулювання власних висновків та їх обґрунтування.

Для опанування учнями стратегій із читання можна запропонувати такі завдання:

- знайти конкретний документ на основі результатів пошуку в мережі Інтернет;
- надати відповідь на запитання на основі інформації, наведеної конкретно в цьому тексті;
- визначити, чи збігається позиція автора в першому тексті з позицією, викладеною в іншому тексті.

2. Використання в освітньому процесі завдань міжнародного дослідження якості освіти PISA

Приклади завдань міжнародного дослідження якості освіти містяться в посібнику «PISA: читацька грамотність» на сайті pisa.testportal.gov.ua. Їх можна використовувати в освітньому процесі з метою ознайомлення учнів із різними типами та формами текстів, формування та розвитку окремих складових читацької грамотності, їх вимірювання, а також як домашнє завдання та в позаурочній роботі.

3. Створення завдань за аналогією завдань міжнародного дослідження якості освіти PISA та використання їх в освітньому процесі

Завдання міжнародного дослідження PISA можуть стати орієнтиром для розроблення вчителем власних завдань відповідно до характеристик читацької грамотності, визначених рамковим документом із читання. Зокрема, учитель може добирати завдання на:

- пошук інформації, безпосередньо не вказаної в тексті;
- пошук у тексті персонажів, місця дії, ключових подій;
- з'ясування інформації, що безпосередньо не вказана в тексті;
- визначення головної думки тексту;
- з'ясування задуму автора та кому адресовано текст;
- формулювання запитань до тексту, на які в тексті немає прямої відповіді;
- визначення мети читання;
- вивчення структури тексту (створення схеми, що зображують причинно-наслідкові зв'язки, послідовності);
- вивчення мови автора;

- надання відгуку на текст в усній та письмовій формі;
- оцінка учнями змісту та форми тексту відповідно до їхньої мети читання, авторського задуму, зі свого погляду (достовірність, цікавість інформації, думка та ідеї автора, реалізація мети читання), погляду іншого читача (адресата).

4. Формування в учнів умінь працювати з різними текстами (художніми, науковими, інформаційними, публіцистичними, мнотжинними)

Уміння учнів працювати з різними видами текстів також є важливою складовою читацької грамотності. Аналіз результатів моніторингових досліджень загальнодержавного та міжнародного рівнів засвідчив, що учні стикаються з труднощами, коли їм пропонують роботу з науковими, інформаційними, публіцистичними текстами, оскільки на уроках частіше працюють із художніми творами. Крім того, в учнів виникають утруднення при виконанні завдань на аналіз тексту. Саме тому важливим у розвитку читацької компетентності є виконання завдань на аналіз різноманітних текстів.

З огляду на це, пропонуємо питання для аналізу різних видів текстів, які вчитель може використовувати для створення компетентнісних завдань (подано в таблиці нижче).

Таблиця

Питання для аналізу текстів

№	Види текстів	Питання
1	Художній твір	<ul style="list-style-type: none"> ✓ У якому жанрі написаний твір? ✓ Яка тема твору? ✓ Яка головна ідея твору? ✓ У чому полягають особливості композиції та сюжету твору? ✓ Яку ідею автора втілюють персонажі твору? ✓ Який сюжет твору? ✓ Які позасюжетні елементи використовує автор (описи, роздуми, ліричний відступ, портрет, пейзаж) та з якою метою? ✓ Які персонажі у творі? ✓ Які особливості мови персонажів у творі? Як це їх характеризує? ✓ Яка роль художніх засобів у творі? ✓ Чи має автор власну позицію щодо подій, описаних у творі? ✓ На чісму боці симпатії автора, ваші симпатії?
2	Науковий текст	<ul style="list-style-type: none"> ✓ До якого жанру наукового стилю належить текст (стаття)? ✓ Яка тема роботи? ✓ Які проблеми порушені в роботі? ✓ На яку аудиторію розрахована робота? ✓ Як автор структурує інформацію (актуалізує тему, формулює мету та завдання, посилається на джерела інформації, обгрунтовує свою позицію, наводить приклади, формулює висновки)? ✓ Які проблемні питання порушуються в роботі? ✓ Чи вважаєте ви переконливими аргументи автора? ✓ Які питання є дискусійними в роботі? ✓ Які ознаки наукового стилю використовує автор? Доведіть, що текст належить до наукового стилю. ✓ Чи поділяєте ви думку автора? Яку інформацію в роботі вважаєте цікавою, корисною для себе? Яка інформація викликає сумніви?
3	Інформаційний, публічний текст	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Про що цей текст? ✓ Яка головна ідея тексту? ✓ Яка мета (наміри) автора? ✓ До якої аудиторії звертається автор? Якими засобами досягнуто вплив на аудиторію? ✓ Якої позиції дотримується автор? Чи поділяєте ви цю позицію? Чому саме? ✓ Чи досяг автор власного задуму (мети)? Наскільки зміст тексту розкриває його тему? ✓ Які особливості структури тексту? ✓ Як співвідносяться між собою різні частини тексту? Чи є в них протиріччя? ✓ Які мовні засоби використовує автор? Чому саме? ✓ Чи дозволяє стиль написання тексту реалізувати авторський задум? ✓ Що в тексті суперечить вашим уявленням (вашому досвіду)?

		<ul style="list-style-type: none"> ✓ Наскільки інформація в тексті є достовірною? Як її перевірити? ✓ Чи є суперечності в тексті? Чому ви так вважаєте? ✓ Які наявні ознаки інформаційного, публіцистичного тексту? ✓ Як ви сприймаєте інформацію в тексті?
4	Множинні тексти	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Чи мають тексти спільну мету? ✓ Яка мета кожного тексту? ✓ Наскільки стиль написання кожного тексту відповідає його змісту? ✓ Порівняйте зміст і стилі текстів. Якому тексту ви надаєте перевагу за змістом, стилем написання? Чому? ✓ Які мовні засоби автори використовують у своїх текстах? Чому? ✓ Як співвідноситься інформація, що міститься в різних текстах? Чи є суперечності в них? Чому ви так вважаєте? ✓ Думку якого автора ви вважаєте більш авторитетною, переконливою? Чому саме? ✓ Яку точку зору поділяє кожен із авторів текстів? Однакові чи протилежні погляди вони висловлюють? ✓ Дайте відповідь на запитання з точки зору кожного з авторів текстів ✓ Сформулюйте відповідь на запитання, дотримуючись точки зору кожного з авторів.

5. Формулювання запитань шляхом розробки сценаріїв на основі створення ситуацій

Особливістю завдань міжнародного дослідження якості освіти PISA є використання сценаріїв – сукупності тематично пов'язаних текстів і завдань до них [4, с. 11].

Сценарії розробляються на основі ситуацій: особистісних (листи, художня література, електронні листи тощо), публічних (офіційні документи, інформація про публічні заходи), професійних (пошук оголошень про роботу в газеті чи в Інтернеті, ознайомлення з посадовими інструкціями), освітніх (тексти, створені з навчальною метою) [4, с. 13-14].

Нижче наведено приклади формулювання запитань, що використовують особистісні ситуації та в сукупності з низкою запитань до тексту становлять сценарії.

Приклад 1. Ознайомтеся з фрагментом розмови двох читачів.

Перший читач. Я вважаю, що назва статті має бути іншою. Вона не відповідає порушеній автором проблемі.

Другий читач. Даючи таку назву статті, автор мав рацію.

Які аргументи міг навести другий учасник розмови на підтвердження своєї думки?

Приклад 2. Відбувається розмова двох друзів.

Перший учасник розмови. Я погоджуюся з Джузеппе Мадзіні, який говорив: «Немає та не може бути жодного компромісу між добром і злом, правдою та неправдою, прогресом і регресом».

Другий учасник розмови. Цей вислів не стосується Галілео Галілея.

Які аргументи міг би навести на підтвердження своєї думки другий учасник розмови?

Приклад 3. У словнику афоризмів Сашко знайшов вислів: «Компроміс – неправильне рішення, якщо необхідно жертвувати принципами» (Невідомий автор). Наведіть приклади з тексту на підтвердження цієї думки.

Отже, запропоновані вище підходи сприятимуть реалізації компетентнісного підходу в освітньому процесі та розвитку читачької грамотності учнів.

Висновки

1. Сьогодні читання не розглядається лише як процес сприйняття та розуміння інформації, а передбачає володіння учнями різними стратегіями читання, що дозволяють здійснювати пошук необхідної інформації, осмислення змісту та форми прочитаного, інтегрування її з власним досвідом, а також працювати з різними формами й типами текстів у друкованому та електронному вигляді.

2. Міжнародне дослідження якості освіти PISA-2018 виявило низку проблем щодо сформованості читацької грамотності 15-річних підлітків в Україні, що вказує на необхідність підвищення якості навчання учнів читання.

3. Із метою підвищення якості навчання учнів читання запропоновано підходи до формування та розвитку читацької грамотності учнів, серед яких – навчання учнів читацьких стратегій; використання в освітньому процесі завдань міжнародного дослідження якості освіти PISA; створення завдань за аналогією завдань міжнародного дослідження якості освіти PISA та використання їх в освітньому процесі; формування в учнів умінь працювати з різними текстами (художніми, науковими, інформаційними, публіцистичними, множинними); формулювання вчителем запитань шляхом розроблення сценаріїв на основі створення ситуацій.

Література

1. Звіт про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2018 р. Частина III. Читання / Український центр оцінювання якості освіти. – Київ, 2019. – 252 с.
2. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт.: М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін.; Український центр оцінювання якості освіти. – Київ: УЦОЯО, 2019. – 439 с.
3. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. –URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>.
4. PISA: читацька грамотність / уклад. Т.С. Вакуленко, С.В. Ломакович, В.М. Терещенко. – К. : УЦОЯО, 2017. – 123 с.

Розвиток компетентних мовців на уроках української мови та літератури

*Клімова С.В., методист
Центру методичної та аналітичної роботи Харківської
академії неперервної освіти*

Важливим завданням учителя-словесника на сьогодні є розвиток в учнів комунікативної компетентності, що необхідна для формування конкурентоспроможної особистості в сучасному соціумі, сприяння розвитку творчого потенціалу кожної дитини. *Комунікативна компетентність* на сьогодні визначається науковцями як один із чинників успіху в будь-якій царині діяльності підростаючої особистості, однак в учнівської молоді досвід міжособистісної взаємодії та уміння спілкуватись ще не сформовані в достатній мірі й потребують постійного удосконалення. Одна з ключових компетентностей, зазначених у концепції «Нова українська школа», – спілкування державною (і рідною у разі відмінності) – також визначає істотні характеристики компетентного мовця: 1) уміння усно і письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів); 2) здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на роботі, удома, у вільний час; 3) усвідомлення ролі ефективного спілкування [7, с. 11].

Як один із шляхів розв'язання та реалізації зазначеної проблеми вбачаємо активне залучення учнів до участі в мовно-літературних конкурсах. Адже саме така діяльність сприяє поглибленню знань рідної мови молоддю, досконалому володінню мовою як однією з важливих ознак високої культури й освіченості людини. Поряд із цим участь у мовно-літературних конкурсах сприяє поглибленню знань школярів, набуттю ними діяльнісного досвіду, удосконалює навички взаємодії зі світом, суспільством [3].

У цій статті ми прагнемо розкрити практико орієнтовані засади формування мовленнєвої комунікативної компетентності в контексті україномовної освіти учнів закладів загальної середньої освіти через призму їх залучення до мовно-літературної конкурсної діяльності. У розв'язанні порушеної проблеми важливо усвідомити поняття комунікативної компетентності. Для цього доречно навести визначення, подане в словнику-довіднику з української лінгводидактики (за редакцією М. Пентилюк): «Комунікативна компетенція – здатність користуватися мовою залежно від ситуації, особлива якість мовленнєвої особистості, набута в процесі спілкування або спеціально організованого навчання» [10, с. 70]. Уміння, що використовує людина в процесі своєї мовленнєвої діяльності, як стверджує М.І. Пентилюк, називаються комунікативними вміннями, що ґрунтуються на чіткому усвідомленні дії, її складу, структури [6]. У процесі опанування комунікативної сфери людина запозичає з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм. Цей досвід набувається в процесі безпосередньої взаємодії людей, а також за рахунок таких джерел інформації, як література, театр, кіно, ЗМІ, із яких школярі дізнаються про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії та засоби їх вирішень.

«Мовна індивідуальність вирізняє людину як особистість, і що яскравіша ця особистість, то повніше вона відображає мовні якості суспільства», – зазначав О. Потебня [9].

З метою збереження високого рівня мотивації учнів, які беруть участь в різноманітних учнівських конкурсах, до поглиблення знань, учитель має враховувати, що для підлітків характерна підвищена інтелектуальна активність, стимульована їх природною допитливістю, бажанням розвинути й продемонструвати свої здібності, отримати високу оцінку. Такі якості важливі для плекання в учнів прагнення висловлювати оригінальні думки, здатність самостійно відкривати нові знання тощо [4].

Разом із тим Р.Г. Антоненко стверджує, що творче мислення є не тільки вмінням красиво говорити чи писати, а й сприяє розвитку в дітей стійких морально-етичних принципів [2, с. 2-3].

Таким чином, шкільний урок, мовно-літературні учнівські конкурси – це також середовище, у якому учні набувають досвіду спілкування, розкривають свої здібності, а підготовка їх до різних видів інтелектуальних мовно-літературних змагань є потужним засобом стимулювання дослідницької діяльності та творчої активності школярів, підвищення мотивації до навчання.

На думку О. Кучерук, досягнення комунікативних цілей формування мовної особистості залежить від свідомого цілеспрямованого проєктування навчально-виховного процесу на основі раціонального поєднання дидактичних методів і засобів навчання, які забезпечують їх функціонування в межах комунікативно спрямованих навчальних технологій. Особливе значення мають такі дидактичні засоби, як навчальні тексти, комунікативно-ситуативні завдання, дидактичні матеріали, що ілюструють різні соціокультурні комунікативні ситуації для їх обговорення з учнями, аналізу, порівняння, наслідування [5].

Мовно-літературні конкурси – це й своєрідні форми навчання, які стимулюють та активізують діяльність, розвивають творчі можливості, формують конкурентоздатність особистості. Вони є також шляхом до самовираження та саморозвитку дитини. Завдання вчителя-філолога – допомогти учням удосконалювати знання рідної мови, щоб краще нею володіти. Нестандартність змісту й оригінальність робіт школярів, які беруть участь у конкурсах, забезпечується за рахунок систематичної та багаторівневої роботи в цьому

напрямки. Найголовнішою ознакою творчої особистості вважають наявність творчих здібностей. Згідно зі словником-довідником з проблем творчості, «творчі здібності – це синтез властивостей і особливостей особистості, її рівнева характеристика, що передбачає наявність певної властивості, забезпечує новизну й оригінальність продукту здійснюваної діяльності, рівень її результативності» [11, с. 124].

Достатньо повно сучасні знання про якість творчої особистості та її творчі здібності висвітлено в дослідженні В. Андрєєва «Діалектика виховання і самовиховання творчої особистості». Аналізуючи компонентний склад творчих здібностей, науковець мотиваційно-творчу активність і спрямованість особистості визначає як найважливішу з підструктур творчих здібностей [1].

Узагальнену схему здійснення творчого процесу за її етапами виділяє відомий дослідник у галузі психології творчості Я. Пономарьов [8]. Він зазначає, що будь-яка творча діяльність розпочинається із **виникнення задуму**, інтуїтивного **проблиску ідеї**, **логічної уяви** (психологічного розв'язання проблеми) щодо структури та змісту майбутньої роботи. Найважчим є наступний етап: **конструктивної реалізації ідеї та оформлення роботи** в готовому вигляді.

Підготовчий етап участі школярів у мовно-літературних конкурсах включає **систематичну роботу з творчими завданнями**, розвиток умінь школярів застосовувати знання в нестандартній ситуації як під час уроків, так і в позаурочній діяльності.

Серед загальних підходів щодо розв'язання конкурсних завдань можна виокремити такі:

- формування досвіду учнів знаходити ефективні шляхи творчого розв'язання проблеми відповідно до теми, мети та завдань конкурсної роботи;
- навчати учнів вправно формулювати свою думку, мислити неординарно, доводити свою точку зору, аргументувати;
- розвивати навички самостійної роботи, зокрема виконання творчих робіт;
- розвивати уміння критично осмислювати й використовувати різноманітну інформацію.

Розвиток творчого мислення учнів забезпечується комплексом вправ, різних видів тренінгових завдань, які насамперед підвищують мотивацію учнів до навчання, ламають стереотипи. Ефективними в підготовці учнів до участі в мовно-літературних конкурсах є тренінгові технології, методи генерації ідей («мозкового штурму», сократівської бесіди, екскурсійного навчального дослідження, асоціативного куща). *Поширені методи й прийоми*: проб і помилок: учень розглядає можливі варіанти виконання творчої роботи (застосовується до найбільш простих задач, проблем); методи психологічної активізації творчості: методи аналогій, метод евристичних прийомів; організація проблемної ситуації й формування проблем.

Стосовно технологій – це *технологія особистісного відкриття*, навчального дослідження, проєктна, «мозкового штурму», технологія виконання евристичних завдань, розв'язування дослідницьких проблем та ін. Учителю у щоденній навчальній діяльності методом спостереження визначає учнів, які спроможні стати переможцями в майбутньому, мотивує їх та інших школярів до підвищення результатів навчання.

Приклад вправи-мотивації «Що таке успіх?»

Коментар: Поняття «успіх» невідоме тому, хто не отримував поразок, хто не переживав емоцій. Якщо ми хочемо розвивати власний творчий потенціал, маємо відповідно організовувати свою діяльність.

Ситуація: Ти написав дуже хорошу творчу роботу, отримав від її виконання велике задоволення, але твій однокласник зробив це краще. Оціни за такої ситуації свій успіх і досягнення твого однокласника. Проаналізуй подібну ситуацію, яка може відбутися під час конкурсів.

Великого значення під час підготовки учнів до участі в мовно-літературних змаганнях набуває система творчих завдань, що поступово ускладнюється. Складність

цих завдань і ступінь самостійності пошуку слід підвищувати відповідно до наявних знань і досвіду, опанування прийомів творчої діяльності, розвитку здібностей учнів до творчого мислення.

Приклади мотиваційних тренінгових вправ

- Намалуйте словами портрет героя вашої розповіді.
- «Незакінчені речення».
- Із чим ви не можете погодитися (чи не погодитися), прочитавши твір?
- Доповніть (або змініть) художні засоби твору.
- Складіть словничок афоризмів автора.
- Пофантазуйте про минуле та майбутнє героя твору.
- Сформулюйте запитання до теми, на які б ви хотіли отримати відповідь.
- Яку проблему (проблеми) намагається розв'язати автор?
- Знайдіть інший спосіб розв'язання конфлікту чи проблеми.
- Запишіть думки, які б могли виникнути у вас у такій життєвій ситуації.

Так, вивчаючи в 6 класі тему «Активна і пасивна лексика української мови: застарілі слова (архаїзми, історизми, неологізми)», даємо учням завдання: користуючись планшетами, відшукати в мережі Інтернет ілюстрації тих слів, про які йдеться. Працюючи в малих групах над творчим завданням, пропонуємо учням скласти мінітвір і проілюструвати його дібраними світлинами, малюнками предметів, явищ пасивної лексики, яка використана в цій роботі.

Зразки лінгвістичного матеріалу

5 клас

1. Напишіть твір за поданим початком. Доберіть до нього заголовок.

Немає нічого милішого за рідну землю. Калина стоїть у лузі, тополя на околиці, лелече гніздо, криничка на перехресті доріг, теплий запах лісових квітів – усе це рідна земля, все це моя Батьківщина.

2. Поставте подані слова в такій формі, щоб із них можна було скласти речення. Утворене речення запишіть. Підкресліть головні й другорядні члени речення.

Вишивати, по, канва, осінь, зелений, золотий, квітки.

6 клас

1. Напишіть твір-опис «Весняна квітка», використавши епітети і порівняння.

2. У запропонованих реченнях виділені слова замініть доречними за змістом фразеологізмами. Утворені речення запишіть. Підкресліть головні й другорядні члени речення. Напишіть невеличке оповідання про те, як важливо не загубити час.

Ця подія відбулася дуже давно. На канікулах Тетянка ледарювала. Подруга насторожилась і замовкла.

(Ця подія відбулася за царя Гороха. На канікулах Тетянкабила байдики. Подруга насторожилась і прикусила язика).

10 клас

3. Зразок конкурсного завдання.

Іван Франко зауважив, що доля переслідувала Тараса Шевченка «ціле життя, та не покрила іржею золото його душі, не обернула його любові до людства в ненависть, ані його віри – в розпуку». Поміркуйте над цими словами. Який зміст у них закладено, чи суголосні вони сьогоденню, моральним настановам нашого часу? Що давало можливість Шевченковій душі не обізлитися на світ і кривдників, не впасти в розпуку?

Завдання: напишіть твір-роздум або есе (2,5-4 сторінки) на тему «**Золото душі Тараса Шевченка**». Свої думки проілюструйте цитатами з творів Шевченка (не менше 2-х). Використайте неповні речення, складнопідрядні речення з допустовими й наслідковими підрядними частинами. Епіграфом для творчої роботи оберіть поетичні рядки Кобзаря.

Таким чином, уміння репродукувати «чужі» тексти та продукувати власні як єдність змістово-інформаційного та лінгвального рівнів є важливим завданням на заняттях із будь-якої мовної дисципліни. Водночас комунікативна потреба у створенні власного тексту як специфічної текстової цілісності сприяє тому, що *мовець вчиться власні комунікативні дії узгоджувати із ситуаційною детермінованістю спілкування*.

Наприклад, заняття з теми «Українська пісня, яка стала відомою у всьому світі» (йдеться про пісню «Щедрик», покладену на музику М. Леонтовичем) може включати евристичні запитання, розкриття значення слова «щедрик», знайомство з українськими звичаями та обрядами, під час яких виконуються щедрівки, дослідження того, як ця пісня набула міжнародного поширення, вивчення художніх особливостей тексту та мелодії пісні, різних варіантів її художньої обробки, написання учнями творчої роботи. Ця діяльність передбачає також визначення лексичного ряду, художніх образів, які виникають в уяві дітей, настроїв пісні. Робота може передбачати розповіді дітей про зимові свята, створення віршів чи прозових мініатюр, що передають їхні думки та почуття. Учителю звертає увагу на красу художнього слова, щирість побажань.

Домашнє завдання: твір-мініатюра або вірш за темою «Моє улюблене свято». Тобто підсумок заняття – це майбутня добірка творчих робіт учнів, як результату самостійного виконання завдання.

Написання *міні-творів* насамперед сприяє вдосконаленню логіки побудови висловлення. Наприклад, міні-твір на тему «Мудрі істини», твір-казка «Якщо б людина мала крила», твір-детектив «Незвичайні історії звичайних предметів». Важливим при цьому є наступне обговорення творчих знахідок.

Формуванню творчих здібностей учнів сприяє *урізноманітнення видів творчих робіт*. Це можуть бути:

- розробка екскурсій-презентацій до літературних творів;
- створення сценаріїв буктрейлерів до улюблених книжок або сценарію за прочитаною книжкою;
- створення книжки-саморобки на задану тему;
- створення оповідання (казки та ін.) зі зміненим сюжетом;
- складання вірша (казки) колективно (наприклад, коли перший учень записує рядок вірша (казки), далі кожен учень дописує по рядку, потім «шедевр» зачитується, результати обговорюються) тощо.

Це також творчі завдання: за опорними словосполученнями, афоризмами тощо: твори-описи, лінгвістичні казки, твори-перевтілення («Я – книга», «Я – мова», «Я – автор»), рекламування художнього твору.

Цікавими є вправи обґрунтувати свою позицію, увести в текст власний доробок (пейзаж, додаткового героя або змінити кінцівку твору).

При цьому вчитель знайомить учнів із методами пошуку нового, типовими прийомами фантазування, приділяє увагу технології творчості (дослідженню текстового матеріалу, моделюванню тем, захисту сторінок міні-підручника, плануванню науково-пошукової роботи на задану тему, захисту альтернативних думок та ін.).

У роботі з віршами звертається увага не лише на риму чи віршований розмір, але й на ритмомелодійні особливості поезій, художні засоби, процес удосконалення твору, написання віршів у прозі та ін.

Зокрема, при підготовці учнів до Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості в номінації «Література» цікавим і нетрадиційним результатом задуму майбутньої роботи є деталізація та увідповіднення теми й жанру (нижче наведено окремі приклади назв і жанрів творчих робіт переможців цього конкурсу):

Тема	Жанри, їх різновиди
Віра, Надія, Любов	<i>історія родинної реліквії</i>
Чому квіти мають очі, або Душа мого народу на крилосі	<i>драматичний панегірик</i>
З Україною в серці	<i>історична пісня в прозі</i>
Кажуть, людиська?... Ми Люди!	<i>драма-мораліте з філософським мотто</i>
Духовна криниця	<i>казка про Україну</i>
Чарунки вільних думок, або Народжені для поступу	<i>мелодраматична тріада</i>
На перехресті часу і доріг	<i>ораторія на багато голосів і одну Велику Любов</i>
Пам'ятати, щоб не повторити	<i>історико-фантастичний детектив</i>
Сердешна Доня, або Наші люди всюди	<i>драматичні мандри синьо-жовтої валізи</i>

Для есе, жанру, який наразі є досить злободенним, характерне використання численних засобів художньої виразності: метафор, алегоричних і притчових образів, символів, порівнянь. У словниках жанр есе характеризується як невеликий за обсягом прозовий твір у вільному викладі, у якому укладено індивідуальне враження і судження автора з приводу якоїсь події, явища, предмета. При цьому авторське слово не претендує на вичерпне трактування обраної теми. Есе цікаве також тим, що може бути втілено в абсолютно різні літературні форми: стаття, щоденник, розповідь, нарис, сповідь, мова, лист, слово та ін.

Алгоритм есе – п'ять-шість абзаців, де 1 абзац – вступ, 2 – проблема, 3 – опис проблеми, 4 – ставлення автора, 5 – особисте ставлення, опираючись на літературний і життєвий досвід чи навіть матеріали ЗМІ, 6 абзац – висновок.

При підготовці учнів до мовно-літературних конкурсів учитель може поглиблювати розуміння жанрів учнями. Так, невеликий твір у жанрі есе називається **іскіц** (інша назва – **скітце**). Це начерк, замальовка, фрагментарна розповідь. У скітце є щось від імпресіонізму: головне в ньому – враження автора, «зупинена мить».

У талановито написаному есе особливими фарбами грають цікаві деталі, а несподівані й навіть парадоксальні повороти думки дивують новизною асоціації. На думку одного з дослідників, письменник і читач в есе «потискають один одному руку». Багато письменників вибирають жанр есе, коли хочуть зобразити подію не в драматичному варіанті, а дати його емоційно забарвлену інтерпретацію – без вибудовування сюжету. Таким чином, есе найбільш повно здатне відкрити для нас творчу особистість автора, познайомити з його інтересами, самотнім внутрішнім світом.

Перспективним жанром для розвитку творчої індивідуальності учня є **нарис** – малий оповідний художньо-публіцистичний жанр, у якому автор зображує дійсні події та факти. У ньому реальні життєві явища досліджуються через людські долі, а сутність нариса багато в чому визначена тим, що в ньому поєднується репортажне (наочно-образне) і дослідницьке (аналітичне) начало. Нарис із публіцистикою поєднує документалізм, проблемність, а з художньою літературою – система образності та композиції. Нарис дозволяє учневі яскраво й оперативно відгукнутися на подію, явище, дає можливість розкрити образ цікавої людини. Водночас, у нарисі можуть поєднуватися риси різних жанрів, наприклад, репортажу, замальовки. За тематикою розрізняють кілька видів нарису:

- **портретний** – розповідь про людину, її життя, характер, погляди;
- **проблемний** – аналіз важливої проблеми в її проявах через дії людей;
- **науково-популярний** розповідає про наукову проблему глибоко й доказово, але доступно й популярно;
- **подорожній** – розповідь про подорож за певною тематикою.

Цікавим видом роботи для учнів може стати твір-монофон. Це творча робота, що складається не менше ніж з 50 слів, усі слова якої повинні починатися з однакового звука (літери). Приклад:

Осінь огортає обіймами осиротілу осики. Орнітологи опишуть оніміння озолочених осінніх океанів. Острівці обезкровлених обіцянок омиваються обезбарвленими опадами. Обтяжені осіннім одягом, осики обтрушують обпалені обагрянені обнови. Оркестри осені озиваються оглушеними осінніми орієнтирами. Осінні обійстя – однобарвні оди. Оживають, оповиті осколками обіцянок.

Ойкумено! Одягни окуляри! Опиши одкровення одинокої оглядачки осіннього обману. Обвинувачену, осуджену одноманітністю, оживи оригінальністю! Огорнися оптимізмом! Оглянися! Огорни обіймами олімп осені. Оплески, овації осені!

Окрему увагу необхідно звернути на етапи роботи з учнями при їх безпосередній підготовці до мовно-літературних конкурсів.

Шкільний етап проведення мовно-літературних конкурсів передбачає, що завдання, які пропонуються учням під час проведення шкільного етапу конкурсу, дозволяє виявити учнів, які краще підготовлені до участі в районному (міському) етапі конкурсів. Перш за все, це розуміння того, як учень може використати власний запас знань, наскільки вільно він володіє науковими фактами, як уміє аналізувати матеріал, творчо та оригінально підходити до розв'язання проблеми.

Наприклад, у процесі підготовки учнів до участі в Міжнародному мовно-літературному конкурсі імені Тараса Шевченка необхідно пропонувати такі *теми творчих робіт*, які були б для них мотиваційно цікаві:

- Які твори Тараса Шевченка є дороговказом у розумінні справжньої свободи для сучасної молоді?
- Чому свобода дорівнювала щастю для Шевченка? Наскільки важливою постає свобода для досягнення щастя сьогодні? (*Написати твір-роздум, використати риторичні фігури, відокремлені члени речення, суспільно-політичну лексику, цитати Шевченка*).
- Багатогранна єдність художнього світу Тараса Шевченка (*риторичні фігури, вставні конструкції, суспільно-політична лексика*).
- Поезія Шевченка – це душа народу (*приклади з суспільно-політичного життя та вивчених творів Кобзаря. Доберіть епіграф. У твір уведіть неповні речення, складносурядні та складнопідрядні речення, художні засоби виразності*).
- Тарас Шевченко – поет нації (*використати різні способи дієслів, дієприкметникові та дієприслівникові звороти, художні засоби, цитати*).
- Моя перша зустріч із творами Шевченка (*використати однорідні підмети, однорідні присудки, вставні слова, звертання*).

Можливі жанри: твір-роздум, твір-роздум публіцистичного характеру, есе, поезія в прозі, лірична сповідь, ліричний етюд, стаття в публіцистичному стилі та ін.

На інших етапах підготовки учнів до мовно-літературних конкурсів (місцевого, обласного рівня тощо) вони зазвичай набувають досвіду в розв'язуванні завдань минулих років, типових для того чи іншого виду конкурсів. При підготовці учнів до обласного, всеукраїнського етапу важливими є вдосконалення умінь мислити неординарно, розуміти «конкурсну ситуацію», у якій є переможець завдяки тому, що зумів краще за інших виконати конкурсну роботу.

Важливо поглиблювати вміння учнів щодо більш повного аналізу тексту. Наприклад, це може бути система таких завдань:

- визначте комунікативну мету даного тексту (обмін інформацією, популяризація наукових знань, вплив на свідомість адресата, переконання його у правильності своєї думки, вираження автором власних емоцій, вплив на чуттєву сферу читача тощо);
- *охарактеризуйте виразальні засоби мови тексту на таких рівнях:*
 - фонетичні засоби стилістики (свідоме обрання варіанта норми з метою милозвучності, порушення фонетичних норм у тексті, мета автора); алітерація, асонанс, звуконаслідування;

- лексичні засоби стилістики (використані автором метафори, омоніми, синоніми, антоніми, пароніми; знайдіть, якщо є в тексті, каламбур (гра слів), стилістичні фігури: градація, плеоназм, тавтологія, антитеза, оксиморон; назвіть у тексті терміни, мовні штампи, професійні слова, застарілу лексику, лексичні діалектизми, якщо є);
- фразеологічні засоби стилістики (знайдіть, якщо є, у даному тексті фразеологічні словосполучення або речення, фразеологізми-заперечення, порівняння, вигуки, окремо визначте прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми, максими, сентенції, парадокси, літературні цитати, ремінісценції, укажіть сталі вирази діловодства та наукові терміни й професіоналізми – стійкі словосполучення). Чи відбулася в тексті трансформація фразеологізмів?

При підготовці учнів до мовно-літературних конкурсів необхідним видом роботи є також *аналіз недоліків*, притаманних конкурсним роботам учнів:

- використання матеріалів із мережі Інтернет, робота-реферат;
- збідніла лексика;
- наявність римованих віршів за відсутності ритму, художніх засобів і глибокого змісту;
- вірш-«лозунг»;
- твір-біографія (на конкурсі учнівської творчості);

Вправа. Прочитайте цитати з учнівських робіт. Відредагуйте невдалі словосполучення та запишіть правильні варіанти.

Заглиблює знання, порахували необхідним, приходять до висновків, бракуючи мотиви, одушевлені і неживі іменники, незатребувані знання, житіє-буття, казка-жалоба, наказовий нахил, проберемося в думках туди, оповідна пропозиція, давня сивина, орфоепічні норми, фанати древніх слов'ян, стане в нагоді.

Вправа. Прочитайте поетичні фрагменти. Які фонетичні засоби художньої виразності використовують письменники?

I. Джмелі спросоння – буц! – лобами, Попадали, ревуть в траві! І задзвонили над джмелями Дзвінки дзвіночки лісові. (М. Вінграновський)

II. Осінній день, осінній день, осінній! О синій день, о синій день, о синій! Осанна осені, о сум! Осанна. Невже це осінь, осінь, о! – та сама.

III. Останні айстри горілиць зайшлися болем. Ген килим, витканий із птиць, летить над полем. Багдадський злодій літо вкрав, багдадський злодій. І плаче коник серед трав – нема мелодій. (Л. Костенко)

IV. Темряву тривожили криками півні, Танцювали лебеді в хаті на стіні, Лопотіли крилами і рожевим пір'ям, Лоскотали марево золотим сузір'ям. (В. Симоненко)

Вправа. Прочитайте текст. Які образні засоби художнього мовлення застосував автор?

Після похмурої темної ночі, в котру не переставав хлюскати лапастий дощ, розливаючи великі річки-озера по землі, починало світати. Крайнебо жевріло рожевим огнем; горіло і миготіло ясным полум'ям. Серед того зарева стовпом стояла кривава попруга і переписувала його надвоє. Повітря ні ворухнеться: стоїть і мліє; усюди тихо, німо, – здається, немов світ, затаївши в собі дух, дожида чогось... Але ось пройшла хвилина ... друга ... З-за землі, на кривавій попрузі неба скочила невеличка іскорка; довга променяста стяга протяглася від неї над землею; далі викотивсь серп огненного кільця – і пучок світу поливсь, розливаючись по горах, лісах, по високих будівлях. Далі все більше та все більше впливав з-за землі широкий серп, мов хто невідомий підсував з того боку гаряче іскристе коло. (П. Мирний)

Отже, саме за допомогою рідної мови, як і всюди у світі, більшість дітей нашої держави має пізнати навколишній світ, входити в європейський простір, прилучатися до національної та світової культури, щоб потім, вийшовши зі стін школи, продовжувати розвивати її далі. Як форма існування вияву національної й особистісної свідомості рідна (українська) мова має бути засобом самопізнання, саморозвитку і самовираження людини, засобом формування нового типу особистості та суспільних відносин на основі національної освіти.

Література

1. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. – Казань, 1988. – 238 с.
2. Антоненко Р. Навчальна бесіда у розвитку творчого мислення учнів / Р. Антоненко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2004. – № 14. – С. 2-3.
3. Голуб Н.Б. Підходи до навчання української мови в основній школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/9509/1/Голуб%203.pdf>
4. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
5. Кучерук О.А. Лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності учнів основної школи / О.А. Кучерук // Вісник Прикарпатського університету. – 2013. – Випуск XLIX. – С.184-189 (Серія: Педагогіка).
6. Методика викладання української мови в середніх освітніх закладах / за редакцією М. І. Пентиліук. – К., 2004. – 236 с.
7. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України; [Л. Гриневич, О.Елькін, С. Калашнікова та ін.]. – К., 2017. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>.
8. Пономарев Я.А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 303 с.
9. Потебня О.О. Эстетика и поэтика слова / О.О. Потебня // Збірник. – К.: Мистецтво, 1985. – 302 с.
10. Словник-довідник з української лінгводидактики: [навч. посібник] / [О. Горошкіна, Н. Єсаулова, О. Лук'яненко та ін.]; за ред. М.І. Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.
11. Творчість: теорія, діагностика, технології : словник-довідник / під заг. ред. Т.А.Баришевої. – СПб., 2008. – 296 с.

Роль компетентнісних завдань на уроках української літератури

*Мезенцева Н.В., учитель української літератури,
завідувач шкільної бібліотеки Комунального закладу
«Мереф'янська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 6»
Мереф'янської міської ради Харківської області*

Світ постійно змінюється і вимагає того ж від людини. Для того щоб повноцінно жити в сучасному світі, дитина повинна не тільки мати певні знання з тієї чи іншої галузі, а й уміти самостійно оперувати потрібною інформацією, знаходити її, швидко приймати рішення та діяти, бути відкритою для нових знань.

Компетентнісний підхід на сьогодні є одним із дієвих чинників виховання самостійної, рішучої, відповідальної, ініціативної, компетентної особистості, здатної повноцінно виконувати соціальну та громадянську роль. Компетентнісний підхід – це спрямованість освітнього процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності [1]. Реалізувати ж компетентнісний підхід допоможуть компетентнісно орієнтовані завдання – спеціально створена дидактична конструкція, яка використовується з метою формування або перевірки предметних і ключових компетентностей [2].

Ознаки компетентнісно орієнтованих завдань:

- викликають інтерес;
- моделюють певну життєву ситуацію;
- вимагають нестандартного підходу та рішень;
- мають актуальну тематику та специфічну структуру;
- передбачають практичне застосування засвоєних знань, умінь і навичок.

Графічно компоненти наведено на рисунку 1

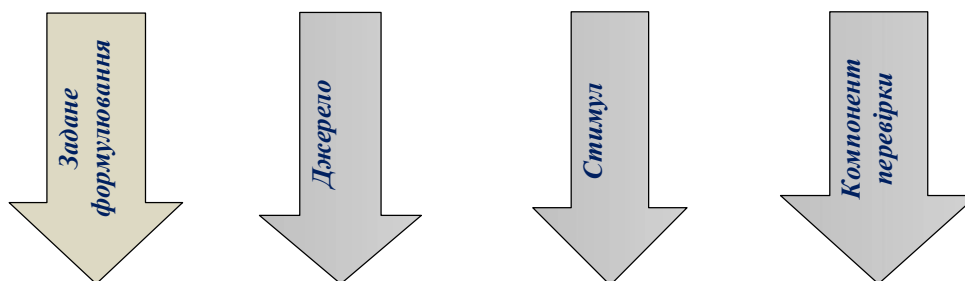

Рис. 1. Компоненти компетентнісних завдань

Компетентнісні завдання, на мою думку, – це прямий шлях до формування компетентної людини, а згодом – компетентного спеціаліста. Чому? Тому що компетентнісний підхід покладено в основу Державних стандартів для початкової школи 2018 року; компетентнісно орієнтовані завдання включені до тестів міжнародного порівняльного дослідження PISA; такі завдання пропонуються на олімпіадах і конкурсах; нові підручники НУШ написані на компетентнісній основі.

Під час уроків української літератури намагаюся використовувати завдання, які б найбільше розкривали літературні компетентності учнів. Важливу роль у цьому відіграє використання компетентнісних завдань.

У навчальному процесі найчастіше використовую такі види завдань:

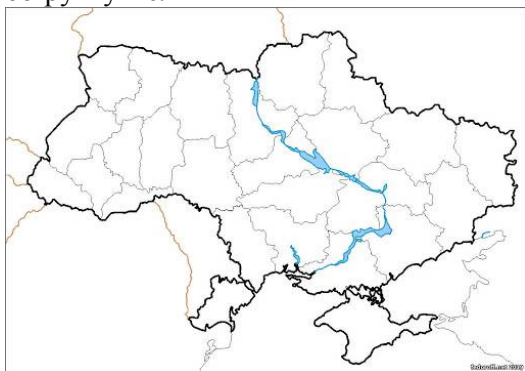
- 1) знаходження інформації в тексті;
- 2) осмислення змісту тексту, а саме встановлення зв'язку між наведеною в тексті інформацією та власними ціннісними орієнтаціями для обґрунтування своєї позиції;
- 3) постановка запитань до тексту і самостійний пошук відповідей;
- 4) застосування власних знань і досвіду для формування гіпотези відповідно до наведеної інформації;
- 5) виокремлення головної думки тексту (скорочення змісту до 1-2 речень);
- 6) асоціації або аналогії;
- 7) із запропонованих точок зору вибрати свою та обґрунтувати вибір;
- 8) розуміння тексту: визначення головного принципу організації інформації на основі поєднання відомостей з тексту й даних графіка;
- 9) поєднати різні частини цілого:
 - визначення і термін;
 - частини прислів'їв чи приказок;
- 10) різні види тестових завдань:

- на встановлення відповідностей;
- пошук винятків;
- на заповнення пропусків;
- із короткою відповіддю «так/ні».

У процесі підготовки до уроку прагну самостійно створювати компетентнісні завдання й використовувати їх у своїй діяльності. Систему роботи щодо формування компетентностей опишу на прикладі вивчення повісті М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять...».

Під час вивчення теми «М. Стельмах. «Гуси-лебеді летять» на уроках української літератури підготувала комплекс компетентнісних завдань, які дозволили учням швидше та якісніше запам'ятати й зрозуміти інформацію.

Завдання 1. Прочитайте біографію Михайла Стельмаха, уміщену в підручнику. На карті України знайдіть область, де народився письменник, замалюйте її. На карті прапорів знайдіть прапор Вінницької області. Що на ньому зображено, чи перегукуються кольорова гама прапора з Державним? Чому саме таке зображення обрали? Відповідь обґрунтуйте.

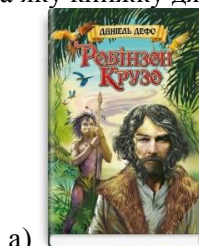

Завдання 2. Виконайте тестові завдання.

1. Найбільше Михайлик любив збирати:

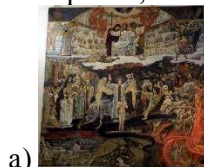
2. За яку книжку дядько Юхрим просив 4 склянки гарбузового насіння?

3. Якої пори відбуваються події на початку твору?

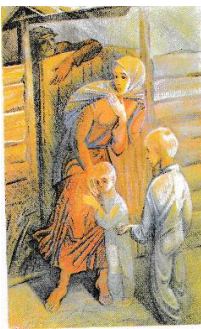
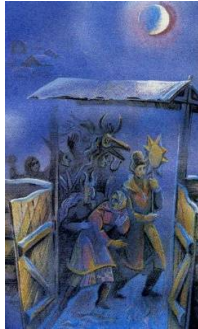
4. Яка картина, намальована на стіні в церкві, вразила Михайлика?

5. Михайлик не ходив до школи, бо не мав

Завдання 3. Упізнайте ситуацію. На дошці розміщені ілюстрації до твору, виконані Й. Кузишиним, та уривки з тексту. Учневі потрібно знайти ілюстрацію, що найбільше підходить до тексту.

«Сніг, не сніг, а вчитися треба. Підемо, Михайле, до школи. – Він узяв мене на руки, вгорнув полами киреї, а на голову надів заячу шапку».

«...Я, наче замовлений, приріс до підлоги: проти мене і праворуч, і ліворуч стоять величезні дубові шафи, а з них крізь скло виглядають тисячі книг».

«Колядники підійшли до хати... – зіздоноша, «береза» й міхonoша попереду, а «коза» й «дід»... позаду... Яка не є убога наша хатинка, а і їй колядники наспівали щастя, наспівали, що в нашому дворі будуть стояти і місяць, і ясна зоря...»

«Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів... Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу...»

«З двору наполохано виходить у рам'ї, у розтопаному взутті глибокоока, ще молода жінка, її погляд шукає землі, а розгонисті брови летять угору. Збоку до неї тулиться босоногий, без картузика хлопчик. Їхні страдні, виснажені обличчя припали темінню далеких доріг і голоду».

Завдання 4. Намалюйте ілюстрацію за назвою повісті М. Стельмаха. Розкрийте кілька реченнями за твором М. Стельмаха поняття «символ лебединої краси».

Завдання 5.

- Обміркуйте разом із однокласниками: чому Михайлик захвилювався з приводу того, що сонце може загубити ключі?
- Яку думку висловили члени родини Михайлика стосовно його майбутнього? Чи погоджуєтесь ви з ними?
- Що ви можете сказати про смаки Михайлика стосовно читання книг? А якими є ці смаки в сучасних підлітків?
- Чого навчила мати Михайлика? Наскільки важливим є таке навчання для кожної людини?
- Чому для Михайлика оточуючий його світ вважається казковим? Це реальність чи фантазія хлопця? Власні міркування вмотивуйте.

Завдання 6. Робота в парах. Учні поділяються на групи й отримують завдання:

I варіант – скласти сенкан до слова «всесвіт»;

II варіант – скласти асоціативний куш до слова «родина».

Завдання 7. Робота в групах. Побудова асоціативної схеми «Світ дитинства Михайлика».

Література

1. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: колективна монографія / під заг. ред. О. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
2. Катерина Пономарьова. Компетентнісно орієнтовані завдання з української мови: особливості конструювання та застосування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/714221/1/Пonomарьова%20К.%20І.%20Компетентнісно%20ор.pdf>

Формування громадянської та соціальної компетентності на уроках української мови й літератури

Китиченко Т. С. старший викладач кафедри соціально-гуманітарної освіти Харківської академії неперервної освіти, кандидат педагогічних наук

У сучасній педагогічній науці актуальним залишається питання розвитку ключових компетентностей учнів на уроках. Актуальність реалізації громадянської та соціальної компетентності підтверджується оновленими освітніми програмами з української мови та літератури, які є перехідним етапом до викладання предмета на засадах «Нової української школи».

У цій статті ми з Вами розглянемо побіжно витяги з нормативно-правових документів, у яких прописано питання громадянської та соціальної компетентності. Також акцентуємо увагу на практичному інструментарії, який можна застосовувати на уроках української мови та літератури.

Для розуміння поняття «громадянська та соціальна компетентність» можемо взяти за основу «модель компетентностей культури демократії». Її обґрунтування та процес визначення конкретних компетентностей докладно описано в публікації Ради Європи: «Компетентності для культури демократії. Живемо разом як рівноправні громадяни в культурно багатоманітному демократичному суспільстві» (2018) [8]. У моделі представлені чотири категорії: цінності, ставлення, навички та вміння, знання та їх критичне розуміння.

На сучасному етапі, базуючись на рекомендаціях Ради Європи, у законодавстві України звертаємо увагу на такі нормативно-правові документи:

- Укази Президента України: «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» (№ 501 від 25.08.2015) [10], «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» (№ 68 від 26.02.2016) [11], «Про стратегію національно-патріотичного виховання» (№ 286/2019 від 18.05.2019) [12];
- Закони України: «Про освіту» (2017) [2], «Про повну загальну середню освіту» (2020) [3];
- «Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (Наказ МОН України № 1038 від 29.07.2019) [4].

Зокрема, у Законі України «Про освіту» (2017) стаття 12 «Повна загальна середня освіта» дає роз'яснення, що «громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей» [2]. У Законі України «Про повну загальну середню освіту» (2020) у статті 3 «Система загальної середньої освіти» у пункті 2 «Система загальної середньої освіти функціонує з метою забезпечення: «всебічного розвитку, навчання, виховання, виявлення обдарувань, **соціалізації особистості**, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і здобуття освіти упродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та **громадянської активності**, дбайливого ставлення до родини, своєї країни, довкілля, спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству» [3].

У «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (Наказ МОН № 1038 від 29.07.2019) стосовно цієї компетентності маємо роз'яснення: «формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей:

- повага до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України);
- участь у громадсько-політичному житті країни;
- повага до прав людини;
- верховенство права;
- толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей;
- рівність всіх перед законом;
- готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України» [4].

Виходячи із зазначених вище нормативно-правових документів, розглянемо з Вами, уміння та ставлення щодо громадянської та соціальної компетентності в освітніх програмах з української мови та літератури. Наприклад, у програмі «Українська література» (5–9 класи) згадаємо: *«уміння: толерантно відстоювати власну позицію в дискусії; розрізняти маніпулятивні технології і протистояти їм; аргументовано й грамотно висловлювати власну думку щодо суспільно-політичних питань; уникати дискримінації інших у процесі спілкування; критично оцінювати тексти соціально-політичного змісту»* [5] та *«ставлення: повага до різних поглядів, ідей, вірувань; здатність співчувати, довіряти й викликати довіру; поцінування людської гідності; повага до закону та правових норм; утвердження права кожного на власну думку»* [5].

Пропонуємо кілька вправ для формування громадянської та соціальної компетентності на уроках української мови та літератури. Наприклад, вправа «Займи позицію» або «4 кути» (як приклад, для формування громадянської компетентності). Алгоритм проведення включає кілька етапів: підготовчий, основна частина та підсумковий. Учитель готує чотири аркуші (бажано кольорові) із надписами: «підтримую або так»; «не підтримую або ні»; «не знаю»; «рівнозначно». Також потрібно для проведення вправи дібрати проблемне питання, наприклад, до тексту літературного твору, відповідь на яке не може бути однозначною. Заздалегідь у класній кімнаті ми розвішуємо наші аркуші відповідно в кожному кутку. Учні пропонуємо зайняти

позицію (перейти до того кутка кімнати, де, як вони вважають, є правильна відповідь), обов'язково кожен повинен пояснити свій вибір. На підсумковому етапі проводимо дебрифінг.

Окремо порадимо кілька Інтернет-ресурсів для формування громадянської та соціальної компетентності з готовими розробками вправ для уроків української мови та літератури:

- розділ «Онлайн-ресурси – Тулбокс для вчителів» [7], розділ «Бібліотека» (посібник «Громадянська відповідальність. 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів») офіційного сайту Програма підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа» [1, с.9–31];
- розділ «Бібліотека – для учителів» офіційного сайту Громадської організації DOCCU, особливої уваги заслуговують посібники: «Методичні рекомендації щодо запровадження наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність» у закладах середньої освіти: Українська мова», «Методичні рекомендації щодо запровадження наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність» у закладах середньої освіти: Українська література» [6];
- розділ учителі сайту «Життя у демократії...» [9].

Таким чином, виходячи з реалій сучасної педагогічної освіти, громадянська та соціальна компетентності в процесі навчання учнів на уроках української мови та літератури відіграють одну з ключових ролей. Ми маємо надію, що запропонований практичний інструментарій буде корисним для учителів-практиків.

Література

1. Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. 5–9 клас. Посібник для вчителя / Рафальська М., Боярчук О., Герасим Н. та ін. – Х.: Вид. група «Основа», 2017. – 136 с. або електронний варіант. – URL: file:///C:/Users/ksgo/Downloads/gromadyanska_vidpovidalnist_ua.pdf
2. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/card3#Files>
3. Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020). – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.
4. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (Наказ МОН № 1038 від 29.07.2019). – URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf>
5. Навчальні програми для 5–9-х класів URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
6. Офіційний сайт Громадської організації DOCCU. – URL: <https://doccu.in.ua/>
7. Програма підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа». – URL: <https://www.schools-for-democracy.org/>
8. Рада Європи «Компетентності для культури демократії. Живемо разом як рівноправні громадяни в культурно багатоманітному демократичному суспільстві», 2018, <http://rm.coe.int/version-ukrainienne-240418/16807c886e> (оригінал англійською: Council of Europe. Competences for democratic culture: living together as equals in culturally diverse democratic societies), Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2016, URL: www.coe.int/en/web/education/competences-for-democratic-culture).
9. Сайт Життя в демократії... URL: <https://www.living-democracy.com.ua/>
10. Указ Президента України: «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25.08.2015 № 501. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#Text>
11. Указ Президента України: «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26.02.2016 № 68. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text>
12. Указ Президента України: «Про стратегію національно-патріотичного виховання» від 18.05.2019 № 286/2019. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

Розвиток підприємливості та фінансової грамотності у процесі вивчення української мови та літератури

Носик Н.Д., методист
Центру методичної та аналітичної роботи
Харківської академії неперервної освіти;
Китиченко С.О., старший викладач
кафедри соціально-гуманітарної освіти
Харківської академії неперервної освіти

Сучасне життя вимагає від людини уміння якісно та швидко реагувати на нові виклики, яких щодня стає все більше. У цих умовах шкільна освіта має допомогти дітям вирости конкурентними та самодостатніми особистостями, стати успішними людьми та кваліфікованими фахівцями. А для цього стандартного набору знань, які отримує випускник школи, замало. Потрібно ще й ефективно застосовувати набуту інформацію, уміти навчатися протягом життя. Саме на це орієнтований компетентнісний підхід в освіті, який є фундаментом концепції Нової української школи. В умовах компетентнісного підходу акцентується увага на результаті навчання. При цьому як результат розглядається *не сума засвоєної інформації, а здатність людини діяти в різних проблемних ситуаціях, застосовувати досвід успішної діяльності під час планування власних життєвих подій тощо*.

В Україні розуміють важливість виховання підприємливої особистості. Про це свідчить те, що в освітньому процесі Нової української школи однією з 10 груп компетентностей є *«Ініціативність та підприємливість»*: уміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства й держави; уміння раціонально вести себе як споживач, ефективно використовувати індивідуальні заощадження, приймати доцільні рішення у сфері зайнятості, фінансів тощо. Також для увиразнення ключових компетентностей у НУШ передбачено 4 наскрізні змістові лінії. Серед них – *«Підприємливість і фінансова грамотність»*. Інтеграція цієї наскрізної лінії в освітній процес закладів загальної середньої освіти має забезпечити краще розуміння молодим поколінням українців практичних аспектів фінансових питань (здійснення заощаджень, інвестування, запозичення, страхування, кредитування тощо); сприяння розвитку лідерських ініціатив, здатності успішно діяти в технологічному швидкозмінному середовищі [9].

У 2018 році Європейським парламентом і Радою Європейського Союзу схвалено *Рамкову програму оновлених ключових компетентностей для навчання протягом життя*, де окремо виділена *підприємницька компетентність*. Ця компетентність базується на навичках творчості, критичного мислення, вирішенні проблем, ініціативності, наполегливості та вмінні співпрацювати. Основні знання, уміння, навички та ставлення, пов'язані з підприємницькою компетентністю, є такими:

- усвідомлення можливостей для перетворення ідей в особисту, соціальну та професійну діяльність, а також розуміння підходів до планування та управління проектами;
- навички, засновані на креативності, що включає уяву, стратегічне мислення, вирішення проблем, а також критичний аналіз творчих процесів та інновацій;
- почуття ініціативи, активності, пошуку, сміливості та наполегливості в досягненні цілей, бажання мотивувати інших і цінувати свої ідеї, співпереживати, приймати відповідальність за етичність дій протягом усього процесу.

У 2016 році була представлена *Рамка підприємницької компетентності*, також відома як *EntreComp*. Вона розроблена на основі поєднання різних методів, пропонує засоби вдосконалення підприємливої здатності громадян і організацій. *Метою EntreComp* є встановлення зв'язку між сферами освіти та праці. Відповідно до *EntreComp* у широкому розумінні ініціативність і підприємливість можна визначити як здатність втілювати ідеї, що генерують цінність для інших, а не тільки для себе самого, у певні дії. Ініціативність і підприємливість – це наскрізна ключова компетентність, необхідна кожному громадянину для самореалізації та розвитку, активної громадянської позиції, суспільної інтеграції та зайнятості в суспільстві, що ґрунтується на знаннях [1].

Можна також визначати *підприємливість* як наскрізну компетентність, яка застосовується у всіх сферах життя: від піклування про власний розвиток до активної участі в житті суспільства, входження на ринок праці в ролі працівника або самозайнятої особи, а також до заснування будь-якого підприємства (культурного, соціального чи комерційного характеру). Це поняття базується на широкому визначенні підприємливості, яке ґрунтується на створенні культурної, соціальної чи економічної цінності. Таким чином, воно охоплює різні види підприємництва, зокрема внутрішньоорганізаційне, соціальне, «зелене» підприємництво, а також підприємництво у сфері інформаційних технологій. Воно стосується окремих осіб і груп (команд чи організацій), означає створення цінності в приватному, публічному та інших секторах, а також у будь-якому гібридному поєднанні трьох вищевказаних. Зрештою, воно є нейтральним стосовно сфер діяльності: будь-яка особа може виходити з ідей та можливостей з метою генерування цінності для інших у будь-якій сфері діяльності та будь-якому можливому ціннісному ланцюжку [1].

Концептуальна модель *EntreComp* складається з двох основних вимірів: *3 сфер та 15 компетентностей*. Сфери: «*Ідеї та можливості*», «*Ресурси*» і «*Трансформація в дії*» безпосередньо відображають визначення підприємливості як здатності втілювати ідеї в дії, що генерують цінність для інших, а не для себе. Вони визначені для того, щоб наголосити на компетентності підприємливості як здатності втілювати ідеї та можливості в дії шляхом мобілізації ресурсів. Такі ресурси можуть бути особистими (самосвідомість і самоефективність, мотивація та витримка), матеріальними (засоби виробництва та фінансові ресурси) або нематеріальними (особливі знання, уміння та установки). *15 компетентностей є компонентами (структурними блоками) підприємливості як компетентності для всіх громадян (таблиця 1)* [1].

Кожну з компетентностей супроводжує підказка або рекомендація щодо того, як запровадити компетентність у практику, та дескриптор, який розбиває її на основні аспекти. Порядок, у якому вони представлені, не означає послідовність процесу їхнього надбання чи ієрархію: жоден елемент не є першим, і жоден із них не є важливішим за інші. Також немає обов'язкових і бажаних компетентностей. Три сфери та 15 компетентностей тісно взаємопов'язані, взаємопоєднані й повинні розглядатися як частини одного цілого. Але це не означає, що учень повинен досягти найвищого рівня або мати однаковий рівень майстерності в усіх 15 компетентностях. Чіткої межі між сферами компетентностей та самими компетентностями немає. Можна встановлювати нові зв'язки між сферами й компетентностями, розширювати компоненти рамки й оптимально адаптувати їх відповідно до свого спрямування. Компетентності, з яких складається підприємливість, можна й потрібно поступово вдосконалювати та зміцнювати. Робота повинна бути спрямована на формування та закріплення бажаної поведінки. Але водночас слід розвивати самокритичність, бо можуть з'явитися небажані поведінка й прагнення: надмірне честолюбство, поставлені перед собою надто високі вимоги та нереальні цілі, надлишковий трудоголізм, постійне бажання престижу і влади, нездатність визнати свою поразку [1].

Таблиця 1

Концептуальна модель підприємливості EntreComp [1]

Сфери	Компетентність	Підказки
1. Ідеї та можливості	1.1. Виявлення можливостей	Використовуйте свою уяву і здібності, щоб визначити можливості для створення певної цінності
	1.2. Креативність	Розвивайте креативні та змістовні ідеї
	1.3. Бачення	Працюйте, керуючись своїм баченням майбутнього
	1.4. Оцінювання ідей	Максимально використовуйте ідеї та можливості
	1.5. Етичне та обґрунтоване мислення	Оцінюйте наслідки та вплив ідей, можливостей і дій
2. Ресурси	2.1. Самосвідомість і самоєфективність	Вірте в себе та продовжуйте розвиватись
	2.2. Мотивація і наполегливість	Не втрачайте концентрації та не здавайтесь
	2.3. Мобілізація ресурсів	Зберіть необхідні вам ресурси й керуйте ними
	2.4. Фінансова та економічна грамотність	Розвивайте фінансові та економічні «ноу-хау»
	2.5. Мобілізація інших осіб	Надихайте інших, викликайте в них ентузіазм і залучайте до справи
3. Трансформація в дії	3.1. Ініціативність	Дійте
	3.2. Планування та управління	Ставте пріоритети, організовуйте та проводьте контроль
	3.3. Долання бар'єрів, пов'язаних із неоднозначністю, невизначеністю та ризиками	Приймайте рішення стосовно непевності, двозначності та ризику
	3.4. Співпраця з іншими особами	Створюйте команду, співпрацюйте та гуртуйте довкола себе людей
	3.5. Навчання через досвід	Учіться в процесі діяльності

Окремо розглянемо поняття «*фінансова грамотність*». *Фінансова грамотність* – це здатність приймати свідомі рішення та здійснювати ефективні дії в цілях управління грошима в даний час і в майбутньому. Із 2010 року в Україні активно проводяться дослідження щодо рівня фінансової грамотності населення, обізнаності та захисту прав споживачів фінансових послуг тощо. За результатами дослідження фінансової грамотності, проведеного в грудні 2018 р. проектом USAID «Трансформація фінансового сектору» спільно з Національним банком України, Україна посіла 30 місце в рейтингу фінансової грамотності громадян серед країн Організації економічного співробітництва і розвитку. Лише 43% дорослого населення в Україні правильно відповіли на мінімум п'ять із семи запитань на перевірку знань. Також присутній низький рівень розуміння того, що обіцянка високого доходу, імовірно, означає високі ризики, а це робить українців вразливими до шахрайських схем. Значна частина опитаного населення не може правильно відповісти на прості математичні запитання, відповіді на які треба знати, щоб управляти власними фінансами. За результатами дослідження, найнижчий бал із фінансової грамотності в громадян нашої країни у віковій групі від 18 до 24 років, найвищий – у групі від 25 до 34 років. Результати цих досліджень свідчать про необхідність підвищення фінансової грамотності громадян України всіх вікових категорій. Виховання фінансово грамотної молоді надасть можливість сформувати певний тип фінансової культури, щоб підлітки й молодь ще під час навчання в школі отримала знання та навички, як бути рівноправним і свідомим партнером фінансової системи. Фінансово обізнана людина, беручи участь у фінансових процесах і користуючись фінансовими послугами, буде розуміти відповідальність, яку бере на себе. Проблеми формування готовності учнів до функціонування в ринкових умовах та розвитку ініціативності й підприємливості є актуальними й належать до проблем соціального характеру, оскільки пов'язані з таким поняттям, як формування особистості, здатної існувати в сучасному суспільстві [14].

Отже, важливим аспектом формування підприємливості та фінансової грамотності школярів є створення в закладі освіти такого середовища для навчання, щоб можна було здобувати знання в цій сфері, набувати й удосконалювати вміння, а також формувати установки, які сприяють відповідній діяльності.

Для ефективного результату всі навчальні предмети мають бути пронизані орієнтацією на формування різних складових підприємливості. Проте можливо це лише за рахунок інтегрованого підходу до навчання, творчої організації освітнього, зокрема й виховного, процесу вчителями всіх навчальних дисциплін, використання сучасних педагогічних технологій. Нова українська школа потребує нових підходів до навчання, які ґрунтуються на засадах педагогіки партнерства, співпраці між учнями та вчительством, відходу від авторитарної моделі комунікації, що вимагає переосмислення ролі як педагога, так і учня. Це дає величезний простір для творчих пошуків учителів-предметників. Варто зробити акцент на зменшенні обсягу фактологічного матеріалу на користь практичної діяльності. Дієвим також буде проблемне навчання, що допомагає відштовхнутися від конкретної проблеми для розвитку належних умінь і ставлень, пошуку нових знань, уможливорює розвивати критичне мислення. Особливої уваги заслуговують інтерактивні методи, проєктні технології. Також необхідно надавати учням достатньо часу на формування вмінь і навичок, належної мотивації, самооцінки.

Перед учителем постає важливе завдання підготувати учнів до самостійного здобутку знань і навичок. У такому разі педагог є й організатором, і співвиконавцем процесу навчання. Учитель створює середовище, сприятливе для розвитку кожної дитини, зважаючи на відмінності, що впливають з їхніх вікових та індивідуальних особливостей. Адекватний поділ завдань і ентузіазм учителя підтримує активність учнів. Це буде сприяти відчуттю ефективності роботи та самостійності школярів. Створення атмосфери співпраці (а не суперництва), оцінювання зусиль кожної дитини (а не співставлення результатів роботи) сприяє розвитку відчуття власної гідності. Моделювання поведінки, формування позицій відбувається через особистий приклад учителя. Тому вчитель мусить удосконалюватися, працювати над собою, безупинно рефлексувати над власним розвитком.

Розглянемо можливості уроків української мови та літератури для розвитку підприємливості та фінансової грамотності. Поки що поширеною проблемою для сучасної шкільної освіти є трактування підприємливості надто вузько, як відображення певних економічних законів і понять у змісті уроку. Тому типовими є думки про те, що деякі шкільні предмети неможливо поєднати з підприємливістю. Для ефективного формування та розвитку компонентів підприємливості на таких уроках необхідно робити акцент не лише на економічних принципах чи змісті підприємницької діяльності, а й на формах роботи з учнями. Специфіка української мови й літератури дає змогу педагогу-предметнику розвивати підприємливість і через зміст уроку, і через форми (види) діяльності. Залежно від теми та контексту конкретного заняття деяким складовим підприємливості може приділятися більше уваги, тоді як іншим – менше. Використання на уроках української мови та літератури завдань, які розвивають різні складові підприємливості, допоможе учням стати успішними, креативними, доречно застосовувати власні комунікативні навички для професійного зростання, а також розуміти зв'язки між знаннями, які дає школа, і реальним життям [13].

На ***уроках української мови*** слід залучати учнів до завдань, що стимулюють формування умінь презентувати власні ідеї та ініціативи, при цьому грамотно застосовуючи доцільні мовні засоби. Заохочувати використання комунікативних стратегій для формулювання власних пропозицій і рішень, виявлення лідерських якостей та готовності брати відповідальність за себе та інших. Конкретні практичні завдання в рамках «мовних» тем – написати автобіографію чи резюме – теж будуть актуальними для учнів.

Будуть корисними:

- *дискусії на проблемні економічні теми:* «Що вигідніше: виробити багато дешевого товару чи менше, але якісного?», «Що краще купити: новий гаджет чи нові окуляри для бабусі?», «Для чого треба берегти своє здоров'я?»;
- *роздуми:* «Чому я хочу (або не хочу) бути бізнесменом?», «Що найважливіше в житті?», «Що можна купити за гроші?», «Що неможливо купити за гроші?»;
- *написання твору-есе на такі соціокультурні теми:* «Піклування про саморозвиток як активний внесок у розвиток суспільства»; «Формула успіху людини»; «Доброчинність як найбільша цінність і шанована риса лідера»; «Визнання права власності й повага до нього»; «Ініціативність як здатність людини самостійно започаткувати свою справу»; «Корисні звички й цінні риси підприємливої людини»; «Способи виходу з конфліктів»; «Ставлення до невдач»; «Гарні стосунки з людьми – запорука успіху»; «Уміння робити висновки з помилок»; «Інноваційність і гуманність як передумова успіху» [4].

Для закріплення знань щодо *особливостей публіцистичного стилю мовлення* можна спонукати учнів зробити рекламну презентацію певного товару чи послуги.

Вправа «Вгадай назву». Досить часто українські бізнесмени дають своїм підприємствам іншомовні назви. Запропонуйте учням вгадати свої назви для підприємств, які займаються різними видами діяльності (виробляють товари чи надають послуги), використовуючи власне українську лексику. Учителю має наголосити, що назва має передавати зміст тієї діяльності, якою буде займатися підприємство, бути короткою і такою, щоб легко можна було підібрати рекламний слоган. Відповідно до назви фірми та виду її діяльності учні також можуть розробити макет логотипу фірми та рекламний слоган. Після презентації в класі варто провести обговорення найбільш вдалих назв, логотипів і рекламних слоганів [11].

Вправа «Я підприємець у цьому місті / селі / громаді». Попросіть школярів придумати ідеї для бізнесу у своєму місті / селі / громаді та презентувати їх. Оцінювати ідеї слід за трьома критеріями:

- наскільки вигідно місту / селу / громаді;
- наскільки вигідно підприємцеві;
- наскільки це цікава робота [3, с. 70].

Уроки *розвитку зв'язного мовлення* дають змогу широко використовувати техніки «мозкового штурму», роботи в групі, парі, презентації, виявляють мовленнєву культуру кожного учня, його загальний інтелектуальний рівень та вміння дотримуватись основних правил спілкування. Розгляньте з учнями *прийоми самопрезентації*. Запропонуйте здобувачам освіти відповісти на запитання: *якими засобами можна демонструвати свої переваги? коли демонстрація власних переваг буде етичною?* Як висновок слід зазначити, що за допомогою одягу, гаджетів демонструвати свою перевагу досить просто, а от продемонструвати перевагу в манері поведінки, у знанні предмета розмови значно складніше. Ознакою компетентності в цьому буде незалежність суджень, розкутість і простота, за якою стоїть впевненість у собі. Також можна обговорити з учнями такі питання: *Для людей яких спеціальностей чи професій самоподання та самопрезентація особливо важливі? Чому?* Слід нагадати, що перше враження про людину завжди дуже важливе для встановлення контакту з нею, воно може і сприяти, і, навпаки, заважати спілкуванню зі співрозмовником. Отже, дуже важливо вміти презентувати себе на початку спілкування в найбільш привабливому вигляді. Запропонуйте учням розіграти такі ситуації: *«Ти влаштуєшся на роботу, проходячи співбесіду. Тобі потрібно справити сприятливе враження про себе»; «Ти прийшов на роботу в новий колектив. Які будуть твої кроки для кращої самопрезентації?»* [13].

Вправа «Моя потенційна робота». Ця вправа має спонукати учня / ученицю задуматися над тим, чим би вони хотіли займатися, коли стануть дорослими. Складаємо таблицю. У лівий стовпчик виписуємо всі сильні риси характеру дитини та здібності. У правому стовпчику, навпроти кожного таланту, пишемо якомога більше способів заробітку з використанням цього хисту.

Наприклад:

Я хороший організатор:	можу організовувати свята, можу створити бригаду для виконання будівельних робіт, можу навчити організовувати когось іншого.
Я хороший танцюрист:	можу танцювати на святах і вечірках, можу брати участь у конкурсі на кращого танцюриста нашої фірми, можу навчати людей танцювати.
Я пишу вірші:	можу писати привітання «на замовлення», можу стати відомим поетом і продавати свої книги.

По завершенні роботи над цією вправою в дитини будуть кілька варіантів заробляння грошей. Можна вибирати та шукати шляхи розвитку відповідних здібностей [3, с. 94].

Вправа «Оголошення». Для формування навичок шукати можливі шляхи заробітку в майбутньому нехай школярі складуть оголошення про свої послуги (репетиторство, консультування, послуги няні, вигул собак тощо). Бажано, щоб послуга, яка пропонується в оголошенні, відображала професійну унікальність і включала щось таке, чого не може запропонувати інший фахівець. Попросіть також вказати вартість послуг [3, с. 112].

Вправа «Справа життя» теж покликана допомогти учням спланувати справу свого життя.

Запропонуйте учневі/учениці відповісти на запитання:

- Що я люблю робити?
- Що в мене добре виходить робити – так, що це помітно іншим, і вони кажуть мені про це, хвалять мене?
- Що зараз затребувано у світі?

Знайдіть одну або кілька сфер, згаданих у відповідях на всі ці запитання. Наприклад, малювання. А тепер намалюйте «Сонце можливостей»: навколо слова «МАЛЮВАННЯ» напишіть променями десятки пов'язаних із малюванням справ, якими можна займатися та заробляти. Наприклад, художник, учитель малювання, дизайнер інтер'єру, візажист, галерист, власник/директор заводу художніх фарб. Складіть список з якомога більшої кількості можливих професій [3, с. 96].

Учень може визначити для себе сферу діяльності й усвідомити, що протягом життя й залежно від своїх сильних сторін людина може бути найманим робітником чи власником, керівником чи фахівцем, працювати з людьми чи сама, але має займатися тією справою, яка подобається. Також слід наголосити, що вибір професії може бути не назавжди. Людині для самореалізації іноді доводиться змінювати професії, шукати себе. Для цього потрібне навчання впродовж життя, уміння ризикувати, прогнозувати результат.

Правила синтаксису і пунктуації можна відпрацьовувати на мовному матеріалі економічної тематики.

Завдання. Визначте речення, у якому перед сполучником треба поставити кому. Схарактеризуйте його. Чому в одному реченні кому перед **і** необхідно вживати, а в іншому – ні?

У наш час молоді люди прагнуть стати бізнесменами і часто не розуміють ризиків цієї діяльності. Бізнесмен-початківець нерідко робить помилки і деякі з них «коштують» дорого [8, с. 24].

Завдання. Розставте розділові знаки в поданих реченнях. Зробіть висновок щодо специфіки розстановки розділових знаків у складному реченні за наявності спільного члена для його частин.

Бізнес-план може містити нові ідеї для відкриття бізнесу а також він описує всі аспекти його втілення. У банку ви можете отримати кредит для вашої бізнес-ідеї і менеджер допоможе вам у цьому. У бізнесі ризик має свої особливості адже ймовірність «прогоріти» висока. Дай людині гроші та владу і вона себе покаже.

Завдання. Складіть схеми поданих речень, поясніть засоби зв'язку, визначте вид підрядного.

Фахівці радять будувати бізнес так, щоб від малого поступово йти до більшого. Бувають випадки, коли гроші створюються буквально з повітря. Не помиляється той, хто нічого не робить. Більшість компаній, що утворюються досвідченими бізнесменами, є успішними. Це пояснюється тим, що досвідчені люди знають, що потрібно робити і як потрібно діяти [8, с. 24].

Завдання. Увідповідніть розділові знаки і складні безсполучникові речення, у яких їх слід уживати. На основі поданих речень накресліть схеми вживання розділових знаків у безсполучниковому складному реченні.

1. Тире	А. Кредит як зміна отрута він цілющий у малих дозах і смертельний у великих.
2. Двокрапка	Б. Бізнес гарантії не створює і не надає він створює лише шанси.
3. Кома	В. Більше грошей більше суперечок.

Ключ: 1 – В; 2 – А; 3 – Б [8, с. 25].

Завдання. Кожному поважному бізнесменові потрібно рекламувати свої товари. Реклама повинна бути стислою, чіткою, влучною. Об'єднайте учнів у групи й запропонуйте скласти слогани для реклами фірми, увівши в них речення:

1-ша група – складносурядне;

2-га група – складнопідрядне;

3-тя група – безсполучникове [8, с. 25].

Вправа «Лінгвістичний експеримент». Схарактеризуйте структуру поданого речення, поясніть розділові знаки. Чи можна це речення перетворити на складне?

Бізнес має властивість «затягувати» людину, витісняючи розваги й особисте життя.

Чи змінився зміст повідомлення після перебудови речення? Який висновок можна зробити? [8, с. 24].

Вправа «Творче конструювання». Перетворіть складнопідрядні та складносурядні речення на синонімічні безсполучникові.

Не витрачайте усіх зароблених грошей негайно, заощаджуйте, тому що це дасть змогу пережити форс-мажорні обставини. Якщо залучите до справи справжніх фахівців, ваш бізнес піде вгору. Коли починаєте підприємницьку діяльність, обов'язково оцініть усі ризики вашого проєкту. Думайте нестандартно, і оригінальні думки обов'язково нашітовхнуть на ідеї створення чогось нового та привабливого [8, с. 25].

Вправа «Аукціон знань». Дайте відповіді на запитання. Відповідає той учень, хто першим піднімає сигнальну картку. Інші, за умови, якщо він дав неповну відповідь, піднімають свої сигнальні картки й доповнюють сказане. Бали здобуває той, чия відповідь буде завершальною та вичерпною. Проведіть обговорення, чому для підприємців важливо добре знати правила пунктуації.

Запитання:

- Що таке пунктуація?
- Яке речення називається складним?
- На які види поділяються складні речення?
- Що є засобом зв'язку в складних реченнях?
- Які типи сполучникових речень вам відомі?
- Чим складносурядні речення відрізняються від складнопідрядних?
- У чому особливість безсполучникових складних речень?
- Чим сполучники відрізняються від сполучних слів?
- Які розділові знаки вживаються у складних реченнях? [8, с. 24].

Варто проводити *лінгвістичні ігри економічної спрямованості*:

- вирішити або скласти кросворд;
- пригадати прислів'я та приказки, у яких зустрічаються економічні поняття (наприклад, «гроші», «праця», «багатство» та ін.), пояснити їх значення;
- вставити пропущені букви в словах;
- вставити в тексті пропущені слова;
- знайти помилки в реченні та виправити їх;
- виключити одне слово, яке виявилося зайвим, і пояснити свій вибір;
- дібрати спільнокореневі слова (праця, працелюбний; реклама, рекламіст);
- розтлумачити економічний/професійний термін тощо [4].

Гра «Згадай прислів'я». Попросіть учнів назвати якомога більше прислів'їв і приказок, у яких використовуються слова «гроші» або інші «грошові знаки».

Варіанти відповідей:

- Гроші роблять гроші.
- Грошей мало – не біда, як є друзів череда.
- Копійка копійку кличе.
- З копійки починається мільйон.
- Час – це гроші.
- Розмінюватися на дрібні монети.
- Відплатити тією самою монетою.
- Пропаста ні за копійку.
- Приймати за чисту монету.
- Подивився, як рублем обдарував.
- Батько назбирав, а син розтрусив.
- Хто не береже копійки, сам рубля не вартий.
- Легше гроші прожити, ніж нажити.
- Хлібу – міра, а грошам – рахунок [3, с. 47].

Завдання. Зредагуйте словосполучення [8, с. 25].

<i>Неправильно</i>	<i>Правильно</i>
<i>Не дивлячись на...</i>	<i>Незважаючи на...</i>
<i>Не по силам...</i>	<i>Не під силу...</i>
<i>По заказу...</i>	<i>На замовлення...</i>
<i>По закону...</i>	<i>За законом...</i>
<i>По порученню...</i>	<i>За дорученням...</i>
<i>По приказу...</i>	<i>За наказом...</i>
<i>По своїй волі...</i>	<i>З власної волі...</i>
<i>В захисту...</i>	<i>На захист...</i>
<i>В двох кроках...</i>	<i>За два кроки...</i>

Вправа «Орфографічна розминка»

Вставте пропущені букви та розкрийте дужки.

Підпр..єм..ць, управлін..я, неплато(спроможність), кр..дит, тел..фон, ут..лізація, акц..онер, ціно(утвор..ння), ..нв..стиція, с..ровина, кап..тал, л..зинг, акц..з, дол..ар, ол..гарх, реалізац..я, чарт..р, еміс..ія, (не)устойка, якіс..ть.

Під час обговорення поставте учням такі питання:

- Як слід писати складні слова? (*Свою думку аргументуйте правилами.*)
- За яким правилом пишемо літеру **и** в іншомовних словах *утилізація, сировина, лізинг, акциз*?
- Чому слова *капітал, емісія, долар* треба писати без подвоєння?
- Чи є в тексті вправи незрозумілі для вас слова? Яким словником треба скористатися, щоб збагнути значення слова? [8, с. 22].

Вправа «Дорого чи дешево?». Розподіліть вирази на дві групи [3, с. 41].

<i>Дорого</i>	<i>Дешево</i>
	<i>Влетить у копійчку</i>
	<i>Задарма</i>
	<i>За прийнятною ціною</i>
	<i>За безцінь</i>
	<i>За копійки</i>
	<i>Не підступитися</i>
	<i>Ціна кусається</i>
	<i>На вагу золота</i>
	<i>Не по кишені</i>

Можна дати учням розгадати загадки на економічну тематику.

- Як образно говорять про невисокі доходи?
а) скромні; б) сором'язливі; в) непишні; г) нерішучі (скромні)
- Яким епітетом нагороджують високі ціни?
а) нечувані; б) анекдотичні; в) поетичні; г) билинні (нечувані)
- Як називається певна кількість товару?
а) блок; б) партія; в) секта; г) банда (партія)
- Як продовжити відоме прислів'я: «Хороший товар сам себе...»?
а) заповує; б) з'їдає; в) хвалить; г) доставляє (хвалить)
- Що дешевшає під час інфляції?
а) хліб; б) електрика; в) нафта; г) гроші (гроші)
- Від якого латинського дієслова походить слово «реклама»?
а) викрикувати; б) нав'язувати;
в) обманювати; г) приваблювати (reklamare — «викрикувати»)
- У ролі якого автомобільного пристрою виступає стосовно торгівлі реклама?
а) двигун; б) запалювання; в) гальмо; г) глушник (двигун)
- Із чого, згідно з прислів'ям, роблять гроші підприємливі люди?
а) з пилу; б) з води; в) з повітря; г) із природного газу (з повітря) [3, с. 84]

Вправа «Знайдіть антоніми»:

• Прибутки	• Вроздріб
• Оптом	• Збитки
• Депозит	• Витрати
• Постійні витрати	• Покупець
• Продавець	• Виробництво
• Споживання	• Змінні витрати
• Попит	• Кредит
• Експорт	• Пропозиція
• Дохід	• Імпорт

Завдання. Запропонуйте учням із наданих слів скласти фрази. Разом поміркуйте про те, що вони означають:

РОБИ ХОЧУТЬ ІНШІ ЖИТИ
 НЕ БУДЕШ СЬОГОДНІ ЗАВТРА
 ІНШІ . ТАК МОЖУТЬ ЩО
 ТЕ . ЯК . НЕ

РОБИ СЬОГОДНІ ТЕ, ЩО ІНШІ НЕ ХОЧУТЬ, ЗАВТРА БУДЕШ ЖИТИ ТАК, ЯК ІНШІ НЕ МОЖУТЬ.

ВИКОРИСТОВУЄ ТОЙ СЛОВО
 ЧАСТО , І БІДНИЙ
 «ЗАВТРА» НЕЩАСЛИВИЙ

БІДНИЙ І НЕЩАСЛИВИЙ ТОЙ, ХТО ЧАСТО ВИКОРИСТОВУЄ СЛОВО «ЗАВТРА»

ГРОШЕЙ ВИКОРИСТОВУВАТИ ВМІЛО
 А БАГАТО СМІЛИВІСТЬ МИСТЕЦТВО
 . . - - - ЇХ МУДРІСТЬ
 ЗБЕРЕГТИ НАЖИТИ

НАЖИТИ БАГАТО ГРОШЕЙ – СМІЛИВІСТЬ, ЗБЕРЕГТИ ЇХ – МУДРІСТЬ, А ВМІЛО ВИКОРИСТОВУВАТИ – МИСТЕЦТВО

Уроки української літератури. Багато програмових літературних творів мають значні можливості для виховання підприємливої особи: велику кількість різних думок про розвиток підприємницьких якостей і моральний аспект підприємництва можна почерпнути, наприклад, із творів Івана Капенка-Карого, Івана Франка та інших письменників. І навіть ті твори, які, на перший погляд, не містять підприємницької складової в змісті, можна на уроках літератури розглядати під специфічним кутом зору – формування лідерських якостей, ініціативності тощо.

Для розвитку підприємливості та фінансової грамотності на уроках української літератури значний потенціал мають казки. Казка – найпоширеніший жанр оповідальної народної творчості та вагомий засіб пізнання дітьми навколишнього світу.

Казки, призначені для дитячої аудиторії, ураховують особливості психології дітей, сприяють уважному ставленню та переживанню казки як реальності. *Казка дидактична* – один із різновидів навчальних текстів, які доцільно використовувати в роботі з дітьми. Для соціально-економічного аналізу підійде багато відомих фольклорних чи авторських творів. За потреби вчитель може самостійно підсилити сюжетну лінію, яка відповідає меті вивчення теми.

Основні завдання економічних казок:

- Мотивація інтересу дітей до вивчення складних абстрактних тем і питань.
- Розкриття економічних понять, явищ, закономірностей, які проявляються в різноманітних реальних життєвих або умовних (казкових) ситуаціях.
- Активізація сприйняття через формування позитивного емоційного досвіду навчання.
- Розкриття особистісних особливостей сприйняття дитиною теми, що вивчається.
- Використання ігрових елементів із дидактичною метою.
- Формування особистісних рис дітей.

Аналіз сюжету економічної казки дає змогу зосередитися на таких аспектах змісту теми:

- Розкриття особистісних рис персонажів, важливих у певній життєвій ситуації. Це можуть бути різноманітні як позитивні, так і негативні якості (наприклад, винахідливість, цілеспрямованість, наполегливість, працелюбність, спритність, терпимість, балакучість, упевненість тощо).
- Виявлення особливостей міжособистісних стосунків, які складаються в різних ситуаціях (суперництво чи партнерство, змагання, співробітництво, взаємовиручка, підтримка, переслідування власних інтересів тощо).
- Висвітлення певних економічних відносин, що складаються між суб'єктами господарювання, та правових підвалин, які забезпечують ці відносини.

Як працювати з казкою? Казка, яка використовується в освітньому процесі, є одним із різновидів дидактичних текстів. Форми роботи з казкою, як і з іншими текстами, можуть бути найрізноманітнішими: аналіз казки як конкретної ситуації інциденту чи випадку, проведення інсценізації чи розігрування ролей з наступним обговоренням, організація дидактичної гри. Усі вони дають змогу змодельовати певні процеси прийняття рішень чи взаємодії учасників і сприяють формуванню певних навичок (умінь) дітей.

Цікавими для учнів будуть такі завдання для роботи з казками: продовжити казку; самостійно скласти казку, яка ілюструє певну тему; переказати відому казку з використанням економічних термінів тощо.

Текст казки. Біля одного великого міста в селі жив чоловік. Був у нього шматочок поля, діляночка лісу і велике болото. Занедужав чоловік, відчув близьку смерть. Покликав він тоді синів і розділив своє багатство. Старшому віддав поле, середньому – ліс, а найменшому дісталось велике болото, що межувало між лісом і полем братів. Побачив батько, що найменший син зажурився, одержавши такий спадок, і сказав тоді: «Коли будеш мати мудру голову і працюватимеш руками, то й болото зробить тебе багатим».

Завдання до казки.

Як би ти порадив найменшому синові розпоряджатися спадком? Вибери один із запропонованих варіантів, обґрунтуй його. Якщо можеш, запропонуй своє вирішення проблеми:

- продати болото;
- видобувати торф, виробляти торф'яні добрива на поля;
- осушити болото й посадити культурні рослини (сусідство великого міста гарантує збут продукції);
- розчистити болото, зробити став і займатися розведенням риби.

Можна об'єднати учнів у декілька груп і запропонувати записати свій варіант на картку. Під час обговорення аргументувати свій вибір і свої думки.

Продовжити казку.

Казка про спільний бізнес (на основі казки «Рукавичка»)

Тепло та затишно було Мишці, Жабці, Зайчику, Лисичці, Вовчику, Ведмедю та Кабанчику в рукавичці. Здружилися вони. Розподілили обов'язки. Уміли між собою домовлятися й відповідально виконувати доручення. Але щастя їхнє було коротким. Повернувся дід і його пес у ліс. Знайшли свою рукавичку й вигнали звірят на зимовий мороз. Холодно та лячно стало всім мешканцям будинку, бо виявилися вони бездомними.

Для розвитку креативного мислення та формування навичок оперування економічними поняттями буде ефективною вправа **«Стара казка на новий лад»**.

У чому суть цієї вправи? Учням пропонується певна казка. Завдання – перекласти її на економічний лад, тобто переказати з використанням економічних термінів. У переказі допускаються логічно правильні доповнення, які мають на увазі в тексті казки, але конкретно не описані. При цьому загальний зміст повинен зберегтися, казка має залишитися впізнаваною. *Наприклад:*

Текст казки «Ріпка». Посадив дід ріпку. Виросла ріпка велика-превелика. Став дід ріпку тягнути. Тягне-потягне. Витягти не може. Покликав дід бабку...

Переказ. Жив-був дід, вів він натуральне господарство. Посадив дід у городі, оформленому в його особисту власність, ріпку, щоб задовольнити свою фізіологічну потребу в їжі. Під впливом вільних благ: дощу, сонячного світла й тепла – виросла ріпка майже необмежених розмірів. Став дід ріпку тягнути. Тягне-потягне, а витягнути обмежених його можливостей не вистачає. Попросив він бабку про послугу...

Оцінюватися робота буде за такими критеріями:

- Точність переказу тексту казки, тобто відповідність смислу в оригіналі та в переказі казки.
- Кількість використаних економічних термінів.
- Загальне враження: оригінальність, гумор, винахідливість, зв'язність економічного переказу.

Колобок (повний текст казки є обов'язковим). Жили-були дід та баба. Надумали вони якось спекти колобок. Дідусь бабусі й каже:

– Ходи-но, стара, по коробу пошкреби, по засіку помети, може, нашкрябаш борошна на колобка.

Стара так і зробила: по коробу пошкребла, по засіку помела і нашкрябала борошна жмені дві. Замісила тісто, зробила колобок, спекла і поклала на віконце вихолоняти. Нудно стало колобку на вікні лежати, він взяв та й покотився – з вікна на лавку, з лавки на травичку, з травички на доріжку – і далі по доріжці.

Котиться колобок, а назустріч йому заєць:.....

Економічні поняття, які можна використовувати в тексті (ці терміни є підказкою, але не обов'язково їх використовувати в повному обсязі):

- потреба;
- виробничі ресурси;
- економічна система;
- натуральне і товарне господарство;
- попит;
- пропозиція;
- витрати;
- економічні та вільні блага;
- приватна власність;
- обмеженість, рідкість;
- проблема вибору;
- ціна вибору.

Вправа «Фінансові стереотипи». Спочатку дайте учням завдання скласти список прислів'їв і приказок, пов'язаних із фінансами.

Наприклад:

- Гроші не пахнуть.
- Не в грошах щастя.
- Не май багато грошей, а май сто приятелів хороших.
- Хочеш посваритися з другом – позич йому грошей.
- Із копійки рублі робляться.
- Час – це гроші. Коли бачиш гроші – не втрачай часу.
- Договір дорожчий за гроші.
- Життя – копійка.
- Знов за рибу гроші.
- Біда без грошей – і з грішми біда.
- Копійка про лиху годину.
- Гроші лік люблять.
- Погнатися за добрими карбованцями.
- За гроші розуму не купити.
- Велика людина знає ціну дрібної монети.
- Ми не настільки багаті, щоб купувати дешеві речі.
- Чому бідний? Бо дурний! Чому дурний? Бо бідний!

Якщо діти згадують якесь прислів'я, значення якого є неоднозначним (наприклад: «Хочеш посваритися з другом – позич йому грошей»), обговоріть значення цього висловлення. Запропонуйте подумати: чому саме ці фрази згадалися; чи відображають вони справжнє ставлення школяра до грошей; якщо ні – то хіба не спадають вони часом на думку як відповідь на чиєсь звернення, приміром?

Поговоріть про те, звідки беруться наші уявлення про гроші, наші фінансові стереотипи (із родини, з оточення, із книг, із фільмів, із реклами, із власного досвіду). Уявлення людини про фінанси часто обумовлені віком, освітою, фінансовим становищем, нав'язуються родиною, соціумом тощо. Деякі з цих уявлень є абсолютно правильними, розумними. Інші ж, навпаки, заважають нам неупереджено ставитися до грошей, розумно їх заробляти та використовувати. Можна для прикладу вибрати три стереотипи (краще – найнеоднозначніші) та запропонувати учням придумати якнайбільше аргументів на захист кожного стереотипу і проти двох інших, довести свою думку під час обговорення [3, с. 117].

Для розвитку підприємливості на уроках української літератури буде ефективним створення *буктрейлера (проморолика про книгу)*. *Буктрейлер* – це рекламний ролик про книгу, що образно висвітлює окремі моменти сюжету й водночас інтригує та спонукає до прочитання повної версії тексту. Візуалізувати зміст книги можна у вигляді трейлера фільму, набору слайдів з ілюстраціями та окремими цікавими фактами про твір.

Етапи створення буктрейлера у вигляді короткого відео:

- Вибір книги.
- Розробка сценарію.
- Збір матеріалу.
- Підготовка до зйомки та створення відеозаписів.
- Запис озвучення тексту.
- Вибір програми та відеомонтаж.

Головна *мета буктрейлера* – заінтригувати, викликати сильні емоції, зацікавити до прочитання книги. Цього можна досягти, коли вдало скомпонувати найцікавіші моменти сюжету твору, додати відповідне музичне оформлення, відеоефекти. Проект такого формату навчає школярів виділяти основне, дає змогу проявити креативність, розкрити свій творчий потенціал кожному учню [12].

Приклади буктрейлерів

Буктрейлер до біографії Лесі Українки		Буктрейлер за мотивами драми Лесі Українки «Лісова пісня»	
---	---	--	---

Людина повинна вміти здобувати знання самостійно, а також використовувати здобуті знання для створення оригінального продукту чи послуги, що дасть змогу не лише задовольнити її власні потреби, а й покращити життя іншим людям. Для розвитку підприємливості вчитель має вчити учнів у звичайному бачити незвичайне, аналізувати буденні явища під кутом зору їхнього можливого використання для поліпшення життя людини внаслідок створення корисних для неї пристроїв, технологій, послуг тощо. Необхідно показати як формулювати проблемну ситуацію, знаходити зв'язок між конкретними явищами. Такий підхід демонструє учням потрібність знань, адже їх відразу ж використовують для розв'язування проблем, що виникають у практичній діяльності.

Варто наголосити, що бути підприємливим – це реалізація бажання бути успішним. При цьому успішність може визначатися кількістю людей, на життя яких здійснить вплив конкретна особа. Один зі способів досягнути успіху – це створити щось, чим люди будуть користуватися. Для цього потрібні креативність, здоровий глузд і вміння слухати інших. Щоб люди почали чимось користуватися, їм необхідно дати щось, чим вони захочуть користуватися. Треба намагатися вгадати те, що їм потрібно. Але запитувати їх про це не завжди є сенс – часто люди самі не знають, чого хочуть. Треба саме вгадувати – зробити, запропонувати, подивитися, що з цього вийде. Починати можна з чого завгодно. Старт підприємницької діяльності можна порівняти з їздою на велосипеді, якої потрібно вчитися. Можна запропонувати учням почитати книги про історію становлення відомих українських компаній (наприклад, «10 успішних українських брендів», авт. Богдан Ославський).

Важливим є проведення уроків української літератури з використанням технік, які розвивають підприємливість, *під час узагальнення знань учнів*. Наприклад, аналіз сюжету, композиції, проблем, образів будь-якого художнього твору доречно провести, максимально надавши самостійності учням. Завдяки цьому школярі усвідомлюють власну відповідальність за якість зробленої роботи, її ґрунтовність і таким чином глибше запам'ятовують опрацьований твір. Можна запропонувати дітям оцінити позитивні та негативні моральні якості, притаманні підприємцям із художніх творів, провести міні-дослідження «Підприємливість літературних героїв, гідна наслідування» [13].

Приклади проведення занять із використанням технік, що розвивають підприємливість, можна знайти в посібнику «Уроки з підприємницьким тлом: навчальні матеріали» (за заг. ред. Е. Бобінської, Р. Щияна, М. Товкало).	
---	---

Приклади конспектів уроків української мови та літератури

Наслідки героїчної боротьби русичів проти монголо-татарських нападників у повісті І. Франка «Захар Беркут»	
Складне речення з різними видами зв'язку (систематизація й узагальнення)	

Підприємливість і фінансова грамотність є необхідними складовими економічної культури особистості, які визначають такі загальнолюдські цінності, як свобода діяльності та вибору, право приватної власності, дотримання законності; сприяють розвитку навичок раціональної економічної та фінансової поведінки як споживача фінансових послуг і платника податків. Щоб освітня діяльність мала сенс, школа повинна готувати до життя. Життєвий успіх учнів залежить від того, чи навчимо ми їх виконувати суспільні ролі, чи здобуватимуть вони ключові компетентності в дії. Навчання за допомогою інтерактивних методів викликає в дітей потребу ініціативності та підприємливості, а в майбутньому – активної участі в громадському житті. Формування підприємливості та фінансової грамотності – важливий крок до успішної України.

Література

1. Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., Van den Brande, G. (2016). EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework. Люксембург: Publication Office of the European Union; EUR 27939 EN; doi:10.2791/593884. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/imap>
2. Барадія Н. Формування фінансової грамотності через впровадження педагогічних технологій / Н. Барадія, Л. Покась // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2019. – Випуск 23 (том 1). – С. 89-94.
3. Біденко С. Як розповісти дітям про гроші / С. Біденко, І. Золотаревич. – Х.: Вид. група «Основа», 2019. – 128 с.
4. Гельбак А.М. Формування підприємливості учня як ключової компетентності для життя: [методичні рекомендації] / А.М. Гельбак. – Кропивницький: КЗ «КОППО імені Василя Сухомлинського», 2017. – 24 с.
5. Довгань А.І. Реалізуємо наскрізну лінію «Підприємливість та фінансова грамотність» / А.І. Довгань, О.В. Часнікова // Економіка в школах України. – 2018. – № 8 (165). – С. 7-19.
6. Кузьменко Ю. Формування компетентності «Підприємливість та фінансова грамотність»: сучасні орієнтири / Ю. Кузьменко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2018. – № 2(8). – С. 36-39.
7. Куриш Н.К. Використання підприємницького змісту в організації освітнього процесу закладу освіти / Н.К. Куриш, І.К. Унгурян // Економіка в школах України. – 2018. – № 8 (165). – С. 20-24.
8. Лісова Ю. Пунктуація складного речення / Ю. Лісова // Дивослово. – 2019. – № 1. – С. 22-25.
9. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд. Л. Гриневич та ін.; заг. ред. М. Грищенко. – К., 2016. – 40 с.
10. Романишина Н. Літературна освіта в економічному вимірі / Н. Романишина // Дивослово. – 2020. – № 12. – С. 52-61.
11. Семеног О. Методична підготовка майбутніх учителів-словесників до формування в учнів основ підприємливості та ініціативності / О. Семеног // Фізико-математична освіта. – 2019. – Вип. 3(21). – С. 133-139.
12. Три ідеї творчих проєктів на уроках, що зацікавлять старшокласників. // Онлайн-медіа про освіту та виховання дітей в Україні «Освіторія». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/icrf>
13. Уроки з підприємницьким тлом: навчальні матеріали / за заг. ред. Е. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало. – Варшава: Сова, 2014. – 398 с.
14. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні. Результати дослідження / Проєкт USAID «Трансформація фінансового сектору». Київ, Україна: USAID, 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/icrk>
15. Шпак О. Теоретичні аспекти фінансового виховання, як основи формування соціально та економічно активної особистості / О. Шпак, С. Булаченко, Н. Примаченко // Молодь і ринок. – 2016. – № 9(140). – С. 6-10.

Леся Українка: слово – невідкладне часу

*Сидоренко М.В., учитель української мови та літератури
КЗ «Борищівська гімназія Балаклійської районної ради
Харківської області»*

*Вся ти – трепет, вогонь, ідея,
Вся ти – вірна єдина струна,
І хто знає співця Антея,
Той тебе у ньому пізна.
Ти себе Українкою звала, –
І чи краще знайду ім'я
Тій, що радістю в муках сіяла,
Як отчизна – твоя і моя.
М. Рильський*

Прикро усвідомити, що ми, українці, все життя когось наслідуємо, когось наздоганяємо. Тільки ж той, хто наздоганяє, ніколи не буває першим. Сили вичерпуються на досягненні мети – наздогнати, щось у когось запозичити. Слухати музику – зарубіжну! Moda – також чужа! А як же своє, рідне, батьківське й материнське?

Такі роздуми спонукали мене взятися за перо й подати огляд статей про Лесю Українку, зокрема про поетичний талант Дочки Прометея. Леся Українка – одна з найяскравіших постатей в українській літературі кінця XIX – початку XX століття. Вона належить до когорти тих, хто з плином часу дедалі більше вабить своєю творчістю нові покоління. «Ціле життя – щоденно – вона жила й творила для майбутньої справедливої і вільної України, освітлюючи своєю творчістю і біографією наше сьогодні, викликаючи у своїх земляків і за межами України подив, пошану і почуття щастя від того, що існують такі, як вона, творці і люди...», – сказав про світову велич поетеси польський критик Флоріан Неуважний у столітні роковини Лесі Українки. – «Особливою властивістю генія Лесі Українки є те, що вона випереджала свій час, що вона жила і творила на виріст, не підлаштовуючись ні під які примхливі, мінливі моди. Леся творила вічні цінності, до яких ще будуть приходити покоління людей майбутнього: ще багато її творів, особливо п'єс, лежить облогодом. Ми ще багато в чому не доросли до їхнього розуміння і глибокого відтворення».

А Олесь Гончар писав: «З творчістю Лесі Українки в нашу літературу входили цілі світи, не знані чи малознані раніше, відкривались нові тематичні обшири. Небагато хто входив на такі океанні простори і досягав таких великих масштабів художнього синтезу».

Можливість вкотре поговорити про Лесю Українку насправді щоразу виявляється по-новому необхідною. Здавалося б, сотні разів обговорена й проговорена розумнішими за нас людьми, увічнена в рушниках у музеях, сільських оселях, на стінах шкільних кабінетів української літератури й на 200-гривневій купюрі, ця постать і її творчий доробок реактуалізуються в тому, що називається українською культурою. Її знав і знає увесь світ, не лише українці, адже доля цієї жінки незвичайна. На Волині минули дитинство і юність поетеси, сюди не раз верталися дороги її життя. Сліди Лесі знаходимо в Луцьку, Колодяжному, Ковелі, Любитові, Волошках, Біліні, Скуліні, Любомлі, Підгайцях, Запруді. Тут вона вивчала народний побут, записувала народні пісні,

збагачувалася творчими імпульсами. «Властивий, найрідніший рідний край для мене – Волинь...», – писала Леся Українка в листі до матері 22 березня 1898 року. Саме на Волині, у Луцьку, восьмирічна Леся написала свій вірш «Надія». Чудова природа цього краю, думи і мрії народу, його уснопоетична творчість назавжди увійшли в серце Лесі Українки, стали джерелом її художньої творчості. Геніальна драма-феєрія «Лісова пісня» найповніше уособлює і красу волинської природи, і могутні духовні сили народу, і його прагнення до волі. Леся – це особливий стиль інтелектуального мислення. Він дає уявлення про те, якою сильною може бути українська мова, а пісня – ліричною, ніжною, полум'яною, потужною, енергетичною. Леся – це криця [7, с.31].

Про величну постать Лесі Українки видатна письменниця сучасності Ліна Костенко сказала: «...Дар відчутти і замкнути на собі безмірність світових трагедій, дар, притаманний поетам великим. Бо вони завжди історики і біографи народу, і саме вони здійснюють зв'язок з іншими народами і віками, а часом навіть і народу з самим собою. Всебічно освічена і високообдарована людина, Леся Українка працювала на рівні світової літератури, твори її мали загальнолюдський сенс» [6, с. 112]. У чому ж сила її слова, геніальність особистості?

«Коли б треба було окреслити творчість Лесі Українки одним словом, – писав Максим Рильський, – то найвідповідальніше слово було б – боротьба». З'явившись на рубежі двох століть і двох епох, ця творчість стала однією з вершин української літератури. Ім'я поетеси овіяне всенародною любов'ю. Це була людина виняткової мужності та принциповості, духовної краси й мистецького обдарування. Її талант виявився в багатьох різновидах літературної праці – поезії, драматургії, прозі, літературній критиці та публіцистиці, перекладацькій роботі, а також фольклористиці.

Життєпис і творчість Лесі Українки нині, беззаперечно, належать до найбільш досліджуваних тем в Україні. Творами Лариси Петрівни Косач захоплюються люди різних поколінь. У них – велич і трагедія українського народу. Волинська Мавка, Одержима, Дочка Прометея, поетеса, драматург, талановитий прозаїк і перекладач, публіцист і педагог, класик української, європейської та світової літератур, видавець і журналіст, фольклорист і етнограф, видатний учений-літературознавець.

Про особу майстрині слова написано багато монографій і есе, літературознавчих розвідок і методичних посібників, статей, віршів і поем, біографічно-художніх повістей і романів. Проте не в кількості праць передовсім справа. Потрібно простежити внутрішній портрет великої поетеси-драматурга, проаналізувати найталановитіші витвори її генія, визначити роль Лесі Українки в духовному житті української нації та людства. Великий митець належить не лише своїй епосі. Художні ідеї, образи переживають автора і стають надбанням поколінь, цілих народів, які кожного разу прочитують їх по-своєму, з погляду свого часу, його завдань і потреб, щоразу відкривають нам пласти почуттів, проблем, закладених думок. Її поетичні скарби, її поеми, драми живуть повноцінним життям своєї доби. Посеред усіх сучасників Леся виростає в нову людину: в її особі перед нами постає нова українська жінка – жінка передової європейської освіти та широкого науково-філософського й політичного кругозору, різносторонній громадський діяч. Кращою частиною своєї індивідуальності Леся переросла свій час і оточення, адже це людина і поетеса нового психологічного складу, який позначився вже у стилі ліричних поезій молодой дівчини в 90-х роках XIX століття.

Леся почала цей свій шлях дуже рано, і почала його з віршів. Її лірична творчість послідовно зміцнювалась і виводила автора з оточуючих життєвих і літературних впливів на самостійний путь. Перші літературні впливи матеріної поезії, далі – Шевченкової, пізніш – Кулішевої та Старицького, а ще пізніше вийшли далеко за межі поезії української. Лірика Лесі Українки носить на собі й виразні впливи європейської поезії, а чим далі, тим все робиться самостійнішою, оригінальнішою. Микола Зеров, аналізуючи вплив поезії на читача, у своїй праці спочатку вказує, що ліричний хист Лесі Українки розвивався дуже повільно, проте плідно. Початок поетичної діяльності Лесини проходив у відмінних умовах. По-перше, мати любовно стежила за першими поетичними

спробами дочки і при першому успіхові дала їм хід до друку. Оцінюючи ранню лірику Лесину, маємо ми справу з творчістю (чи, краще, зі спробами творчості), просто говорячи, ще майже дитячою; по-друге, ранні роки творчості Лесини пройшли в умовах добре організованого керівництва, і керівництва в тому напрямкові, з якого вона при перших же більш дозрілих досягненнях своїх зійшла. Це треба все брати до уваги, коли говоримо про повільний розвиток Лесі Українки, як поета [4, т.4, с.381].

Дослідник творчості Лесі Українки О.Ставицький розглядає молоду Лесину лірику «як пробу поетичного голосу, як передмову до прийдущої поетичної діяльності» [8, с.175]. Що торкається дальшої еволюції Лесини лірики, збірки р. 1899-го «Думи і мрії», збірки р. 1902-го «Відгуки» та найбільш повної збірки р. 1904-го «На крилах пісень» (повторено назву першої збірки 1892-го року), то ці збірники мали успіх у читачів і належно оцінені в літературі [5, с. 23-24].

Першу збірку «На крилах пісень» високо оцінив І.Франко, зазначивши, що ця книга «становить, без сумніву, найважливіший здобуток поетичної нашої літератури» [1, т.29, с.15]. Пізніше, 1898 року, Іван Франко виступив із статтею про Лесю Українку, в якій зазначав: «Україна, на наш погляд, нині не має поета, що міг силою і різносторонністю свого таланта зрівнятися з Лесею Українкою» [1, т.31, с.271]. І. Франко дуже вразили «батьорі, сильні та сміливі слова» Лесини поезії. Він, високо оцінюючи літературний талант та свідому громадянську позицію Лесі Українки, захоплюючись мужністю її духу та силою характеру, назвав авторку збірки «На крилах пісень» «трохи чи не самотнім чоловіком на всю соборну Україну». І. Франко бачив у ній наступницю Великого Кобзаря, бо, на думку поета, діяча, перекладача, філософа, «від часу Шевченкового «поховайте та вставляйте, кайдани порвіть», Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як з уст цієї слабкої хворої дівчини». Поетеса не лише «співачка досвітніх вогнів». Насправді ж вона була патріоткою, а ідейно-тематичний спектр її творів значно ширший. Літературна творчість у її житті, особливо поетичні твори, була чи не єдиною можливістю для реалізації себе як особистості, гармонійного зв'язку зі світом, життям.

Цю Франківську характеристику «так люблять тепер повторювати», і все ж таки вона вужча того значення, що його має лірика Лесі Українки в цілому; та це не дивно: вона проголошена ще року 1898-го. Але тепер, говорячи про місце Лесини лірики в її творчості та про місце її ж в українській ліриці, можна сказати й більше [5, с.97-99].

«Людська доля, – зазначала Леся Українка, – будила не розпач в мені, а бажання кращої долі». Але як її віднайти, як здобути? Як знищити холодну пітьму, як принести весну рідному краю? Ось так і народжуються в її серці яскраві образи: двосічні мечі і блискавиці, вогнисті пісні, громи весняної бурі і слово-криця, слово-безжалісний меч:

*Чом я не маю огнистого слова,
Палкого, чому?
Може б, та щира, гаряча мова
Зломила зиму?*

За життя Лесі Українки вийшло три збірки її поетичних творів: «На крилах пісень» (1893), «Думи і мрії» (1899) та «Відгуки» (1902). Вірші, писані пізніше, тільки частково друкувалися в газетах та журналах [4, т.2, с.28-32]. Поетичні твори Лесі Українки переважно громадянського звучання. Проте її перу належать також справжні шедеври інтимної та пейзажної лірики. Талановитим майстром пейзажу поетеса виявила себе в циклі «Подорож до моря». Чарівні замальовки природи не можуть не привабити своїми словесними барвами, проте майстриня Леся намагається у творі зобразити картини тогочасної дійсності, показати «латані» ниви Волині, горе й долю Поділля, як і загальне «лихо земле» [7, с. 19-22]. Через акварельний малюнок письменниці передає найтонші порухи власної душі, свої болі і радощі, тугу й сонячні надії.

Описи природи сповнені багатою та яскравою гамою кольорів, вона завжди перебуває в русі, мінлива, насичена дивовижними звуками. Навіть тиша звучить («Стояла я і слухала весну...», «Перемога», «Тиша морська», «Безсонна ніч», «На човні», «Зорі –

очі весняної ночі). І всюди авторка – неперевершений художник з тонким відчуттям краси слова, образу, а майстерна форма її поезій перебуває в повній гармонії зі змістом. Вона досягає тієї мистецької рівноваги, що робить твір класичним. Глибоким сумом, драматизмом сповнені інтимні ліричні вірші поетеси. Вони хвилюють читача глибиною справжнього людського почуття. Авторка намагається передати найінтимніші пориви жіночої душі, сторони жіночої психіки, зворушливої ніжності. Усе це подано стримано, чуттєво, зворушливо:

*Нічка тиха і темна була.
Я стояла, мій друже, з тобою;
Я дивилась на тебе з журбою,
Нічка тиха і темна була...*

Дуже вражають вірші поетеси, присвячені Сергію Мержинському, близькому другу, коханому. Його передчасна смерть вирвала з її зраненого серця рядки, сповнені розпачу і ридання («Все, все покинуть, до тебе полинуть...», «Я бачила, як ти хилився додолу...», «Скажи мені, любий...»). У них тужить зболіла душа, проте громадянська мужність не полишає Леся Українку, «...бо в серці крики бойові лунають» [4, т.6, с. 78-90].

Досить помітний слід у поетичній творчості Лесі Українки посідає збірка «Сльози-перли», що має виразне політичне звучання. І. Франко зазначав: «... вона піднімає важке голосіння вже не над своєю долею, ... але над цілим рідним краєм, над тим народом, забитим у кайдани. Подібних «голосінь» було багато в нашій поезії, особливо після Шевченка. Леся Українка перша і одинока вміє опанувати тут широку скалю почувань, від тихого шуму до скаженої розпуки і мужнього, гордого прокляття, що являється природною реакцією проти холодної зневіри». [1, т.31, с. 265]. Леся Українка розуміє, що навіть її сльоза не допоможе зарадити народному горю: «Що сльози там, де навіть крові мало!». Вони викресували з байдужих душ іскри помсти, ставали пекучим вогнем. Творчість і життя поетеси органічно перепліталися з людськими болями, йдучи в глибини життя багатостраждального народу, закутого в кайдани. Дочка Прометея все своє життя ладна була перетворити на горіння, адже з любов'ю до рідного народу виростала ненависть до рабського носіння кайданів. «Мені видається, що на руках і на шиї у мене червоні сліди, що понатирали кайдани та ярмо неволі, і всі бачать ті сліди, і мені сором», – писала Леся. Сором палить душу поетеси. Ось чому вона з болісно-пекучим почуттям пише:

*О, сором мовчки гинуть і страждати,
Як маєш у руках хоч заржавілий меч.*

А того меча поетеса не випускала з рук ніколи, бо її єдина зброя – полум'яне слово, зіткане з людських доль. А тому створює своєю душею, мріями образ Прометея – безстрашного, нескореного, безсмертного, щоб допоміг борцям «блискучу іскру з неба здобувати» [9, с. 8-12].

По-новому зазвучав цикл віршів «Пісні про волю», адже про братерство, волю, дружбу ніхто так сильно не заявив, як це зробила Волинська Мавка:

*Все злучиться в цілість – природа і люди,
Що є, що минуло, що сталося, що буде,
І рідне, й чуже поєднається щільно...*

«Будуйте міст, – говорила вона, – що мусить з'єднувати народи». Як по-сучасному звучать ці слова Лесі. Хіба не так?

Сьогодні ми, сучасники, замислюємося: Леся Українка прожила 42 роки, а зробила для України стільки, скільки, здавалось, не під силу тендітній жінці. По-перше, завдяки її творчості українська література посіла одну з найвищих позицій у світовій культурі, а про українців і Україну заговорили в усьому світі, захоплюючись різноманітними картинами життя «цього великого, самобутнього, гостинного і разом із тим сміливого, відважного народу, нескореного тими бідами, які довелося пережити українцям за свою довгу і славу історію». Леся Українку знають у всьому світі. Її твори перекладені багатьма мовами. Досі не втратили своєї актуальності збірки віршів «На крилах пісень», «Думи і

мрії», «Відгуки», збірники поем «Давня казка», «Одно слово», збірники драм «Бояриня», «Кассандра», «В катакомбах», «Лісова пісня» та інші. По-друге, Леся Українка різко розсунула традиційні жанри української літератури. З-під її пера вийшли блискучі твори епічного характеру, драматичні творіння, яскраві прозові роботи, публіцистика. І це крім поезії. У 19-річному віці вона самостійно уклала для своїх сестер підручник «Стародавня історія східних народів» українською мовою. Також багато перекладала – українською мовою М. Гоголя, А. Міцкевича, Г. Гейне, В. Гюго, Гомера та ін.

Нові персонажі, створені Лесею, «приходили» з різних джерел, що також було вельми незвичайним і дозволило значно розширити кордони сучасної літератури. Так, феноменально ерудована дівчина, яка досконало знала безліч мов, легко й абсолютно природним чином «поселяла» в Україні сюжети з Давнього Єгипту («В дому роботи – в країні неволі»), старовірської історії («У полоні», «На руїнах»), періоду раннього християнства («Руфін і Прісцилла», «Адвокат Мартіан»), європейського Середньовіччя («Роберт Брюс», «Стара казка») та ін. І це настільки було гармонійно, що читачами сприймалося, як щось своє, рідне, споконвічно знайоме, особливо коли романтичні герої творів Лесі Українки, як уособлення мужності й сили українського народу, боролися без компромісів із вульгарністю тиранії та деспотизмом можновладців. Так, за жанровими законами романтизму, герої в багатьох випадках гинули, але це в письменниці було пов'язано з власною концепцією необхідності жертв заради загальної та повної перемоги.

По-третє, основна тема творчості Лесі Українки – це національно-визвольна боротьба українського народу, впевненість у перемозі в цій боротьбі. При тому в цій темі вона виступила новатором, упроваджуючи, крім інноваційних стилістичних і жанрових прийомів, нові образи борців за волю, незалежність, свободу України. Усе це чітко проявилось в ранніх творах (поема «Самсон», поетичний цикл «Сльози-перли», «Невільницькі пісні»), а найвищого піку майстерності досягло в таких шедеврах, як «Триптих» і «Оргії». По-четверте, основними джерелами творчості Лесі Українки стали її власні переживання. Завдяки їм в українській поезії з'явилися надзвичайно прекрасні за глибиною ліричності, душевного драматизму та психологізму твору – від раннього циклу «Зоряне небо» до «Весна в Єгипті» і «З подорожньої книжки» (1910-1911 р.). По-п'яте, крім романтизму, Леся Українка створила чимало шедеврів і в інших літературних напрямках. Так, декадентство характерно для «Блакитної троянди», реалізм – для «Єдиний син», «Над морем», «Приязнь», естетизм («поезія чистої краси») – для одного з найгеніальніших творів письменниці – драми-феєрії «Лісова пісня».

По-шосте, Леся Українка однією з перших стала поєднувати у своїй творчості кращі традиції української літератури з досягненнями сучасної європейської поезії. І разом з тим створила власні новаторські жанрово-стилістичні методи й концептуальні ідеї, що збагатили не тільки українську, а також і європейську літературу. По-сьоме, створюючи драми в стилі античності та Середньовіччя, письменниця тим самим прилучала свій народ до скарбів світової культури й разом із тим показувала світові самотність і унікальність українців. Вона вдосконалила формальні можливості української поезії, розсунула естетичні концепції літератури, розширила жанрові та стилістичні можливості поезії, прози, драматургії. По-восьме, Леся Українка стала найбільшим збирачем українського фольклору, зберігши його для нащадків, знала близько 500 народних пісень, написала роботу з фольклористики «Купала на Волині» [7, с. 18-25]. Її чоловік Климентій Квітка з її голосу записав великий цикл народних пісень. До речі, вони, Леся і Климентій, були першими українськими фольклористами, хто почав записувати народні українські пісні на фонограф. По-дев'яте, Леся Українка перекладала українською мовою Гейне, Байрона, Гомера, Данте, Шекспіра, поезію Стародавнього Єгипту, гімни «Рігведи» та ін.

У канон української літератури Леся Українка увійшла передусім як поетеса хоробрості й боротьби. Тематично багату її лірику трохи умовно (з уваги на взаємозв'язок мотивів) ділять на особисту, пейзажну та громадянську. Головні теми її ранніх ліричних поезій: краса природи, любов до рідного краю, особисті переживання, призначення поета й роль поетичного слова, соціальні та громадські мотиви. У перших

творах помітні впливи Шевченка, Куліша, Старицького й Гейне, видно виразні впливи Олени Пчілки та Михайла Драгоманова (псевдонім – Українець) на вибір мотивів [4, т.9, с.83-89]. А вже поезію «Contra spem spero!» (1890) характеризує античне розуміння доблесті (*arete*), блискуче володіння міфологічними ілюзіями. Саме цей аспект творчості на довгі роки визначав тонус наукового «лесезнавства». Такі основні мотиви поезій «До товаришів», «Товаришці на спомин», «Грішниця», «Slavus – Sclavus», «Fiatnox», «Епілог» і багатьох інших. Мотив волі набирає досить розмаїтих барв: від нескорення традиційному розумінню імперії до індивідуального вибору *modus vivendi*, що означає відкриття істини та служіння їй. Зрада на будь-якій площині ототожнюється з трагедією, з учинком Медеї. Лірика жаги та прихованого тріумфу, пов'язаного з неможливістю зреалізувати свою любов, експонує схему лицарської любові. Лірична героїня – лицарка, що співає своїй дамі серця. Еротизм таких віршів як «Хотіла б я тебе, як плющ, обняти», «Твої листи завжди пахнуть зів'ялими трояндами» – це містичні дифірамби на честь божественної коханки [8, с. 220-222].

Елемент епосу, властивий багатьом ліричним поезіям Лесі Українки, знайшов пізніше втілення в баладах, легендах, поемах, писаних на сюжети світової культури, проєктованих на актуальні проблеми вільної людини у світі зневолених («Самсон», «Роберт Брюс, король шотландський», «Віла-посестра», «Одно слово» й ін.) і роль поета в цій боротьбі («Давня казка», «Саул», «Орфееве чудо»). Мало це чи багато?

Леся й до сього часу, після натхненного голосу Шевченка, є українським ліриком із найміцнішим голосом, з нею, мабуть, треба поставити, як лірика, автора наведеної вище характеристики, І.Франка. Велике значення лірики Лесі Українки – подвійне. По-перше, що вона досягає в кращих своїх поезіях незрівнянної сили ліризму, не тільки інтимно зворушливого, не тільки глибоко хвилюючого, а часто й просто неповторного; по-друге, що вона після Шевченка в українській поезії піднялася на такий ступінь ліричної творчості, на якому емоційний захват високих соціальних переживань говорить мовою не тільки «емоційною», але й «вольовою». При зовсім простих, власне «ширих», як казав І. Франко, словах і не зовсім простій, а часто майстерній формі, зі свідомо-складною системою стилістичних ходів, Леся Українка у своїх ліричних шедеврах досягає неабиякої сили.

Кого з українських поетів можна поставити вище Лесі Українки за такі інтимно ліричні речі, як «Давня весна», «Талого снігу платочки сивенькі»? Але такі вирази, як:

*«Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла...
чи з поезії:
Ох, я не знаю, мій друже, сама я не зважу,
Коли б ти спитав: чи кохаєш? –
Чи я б тобі мовила: ні?..
чи ще оце:
Вражайте, ріжте, навіть убивайте,
Не будьте тільки дощиком осіннім,
Палайте, чи паліть, та не в'яліть!»*

– це ж такі майстерні афористичні кінцівки, що звичайно вони переходять у життя [4, т. 11, с. 57-70].

А сила громадської та соціальної ненависті в ліриці Лесі Українки? Микола Зеров прекрасно схарактеризував Лесину лірику, все ж таки після того каже: «І проте не лірика Лесі Українки – така сильна й смілива в поезіях на громадські теми, така зворушливо жіноча в настроях інтимних – уважається за справжній вінець її творчості». М. Зеров наводить міркування М. Євшана, який називав лірику Лесі «моментальні реакції поетичного духу, фрагментарні картини, накидані в хвилини натхнення» і протиставляв їй драми Лесині – «вічно-свідомий акт творчої волі, великий капітал культурний, якого не дало нам ні одно натхнення». Дослідник титулує Лесю-лірику «тільки запальною дівчиною, що одним словом хотіла перекинути весь світ». Важко зараз зважити, з яких

причин виникло таке навіть трохи зневажливе ставлення до Лесиної лірики. Дослідник творчості М. Зеров зазначає: «Все рідшали в її творчості безпосередні ліричні відгуки і тим все частіше виявлявся в ній нахил до драматичної форми... деякі ліричні її п'єси... звучать, як драматичні монологи, а деякі невеликі поеми раз у раз мають тенденцію переходити в діалоги» [5. с. 127-141].

Беручи до уваги наведені вище роздуми дослідників, усе більше переконуємось: особливе місце в українській літературі та житті кожного свідомого громадянина посідає поетеса Леся Українка - майстриня пристрасного поетичного слова, яка намагається зрозуміти таємниці людського життя за допомогою слова, пісні, прагне зробити світ кращим, гармонійним. Адже поки людина мріє, вона прагне чогось, хоче розвиватися, навчатися, мріяти, любити, боротися, просто жити. Саме тому сучасний учитель повинен зацікавити здобувачів освіти не лише поетичними творами Лесі Українки, а й її творчим шляхом, життєписом. Саме заглиблення в життя поетеси, її добу, оточення, психологічний стан творів допоможе дати відповідь на запитання: «Чому твори Доньки Волині сучасні й сьогодні?».

Методична скарбничка. Особливо важливою для результативності роботи на уроці є ретельна продуманість типології, структури уроку, форм, прийомів і методів, які застосовує вчитель упродовж уроку, адже їх свідоме поєднання та використання є суттєвою умовою здобуття нових знань. Як побудувати урок, щоб усебічно висвітлити тему й зацікавити учнів, даючи можливість кожному, залежно від здібностей, нахилів, інтересів, реалізувати себе в пізнавальній, дослідницькій, творчій діяльності? **Які методи більш ефективні?**

1. Найкраще цим вимогам відповідає *метод проєктів* – сукупність дослідно-пошукових, проблемних методів, творчих за своєю суттю. Проєкт «Леся Українка: знана й незнана».

2. Під час вивчення творчості Лесі Українки можна використати *метод «кросенс»*. Розвиваючий метод «кросенс» сприяє формуванню креативності, співпраці, комунікації та критичного мислення учнів.

Слово «кросенс» означає «перетин значень» і придумане за аналогією зі словом «кросворд» (у перекладі з англійської мови – «перетин слів»). Ідея кросенса проста, як і все геніальне. Це «асоціативний ланцюжок», що складається з дев'яти картинок.

Варіант 1	Варіант 2
1 2 3	1 2 3
4 5 6	8 9 4
7 8 9	7 6 5

Наприклад, Леся Українка. «Стояла я і слухала весну»:

1. Леся Українка (справжнє ім'я Лариса Петрівна Косач-Квітка).
2. Українська письменниця, перекладачка, культурна діячка.
3. Вірш «Стояла я і слухала весну» належить до збірки «Думи і мрії».
4. Вірш Лесі Українки (1895) сповнений свіжості й тепла прекрасної пори року.
5. Жанр «Стояла я і слухала весну»: Пейзажна лірика
6. Тема. Любов до навколишнього світу.
7. Ідея: віра в перемогу світла над темрявою, життя – над смертю.
8. Ця поезія сповнена виразними інтонаціями через недосяжність щастя, втому від життєвих змагань.
9. Лірична героїня вміє не просто слухати весну, а ніби спілкується з нею як із персоніфікованим образом.

3. Один із способів візуалізації текстової інформації, який успішно можна використати в навчальній роботі, – це «*хмара слів*». Найчастіше використовується для опису ключових слів. Кольорова хмара зі слів змушує учнів зосередитися на матеріалі. Цей вид роботи можна використати на будь-якому етапі уроку.

Завдання. Складіть **хмари слів** із почутого-побаченого про Лесю Українку (вибрати можна будь-який сервіс). Скрін чи код «хмари слів» вставте у свій блог [2].

Хмара слів про Лесю Українку (приклад)

4. Проблемні завдання на уроках літератури – як основа пошукової роботи в ході підготовки до нестандартних уроків, адже вчитель на уроці намагається створити атмосферу співтворчості. Тому він обирає завдання, які потребують активної мисленнєвої діяльності здобувачів освіти, творчого підходу.

Леся Українка. Хто ж вона?

Тип уроку: урок-дослідження (на основі створених учнями проєктів).

Лариса Петрівна Косач.

Леся Українка.

Окраса й гордість української нації, одна з фундаторів нової української літератури...

Наш патент на благородство перед Європою та світом...

Б. Степаншин:

«... є таланти, є явища, є особистості європейського рівня».

Ліна Костенко:

«Не можна, гріх бути інвалідом, коли так багато роботи і так мало людей. Треба вийти в люди! І я вийду або під ножом пропаду, а так не зостанусь».

5. Прийом «Очікування».

У вірші поетеси «Contra spem spero!» є такі рядки:

Може, квіти зійдуть – і настане

Ще й для мене весела весна.

У вас на партах також є квіточки. Напишіть на них, будь ласка, чого ви чекаєте від цього уроку.

6. «Асоціативне гроно». Робота в парах. Запишіть «Леся Українка» та, спираючись на свої знання, висловіть асоціації, пов'язані з цією людиною, тобто створіть асоціативне гроно.

Учні працюють у парах (записи в зошитах), потім кожна пара подає по черзі по одній асоціації, коментуючи її.

7. Інтерактивна гра «Вишикуй правильно слова».

8. «Цікавинки».

- Дівчинка народилася дуже слабкою і завжди виглядала тендітною. У сім'ї її ніжно кликали Зеїчкою (тоненькою билинкою).
- Як свідчить професор Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Наталія Свириденко, на території України є три найбільші раритетні роялі: рояль Терещенків у Національному музеї історії України, рояль Рубінштейна в Одеському будинку вчених і рояль Лесі Українки в Колодяжному.
- Існує астероїд, названий на честь поетеси. Його повна назва – 2616 Леся (2616 Lesya). Це астероїд головного поясу, відкритий 28 серпня 1970 року.
- В останні роки життя очі Лесі Українки набули надзвичайного блакитного кольору. Цікаво, що до того вони не мали настільки інтенсивного забарвлення. Цей факт дійсно дивував усіх довкола, адже очі поетеси були наче неземні. Про це пише у своїх спогадах Лесина сестра Ізидора Косач-Борисова.[3; 11, с. 407].

9. Рольова гра «Інтерв'ю з письменником» (робота в парах).

- Чому поезію назвали «Давня весна»?
- Яку місію, на ваш погляд, покладено на митця? («Давня казка»)

10. Тестова робота («На урок», «Всеосвіта»).

11. Поєднайте «непоєднуване» в житті Лесі Українки:

- сила – слабкість;
- чоловіки – жінки;
- невідвідування школи – висока освіта;
- Леся Українка – Тарас Шевченко.

12. Прийом «Кошик» (із кошика треба дістати запитання та дати відповідь – 2 учні по черзі).

- Улюблений жанр усної народної творчості Лесі Українки, яким вона скористалась у своїй письменницькій діяльності. **(Казка)**
- Прізвище письменниці до одруження. **(Косач)**
- Ім'я брата Лесі, якого вона найбільше любила і поважала. **(Михайло)**
- Хвороба, від якої поетеса лікувалася впродовж усього життя. **(Туберкульоз)**
- Село, де народилася Леся Українка. **(Колодяжне)**
- Місто для лікування та відпочинку письменниці. **(Євпаторія)**
- Ім'я матері Лесі. **(Олена)**
- Основна риса характеру поетеси, яку вона виявила в боротьбі зі своєю хворобою. **(Мужність)**
- Найулюбленіша книга Лесі. **(«Кобзар»)**

13. Складіть «Доміно» – «Життєдіяльність Лесі Українки»

(Леся Українка – письменниця – фольклорист – музикант – мовознавець – здібності у малюванні – авторка навчальної літератури – перекладач – керівник гуртка «Плеяда» – автор публіцистичних праць – драматург – агітатор ...).

14. Власна творчість та творчість школярів на підсумкових уроках та позакласних заходах.

Розмова з Лесею

- Розкажи мені, Лесю, про себе,
Як навчилась долати ти зло?
- Сядь, дитино, ось тут біля мене,
Розкажу, як давно це було.

- Знаю: важко прийшлося в дитинстві,
Бо хвороба тебе обпекла.
- Але сонечко променисте
Завітало – була не одна.

Воно пестило очі іскристо,
Промінь ніжно упав на чоло,
Сіра пташечка голосиста
Щебетала в маленьке вікно.

І той спів надавав мені сили
І надії на краще буття...
Я ніколи, повір, не просила
В долі, доню, другого життя.

Щастя й так навкруги відчувала –
Чую, бачу, а отже – живу.
Україна зі мною страждала,
Серце билося: «Допоможу!»

Я, народ – ми завжди були разом
Навіть в грізні хвилини, коли
Біль нестерпний приковував часом,
А душа шепотіла: «Живи...»

Я навчилась не плакати малою,
Тамувала нестерпний той біль,
Сльози-перли рікою дзвінкою

Розливались лугами довкіль.

*І якщо щось боліло – сміялась,
Так хотілось лихе подолать,*

*Проти бурі іти намагалась,
Словом щирим добро прославлять.*

*Так, була я одна... Незабаром
Приєдналось багато людей
В темну нічку... Далеко світилось –
Нас чекав угорі Прометей!*

*Тим вогнем запалив кожне серце,
Нам пророчив неволю здолать.
Голос віщий – то чисте джерельце,
Світу Божого світла печать.*

*Я іду... Чую клич той вогненний:
Все до краплі Україні даю!
З бурі вирвався постріл стражденний...
Знову падаю, потім встаю...*

*Із тиранством поміряєм силу,
Упаде з очей чорна пільма,
Вийде вільний народ на стежину,
І настане квітуча весна!*

*Йї засміється затихла діброва,
Рясний дощик ізросить ліси,
Розкуються кайдани, а мова –
Рідна мова полине в світі!*

*«Я так довго за вами тужила, –
Скаже ніжно, – тепер я жива» –
І терновий вінок положила:
Будуть щедрі й багаті жнива!*

*Бачу: кобза ось тут біля тину –
Взяла в руки – а струни бринять,
А мій голос гучніше полинув,
Слова-перли певніше звучать.*

*Сім струн гордо злетіли у небо,
Стали зіркою в темній пільмі.
І на землю їх кликать не треба –
Хай ясніють ті диво-вогні.*

*Кожна зірочка шлях до свободи
Нам покаже. О мріє, не зрадь!
Не один ще борець тут поляже,
Щоб життя за Україну віддять!*

*Ясні зорі, медовії ріки –
Все це щастя моє тасмне.
Щодо думки – то це діти-квіти,
То єство, що усіх береже.*

*Довго слухала сповідь я Лесі:
Проти бурі вставала сама...
Твердо знаю: якщо і прийдеться,
Я віддам себе краю сповна.*

*Бережіть, люди, світ барвінковий,
Землю рідну, народ і життя,
Щоб напитись снаги з мови роду,
Із живлющого джерела!*

*Я і Леся... Спокійно в хаті...
Вишиваний портрет на стіні...
«Будьте, діти, взаємно багаті
І служіть Україні своїй!»*

*Кожен день з Україною в серці!
Кожну мить – Україна і ми!
А іскра Лесі – чисте озерце,
Що єднає мости-береги.*

*Вчить боротись, терпіти, долати,
Вірить в правду, надію плекать
І навчитись до смерті кохати...
Так, як Леся, любить рідний край.*

Такі види роботи на уроці допоможуть зробити процес навчання цікавим і якісним, аналіз творів Лесі Українки – продуктивним.

Розробка уроку

Тема гармонійного єднання людини з природою в поезії Лесі Українки «Давня весна» (8 клас)

Мета:

- **навчальна:** розширити знання школярів про творчість Лесі Українки, подати відомості про основну проблематику й мотиви поезії «Давня весна», з'ясувати ідейно-художню цінність вірша;
- **розвивальна:** розвивати вміння виразно й вдумливо читати поезію, аналізувати її зміст, збагачувати культуру мовлення, розвивати логічне мислення;
- **виховна:** виховувати повагу до творчості Лесі Українки, рідної мови, культури, мистецтва, формувати любов до поетичного слова.

Формування компетентностей:

- **Предметні:** уміння вчитися: формувати здатність сприймати мету уроку, відповідно до неї планувати й виконувати відповідні дії; контролювати й оцінювати свої результати, виконувати навчальні творчі завдання, доводити правильність певного судження та власної думки.
- **Комунікативні:** удосконалювати володіння позитивними навичками спілкування, уміння налагоджувати взаємодію під час роботи в парі, будуючи відповідним чином свої висловлювання.

- **Громадянські:** виховувати дбайливе ставлення до природи, повагу до творчості відомої поетеси Лесі Українки.

Очікувані результати

Я знатиму:

- тему, ідею твору;
- основну думку;
- історію написання вірша.

Я вмітиму:

- виразно читати й аналізувати твір «Давня весна»;
- характеризувати особливості світобачення та світовідчуття Лесі Українки;
- визначати художні засоби твору;
- аргументовано виражати власні думки;
- самостійно здобувати знання та співпрацювати з однокласниками;
- об'єктивно оцінювати свою відповідь;
- досягати поставленої мети.

Я цінуватиму:

- творче надбання Лесі Українки;
- мужність, велику силу волі, любов до життя поетеси;
- рідне слово, музику, живопис як могутні засоби виховання в людині прекрасного.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу з елементами рольової гри.

Методи, прийоми та форми роботи:

слово вчителя, бесіда, «Мікрофон», аутотренінг, робота з підручником, літературний диктант, бліцопитування, «Інформаційне гроно», тест, усна рефлексія, сенкан, словникова робота, робота в парах, групах, рольова гра, інтерактивна вправа «Створи настрій», метод вправ.

Обладнання: портрет Лесі Українки, виставка літератури «Поетичне слово Лесі»; репродукція картин «Весняні посмішки природи», світлини «Краса рідного села»; аудіозапис пташиного співу, пісні «Давня весна» (муз. Сергія Котовського, Ніна Шеденко); презентація «Рідна природа в поезіях Лесі Українки, музиці, художній спадщині українських художників» (мультимедійна презентація), «Дерево щастя», кольорові стрічки, підручники, скринька із завданнями, картки (дидактичний матеріал).

Випереджувальні завдання: скласти діалог «Розмова з ліричним героєм», підготувати презентацію «Весняний настрій у різних жанрах мистецтва». Дослідники, історики, критики, психологи, літературознавці готують самостійно аналіз поезії «Давня весна» (індивідуальні завдання).

Епіграф:

*Все злучиться в цілість –
Природа і люди,
Що є, що минуло, що сталося, що буде...
Леся Українка*

Перебіг уроку

*Так, я буду крізь сльози
сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні!
Леся Українка*

Забезпечення емоційної готовності до уроку

Організація класу. Вправа «Створи настрій». Учням пропоную назвати позитивні слова, які допоможуть створити емоційну атмосферу на уроці. (Весна, сонце, хмаринки, листочок, щастя, доброта, усмішка...)

Що б ви хотіли дізнатися на уроці? Які нові знання отримати?

Мотивація навчальної діяльності. (На фоні притишеного звучання української народної пісні «Розлилися води»)

Учитель. У людського духу є вершина. Вона зветься щастя, ідеал. Коли людина досягне цієї вершини, то вона по-справжньому щаслива. Леся Українка, подолавши тяжкий шлях, сягнула вершини людського духу. Природа обдарувала її великим талантом – бачити прекрасне, відчувати його, насолоджуватися ним. Поетеса з глибокою любов'ю, ніжністю та чистотою описує картини природи у своїх ліричних віршах, навіть коли її душу овійє миттєвий смуток, адже вона сильна і любить життя.

Чи потрібно вчитися жити? На це запитання допоможе нам дати відповідь робота над темою сьогодняшнього уроку. Я прошу вас узяти кольорові стрічки та протягом роботи над поезією вибирати колір стрічки залежно від вашого настрою або настрою ліричної героїні. Потім кожен повинен мотивувати свій вибір. Які відтінки переважали – яскраві чи тьмяні? Чому?

Оголошення теми й мети уроку.

Учні записують у зошити тему уроку. Учитель знайомить їх із метою, завданнями, цілями уроку. **Робота над епіграфом уроку.**

Актуалізація опорних знань, умінь, навичок.

(Оскільки на попередньому уроці здобувачі освіти вивчали біографію Лесі Українки, на цьому етапі роботи доцільно провести бліцопитування.

Бліцопитування. (Учні зі скриньки беруть завдання, записані на аркушах у вигляді пелюстків пролісків).

- Леся Українка народилася в містечку ... (Звягель).
- Справжнє ім'я письменниці ... (Лариса Петрівна Косач).
- Літературний псевдонім матері поетеси ... (Олена Пчілка).
- Леся Українка здобувала освіту ... (вдома).
- Перша літературна спроба Лесі ... (вірш «Надія»).
- Перший друкований твір поетеси ... (поезія «Конвалія»).
- Який навчальний підручник для своїх молодших братів і сестер написала письменниця? («Історія стародавніх віків»).
- Чому Лесю вважають обдарованою? (Мала чудовий голос, знала 12 мов, грала на фортепіано, вишивала...)

Інтерактивна вправа «Асоціативний куц»: Леся Українка. Хто вона?

(Сильна духом, прекрасна душею, незламна, нескорена, мужня, мудра, талановита)

Інтерактивна вправа «Мікрофон».

Учитель. 25 лютого виповнюється 150 років від дня народження Лариси Петрівни Косач. Її твори є окрасою української класичної літератури. Українська письменниця Людмила Старицька-Черняхівська про Лесю Українку сказала : «Хто хоче знати життя її серця, хай читає її твори». Прокоментуйте ці слова. (Учитель звертає увагу школярів на виставку творів Лесі Українки)

Сприйняття та засвоєння учнями нового матеріалу

1. Слово учителя. Кожен вид мистецтва прекрасний по-своєму, а ось поєднання їх здатне глибоко вражати нашу душу. Література, музика, образотворче мистецтво завжди надихали, взаємодоповнювали одна одну. Кожен із вас, готуючись до уроку, виконував випереджувальне завдання «Весна у творчості митців різних жанрів»).

2. Перегляд презентацій школярів:

1-ша група – музика;

2-га група – образотворче мистецтво;

3-тя група – поезія.

1-ша група. Учні розповідають про веснянки, сучасні пісні, у яких зображені чудові миті приходу весни. (Веснянка «Весна іде», Славко Вакарчук «Майже весна»; Потан і Настя «Чумачечая весна»,

<https://konkurent.ua/publication/24020/top10-ukrayinskih-pisen-pro-vesnu/>).

Слухання пісні «Давня весна» на слова Лесі Українки за посиланням. (<https://www.youtube.com/watch?v=nWli2RBHb8>)

Яке враження справили на вас пісні?

2-га група. Картини весни у творчості художників. – Весна у мистецтві (<https://gallery101.com.ua/spring-in-art/>).

Розгляд репродукцій картин: «Рання весна» Павла Капусто, Левітана, Щербакова. **Які барви переважають? Чому?**

3-тя група. Виразно читає вірші українських поетів про весну.

Чи вдалося митцям силою слова зобразити весну. Яка поезія вразила? Чому?

Весняні пісні

Веселиться земля,
Зеленіють поля,
Розвилися гаї і діброви;
Соловейко в садку
Тьохка пісню дзвінку;
Од квіток дух несеться чудовий.
А повітря легке
І проміння палке
В серці мрії роєм підіймають;
І мов сила нова
У грудях прибува,
І в душі якісь співи лунають.
Все збудилось од сну,
Зустрічає весну...
І розкішна природа Вкраїни
У величній красі
Вабить погляди всі,
Наче личко вродливе дівчини.

В. Самійленко

Весняні дарунки

Весна дарує кожному,
що треба і що хочеться.
Полям – сніги поталі,
лісам – траву і листя,
птахам, які вертають,
дарує рідні гнізда.
По жмені ластовиння
весна дарує дітям,
а мамам – ранки сині

та перші ніжні квіти.
Річкам дарує воду,
зернинам – теплу землю,
а сіячам – роботу,
почесну і веселу.

А. Костецький

До мого вікна
Підійшла весна.
Розтопилася на шибці
Квітка льодяна.
Крізь прозоре скло
Сонечко зайшло
І поклато теплу руку
На моє чоло...

Д. Павличко

Дощі програють по городах гаму.
Трусне зелені кучері весна.
Педалі днів натисне під ногами –
і заспіває пташка голосна.
Засяють ночі зорями жасминно.
А срібний дощ підніме жалюзі –
півонії, рожеві, як фламінго,
стоять в городі на одній нозі.

Л. Костенко

3.Рольова гра.

Леся Українка. А ви чули, як весна співає? Ні? Лишень послухайте! (*Чути спів пташок, шум весняних вод, звук пташиних крил*)

Учень. Як прекрасно співає веснонька! А чому ж Ви засмучені, Ларисо Петрівно? Бачу, сльоза бринить. Чи мені здалося? І в руках – тьмяна стрічка.

Леся Українка. Це лише миті розпачу. Моя героїня справилася зі своєю душевною тривоگو. (*Бере рожеву стрічку*). Заспіваймо разом пісню про весну.

(Діти співають пісню «Давня весна»)

4.Проблемне питання.

Учитель. Отже, сьогодні ми з'ясуємо, як майстрині слова Лесі Українці вдалося зобразити гармонійне єднання людини з природою в поезії «Давня весна». Кожен із вас повинен дати відповідь на запитання: «Чи потрібно бути сильним, щоб любити життя?»; «Чи простежуємо ми гармонію ліричної героїні та весняної природи в поезії? Чи існує гармонія людини і природи?»

5. Ідейно-художній аналіз поезії «Давня весна».

1. Робота з підручником: с. 42-44.(автор – О.Авраменко).

■ *Читають підготовлені школярі-декламатори.*

2. Словникова робота.

■ *Гармонія:*

1.Муз. Закономірне поєднання тонів в одночасному звучанні; співзвуччя.

2. Злагожене звучання, приємне для слуху, милозвучність.

3. Поєднання, злагоженість, взаємна відповідність (якостей предметів, явищ, частин цілого).

■ *Романтичний – який приваблює своєю незвичайністю, таємничістю, казковістю.*

■ *Самотна – одинока, самотня.*

- Хутко – швидко.
- Бриніло – звучало, дзвінко.
- Замиготіло – з'явилося на короткий час і зникло.

3. Випереджувальні завдання. (Учнівські презентації)

Робота в групах. Учні працюють у зошитах, складаючи стислий конспект.

1-ша група – «Літературознавці» досліджують ідейно-художній зміст поезії «Давня весна».

2-га група – «Літературні критики» аналізують композицію вірша та образи-символи.

3-тя група – «Декламатори» з'ясовують художні засоби та їхню роль у поезії.

4-та група – «Психологи» характеризують емоційний стан і почуття, які викликала поезія.

5-та група – «Історики» розповідають про час і причини створення вірша.

4. Робота в парах: «Створення умовного мультимедіа» (індивідуальна робота) – 6 строф.

(Школярі виразно читають свою строфу, вибирають кольорову стрічку і прикрашають нею «Дерево щастя»)

1 строфа – зображення весни в образі молодой дівчини, весняне поле, луг, ліс. (Світло-коричневий – колір Матері-Землі)

2 строфа – лірична героїня безпомічно дивиться у вікно, крізь шибки якого пробивається сонячний промінець. (Жовта стрічка – символ сонця, весни; сіра стрічка – колір виснаженості, втоми).

3 строфа – дівчатка плетуть віночки з пролісків, рясту, барвінку. Лірична героїня самотньо сидить на ліжку. (Сіра стрічка – колір виснаженості й втоми).

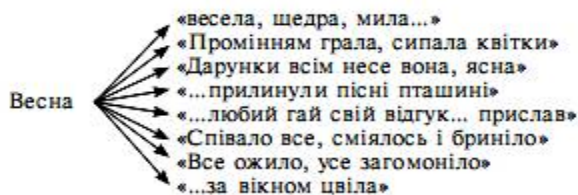
4 строфа – сонячний «зайчик» застрибав по стінах кімнати, яблунева гілочка заглянула у вікно до хворої дівчини. (Рожева стрічка – колір достатку, щедрості).

5 строфа – пташки виводять свою веселу «трель», збираються зграйками на деревах, кущах. (Блакитна стрічка символізує небо, чистоту, безкінечність).

6 строфа – дівчина звелася з ліжка й підійшла до вікна, її очі світяться радістю. (Фіолетова стрічка символізує торжество світлого, велич, гідність).

- Які кольори переважають? Чому?

5. Створення інформаційного грона «Весна».

6. Самостійна робота з дидактичним матеріалом.

Картка № 1

1. Дослідіть, як змінюється настрій героїні впродовж твору з приходом весни. Свої спостереження аргументуйте, посилаючись на зміст твору.

2. Як, на ваш погляд, Леся Українка відтворила весну як живу істоту?

3. Чого не забуде душа ліричної героїні?

А Співу пташок у лісі.

Б Тепла від сонячного проміння.

В Дарунку весни.

Г Позитивних вражень від прогулянки в гаю.

Картка № 2

1. Доведіть, що весна полегшила страждання хворої героїні поезії. Відповідь умотивуйте.

2. За допомогою поезії Лесі Українки «Давня весна» відтворіть картину краси весняної пори. Які фарби переважатимуть у вашому творі мистецтва? Відповідь вмотивуйте.

3. Весна за вікном хати:

- А квітнула;
- Б прикрашала дерева;
- В організувала спів пташок;
- Г творила дива.

V. Узагальнення та систематизація матеріалу з теми уроку.

1. *Інтерв'ю (розмова з ліричною героїнею, поетесою).*

- Чому свою поезію Ви назвали «Давня весна», а не «Весна». (*Враження від весни, яку згадую, було таким сильним, що воно не забулося й через багато років.*)
- Яку роль особисто у Вашому житті відіграла Весна? (*Це час, коли захоплюєшся красою довкілля й забуваєш про фізичний біль*)

2. *Сенкан «Весна», «Ліричний герой» (робота в парах).*

Весна

Зелена, молода

Прилинула, защебетала, забриніла

Ми дуже любимо весну.

Життя

Лірична героїня

Спостережлива, засмучена

Хворіє, спостерігає, любить

Навчилася цінувати найменші радощі

Борець

3. *Бліц-аналіз.*

4. *Творча вправа «Коло запитань»:*

2 групи формулюють запитання одна одній за змістом поезії.

- Чи схвилювала вас поезія? Чому?
- Прокоментуйте рядки: «Ні, не забула! У вікно до мене...»
- Назвіть вид лірики, до якого належить поезія «Давня весна».
- Які почуття викликав у вас твір?

5. *Літературне доміно «Асорті».*

- Давня що? Не забула кого? Прилинув хто? Любий гай що зробив? Летіла як?

VI. Рефлексія. Підсумок уроку.

- Чи любите ви природу?
- Чи вдалося Лесі Українці передати у своїй поезії красу природи та почуття героїні?
- А які емоції викликає у вас краса рідної природи?

(*Міні-презентація «Моя Борищівка: картини природи».*)

- Чи справилися очікувані результати?
- Які ж барви стрічок переважали на уроці? Як гадаєте, чому?

Відповідь на проблемне питання

«Незакінчене речення». Я знаю, що... Мені було цікаво ... Я переконався ...

VII. Оцінювання. Самооцінка.

VIII. Домашнє завдання.

1. Написати листа Лесі Українці.

2. Вивчити вірш напам'ять.
3. Намалювати ілюстрації до поезії «Давня весна».
4. Опрацювати матеріал підручника (с.42 – 45), проаналізувати поезію «Хотіла б я пісню стати...».

Література

1. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко. – К.: Наук. думка, 1976–1986.
2. Хмари слів до вивчення теми «Творчість Лесі Українки». – <https://vseosvita.ua/library/hmari-sliv-do-vivcenna-temi-tvorcist-lesi-ukrainki-122893.html>
3. Бібліотека української літератури <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=510>
4. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка. – К.: Наук. думка, 1975–1979.
5. Зеров М.А. Музичка. Леся Українка. Її життя, громадська діяльність і поетична творчість / М.А. Зеров // Червоний шлях. – 1925. – № 6–7.
6. Костенко, А.І. Леся Українка: художньо-документальна біографія / А.І. Костенко. – 2-ге вид., із змін., допов. – Київ: Дніпро, 1985. – 393 с.
7. Леся Українка і Волинь: бібліограф. покажчик до 120-річчя від дня народження / упоряд. О.О. Рисака. – Луцьк: [б. в.], 1990. – 56 с.
8. Ставицький О.Ф. Леся Українка: (етапи творчого шляху) / О.Ф. Ставицький. – К.: Дніпро, 1970. – 220, [3] с.: іл., [3] арк. іл., [1] арк. портр. – Бібліогр.: с. 220-221 та в підрядк. прим. – Покажч.: с. 215-219.
9. Українка Л. Поезія [Текст] / Леся Українка // Культура і життя. – 2013. – 1 берез. (№ 9). – С.13.
10. Косач-Кривинюк О.П. Леся Українка: хронологія життя і творчості: [репринтне видання] / О.П. Косач-Кривинюк. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 923 с. – (Проект «Літературознавча скарбниця»).
11. Костенко А.І. Леся Українка / Анатоль Ілліч Костенко; [упоряд. В. П. Сичевський]. – К.: А. С. К., 2006. – 510, [1] с.: портр., [16] арк. фот. – (Життя видатних людей).

Наша Леся

*Аришинова І.В., учитель української мови та літератури
Балаклійської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №1,
учитель-методист*

*А я щаслива тим, що українка,
Що тут я народилась і зросла...
І ця прекрасна, сильна духом жінка
В житті для мене прикладом була...
І. Аришинова*

25 лютого виповнилося 150 років від дня народження нашої Лесі (Лариси Петрівни Косач-Квітки (1871-1913), видатної української поетеси, драматурга, прозаїка, літературного критика, фольклориста, перекладача, громадської та освітньої діячки, творця педагогічної системи, принципів педагогіки життя, родинної, народної педагогіки, автора перекладів творів Гомера, М. Гоголя, І. Тургенєва, Г. Гейне, В. Гюго, Дж. Байрона.

Великий поет завжди є незвіданим дивом. Кожне наступне покоління відкриває нові глибини його творчості. І говорити про Лесю Українку – означає говорити не лише про минуле, а й про сьогодення, і про завтра нашої літератури, про її національну самобутність, високі мистецькі ідеали, художню довершеність.

Поетесу називають у народі дочкою Прометея, бо саме вона перейняла від Тараса Шевченка й понесла далі естафету правди, добра і людяності. Її творчість – одна з вершин розвитку художньої та політичної свідомості українського народу, яскраве явище нашого сьогодення до духу життя. Її лірика сповнена глибокої пристрасності, ніжної задушевності, щирої любові до рідного краю, до свого нескореного народу, який вона хотіла бачити вільним і щасливим. Загалом поетеса видала три збірки поезій: «На крилах пісень» (1893), «Думи і мрії» (1899), «Відгуки» (1902). Вона є також авторкою багатьох драматичних творів: «Лісова пісня», «Бояриня», «Кассандра», «Осіння казка», «В катакомбах», «Камінний господар», «Оргія» та інших.

Упродовж життя Леся Українка не вчилася в жодному навчальному закладі, але стала однією з найосвіченіших жінок не тільки в Україні, а й у цілому світі. Звідки ж черпала письменниця знання, що вкупі з непересічним талантом давали шедеври світової класики?

Виховувалася майбутня письменниця серед волелюбних революційно настроєних людей – гуманістів, патріотів своєї Вітчизни. Її батько Петро Антонович Косач і дві його рідні сестри – Олена та Олександра – були причетні до революційного руху; мати – українська письменниця Олена Пчілка, відомий громадський діяч свого часу; двоюрідний дід по материній лінії був декабристом; рідний материн брат – Михайло Петрович Драгоманов – прогресивний діяч у галузі української культури й науки (публіцист, історик, літературознавець, фольклорист); друзі – родина письменника М.П.Старицького, композитора М.В. Лисенка.

У дитинстві Леся була надзвичайно кмітливою та захоплювала все на льоту. До прикладу, дівчина навчилася читати ще в чотири роки, у п'ять років грала на фортепіано, шестилітньою вона вже майстерно вишивала, а в дев'ять – написала свій перший вірш «Надія», присвячений засланій у Сибір тітці Олені – батьковій сестрі-революціонерці. З тринадцяти років Леся по-справжньому стала до літературної роботи. Саме в цей період з'явився перший друкований вірш «Конвалія». Джерелом знань для неї були книжки й саме життя. Вона багато читала і, уявіть собі, у домашніх умовах оволоділа німецькою, французькою, англійською, італійською, польською, болгарською, грецькою та латинською мовами! У дев'ятнадцятирічному віці Українка написала підручник «Стародавня історія східних народів» для своєї молодшої сестри. І цей підручник виявився настільки досконалим, що за ним певний час навчалися діти в українських школах. Погодьтеся, що все це – ознаки геніальності, адже далеко не кожному таке дано.

У сім'ї Косачів була гарна традиція – вшановувати родинні літературні та народні свята. Душею цих свят завжди була Леся. Вона водночас могла бути і сценаристом, і режисером, і костюмером. Разом із братами й сестрами брала участь у народних святах: одягали українські костюми, співали пісні, грали народні ігри. Волинський фольклор вражав дівчинку своєю міфологією з її мавками, перелесниками, русалками. Доля розпорядилася так, що наділила Лесю дивовижними здібностями, але при цьому примусила виборювати життя в щоденних муках і стражданнях. Під час свята Водохреща в Луцьку дівчина пішла на річку подивитися, як святять воду, і так захопилася, що не відчула, як промочила ноги в крижаній воді. Спочатку боліла нога, потім рука. Діагноз – туберкульоз кісток, а потім легень і нирок. Та ще в дитинстві поетеса засвоїла правило: щоб не плакати, треба сміятися. Отак і змагалася з важкою недугою. Її життя стало постійною боротьбою.

«Тридцятилітня війна» з хворобою насправді означала війну за життя. Вона позбавила Лесю дитинства і юності, змушувала терпіти нелюдські страждання. Навіть лікарі – щоденні свідки Лесиних мук – згадували, що несла було дивитися в її бездонні очі. Вони розуміли, який нестерпний біль терзає тендітну дівчину і яка мужність живе в стиснутих устах, з яких ніколи не лунало жодного стогону!

Леся Українка прожила життя, яке можна вважати справжнім подвигом. Воно сповнене невимовних мук і гіркоти, але її творчість звучить оптимістично, у ній на

повний голос пролунали життєрадісні мотиви віри й упевненості в невичерпні сили народні. Поетеса живе серед нас, вона не вмерла, а тільки зробила крок у безсмертя:

Hi! Я жива, я буду вічно жити.

Я в серці маю те, що не вмирає.

Леся – це особливий стиль інтелектуального мислення. Її поезія дає нам уявлення про те, якою потужною й водночас ліричною може бути українська мова.

На крилах своєї музи понесла Леся українську поезію в широкий світ. Її твори перекладені багатьма мовами світу, її творчість увійшла в безсмертя. Що означає ім'я Лесі Українки для кожного з нас? Про це найкраще міркуєш, коли глибоко поринаєш у світ Лесиних поезій, світ її мрій. Коли вчитель розповідає учням про вшанування імені Лесі в наш час, варто згадати про ті музеї, що дозволяють перенестися нам у Лесину епоху, відчувати подих далеких подій. Так, при Волинському національному університеті імені Лесі Українки створено Науково-дослідний інститут Лесі Українки, де є електронний архів поетеси, архів оригінальних рукописних матеріалів Лесі Українки й родини Драгоманових-Косачів, наявна велика бібліотека, зокрема першодруки творів та рідкісні видання її спадщини. В університетському Музеї Лесі Українки зберігаються документи й меморіальні речі Лесі Українки та її родини. Сторінки сайту інституту (<https://www.l-ukrainka.name/uk/Guide/InstituteLesiUkrainki.html>) сприятимуть наближенню учнів до розуміння витоків геніальних творів Лесі, її життєстійкості, працелюбності й оптимізму. Цікавим матеріалом є зібрання ілюстрацій до творів письменниці, її автографи, фольклорні записи, переклади тощо. Саме цей університет на сьогодні є ініціатором видання повного зібрання творів Лесі Українки.

Розкриття історичної зумовленості творчості Лесі Українки, усвідомлення змісту поезії вимагає осмислення джерел формування світогляду поетеси. Цьому сприяє, зокрема, розгляд автобіографічних віршів поетеси («До мого фортепіано», «Сон літньої ночі», «Хто вам сказав, що я слабка...», цикл «Мелодії», «Давня весна», «Забуті слова» та ін.) під час вивчення її життєвого і творчого шляху, проєктна діяльність учнів за темами «Леся Українка та її доба», «Неоромантизм Лесі Українки», «Стоїцизм дочки Прометей», «Міфопоетика «Лісової пісні», «Рядки, присвячені Лесі Українці», «Слідами подорожей Лесі Українки» та ін.

Розвитку творчих здібностей учнів допоможуть форми організації уроків, які дають стимули до вдосконалення творчого мислення. Цікавими для учнів є різні види роботи: виготовлення рекламних буклетів до ювілею Лесі Українки, фотомонтажі, ілюстрації до творів, дослідження подій життя письменниці, інсценізації рядків поетеси, створення хмари тегів «Леся Українка», дослідження «Образ Лесі Українки в графіці та живопису», творчі роботи «Якби Леся була нашою сучасницею...», «Леся – окраса і гордість української нації» тощо.

Отже, головне завдання вчителя організувати вивчення творчості Лесі Українки так, щоб схвилювати учнів, вразити їх геніальністю справжнього митця унікальної талановитої особистості, викликати бажання читати її твори.

Сторінки життя Лесі Українки і Ліни Костенко (урок)

*Земляна Л. С., учитель української мови та літератури КЗ
«Хорошівський ліцей Безлюдівської селищної ради», вища
кваліфікаційна категорія*

*Віддай людині крихітку себе.
За це душа наповнюється світлом.
Ліна Костенко*

Тема. Сторінки життя Лесі Українки і Ліни Костенко

Мета:

- сприяти поглибленню відомостей про Лесю Українку та Ліну Костенко шляхом компаративного аналізу інтимної лірики в трьох вимірах: мистецькому, літературознавчому, психологічному; допомогти скласти цілісне уявлення про поетес, підвести учнів до усвідомлення особливостей поетичного стилю Лесі Українки та Ліни Костенко;
- розвивати логічне, критичне й аналітичне мислення учнів, навички висловлювання та узагальнення своїх думок, виразного декламування ліричних творів, потяг до пошукової та дослідницької діяльності;
- виховувати в учнів почуття прекрасного, оптимістичне ставлення до життя.

Тип уроку: комбінований.

Форма проведення: використання елементів компаративного аналізу.

Обладнання: портрети поетес, виставка їх творів, плакати з висловлюваннями відомих людей про кохання; ноутбук, аудіозаписи поезій; творчі проєкти, романтично оформлений клас, індивідуалізовані завдання для творчих груп.

Міжпредметні зв'язки: музичне, образотворче, ораторське мистецтво; інформатика, географія, зарубіжна література.

*Кохання, як вода, – плавке та бистре,
рве, грає, пестить, затягає й топить.
Леся Українка*

*Очима ти сказав мені: люблю.
Душа складала свій тяжкий екзамен.
Мов тихий дзвін гіркого кришталю,
Несказане лишилось несказаним.
Ліна Костенко*

Хід уроку

Оголошення теми й мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів.

Учасники уроку: біографи, літературознавці, Леся Українка, Ліна Костенко, учні.
Лунає пісня В. Івасюка «Жовтий лист».

Проблемне питання

Кожний із нас хоч раз, але замислювався над тим, що таке кохання.

– Як ви гадаєте, що краще: кохати чи бути коханим?

Вступне слово вчителя.

Звичайно ж, немає поетів, які б не писали про кохання – надто вже значне місце вона посідає в спектрі людських почуттів. Кажуть, здатність до любові є мірилом людської душі, бо підносить, ошляхетнює людину навіть тоді, коли несе страждання. Почуття це можливо, як ніяке інше, прагне висловлення. Ось чому кохання дуже часто дає поштовх до творчості, до самовираження. Спілкування з такою поезією – це збагачення власного духовного світу, його урізноманітнення й обов'язково – ошляхетнення. Урешті-решт, це розвиток людини в людині.

Вічний темі кохання поетеси віддають у своїй творчості належне місце. Кожна розповідає свою неповторну історію життя. Хто ж ці жінки?...

Групи презентують сенкани

Леся Українка

розумна, терпляча, чарівна

писала, боролася

Леся Українка видатна людина

Поетеса

Ліна Костенко

наполеглива, добра, красива

жила, працювала

Ліна Костенко відома поетеса

Людина

Леся Українка і Сергій Мержинський

Я гадаю, якби запитали в обох, чи згодні вони пройти свій життєвий шлях, не пізнавши кохання, відповідь була б однозначною: «Ні!»

«Асоціативний куш»

– Кожний із нас хоч раз, але замислювався над тим, що таке кохання?

Із чим воно асоціюється у вас?

Можливі відповіді: щастя, радість, ніжність, страждання, блаженство, швидкоплинний сон, Божий дар, розчарування, безнадія.

Повідомлення заздалегідь підготовлених творчих груп.

Перша творча група: розповідь про історію кохання Лесі Українки і Сергія Мержинського.

Біограф. Перше кохання. Воно боязко ступило на тінисту терасу в невеликому містечку Чукурларі, що біля Ялти, де Леся лікувалася, заглянуло в очі, посміхнулося щирою посмішкою і навіки поселилося в серці. «Це він», – шепотіли її губи. «Це вона», – говорили його очі.

Сергій Мержинський, невтомний революціонер, нестямно був закоханий у Лесині очі, у яких стояла лісова прохолода, надвечірня зажура і тепло призахідного сонця. Їм було добре вдвох. Вони часто слухали, як шепотіли кипариси, бився об скелі шалений прибій, стогнали чайки над водою.

Леся Українка. «Він дивився на мене, як на ікону, як на ту зірку, що раптом скотилася з неба і може ненароком погаснути. Я була для нього ніби з тонкого скла, що може впасти і розбитись, я була вітром, що може вилетіти крізь прочинені віконця і не повернутись, тим дивним світом, що робить людей щасливими».

Біограф. Але щастя було коротким. Доля, зле жартуючи, наділила обох не тільки талантом, але й однаковою хворобою – туберкульозом. Улітку 1900 року Л.Українку спіткало горе: різко погіршилося здоров'я її друга Сергія Мержинського, який багато значив для поетеси. «Мій друже, любий мій друже, створений для мене, як можна, щоб я жила сама тепер, коли я знаю інше життя?» – з розпачем писала Леся в ті дні. І вона дійсно кидає все і йде рятувати Мержинського, доглядати його. Два з половиною місяці Леся самовіддано б'ється за життя любого Сергія, але смерть виявилася сильнішою. Він помер у неї на руках тієї пам'ятної березневої ночі... і було горе, і був відчай. І тихо серед лиха лунав їх улюблений романс «Коли розлучаються двоє».

Звучить музика М. Лисенка на слова Г. Гейне в перекладі Л. Українки.

Змучена, розбита, знесилена, вона після похорону повертається додому. І знову не близьким людям, а тільки білим аркушам довіряє вона свій біль.

Леся Українка. Уста говорять: «Він навік загинув!»

А серце каже: «Ні, він не покинув!»

Ти чуєш, як бринить струна якась тремтяча?

Тремтить-бринить, немов сльоза гаряча,

Тут в глибині і б'ється враз зі мною:

«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

Біограф. Тяжко і довго сумувала Леся за коханим, але не піддалася розпуці, не похилилася, а навпаки, загартувала волю і серце.

Леся Українка. Нехай собі минає рік за роком,

Нехай мій вік уплине за водою,

Ти житимеш красою серед квітів,

Я житиму сльозою серед співів.

Літературознавець. Інтимна лірика Лесі Українки має яскраво виражений сюжет, розвиток настрою, в основі якого лежить музикальний принцип. У поезіях відчувається тяжіння поетеси до синтезу поезії та музики. Вірші – це переливи душевного стану – настрою ліричного героя, зміни його почуттів і переживань. Загальний настрій інтимної лірики елегійний, навіть скорботний, журливий, але після того, як «горить» серце, «плаче» душа. Особливою є низка поезій, присвячених взаєминам Лесі Українки із Сергієм Мержинським. Ці твори розкривають благородство інтелігентної дівчини, її відданість близькій людині, порядність, моральну чистоту, високі помисли й пориви.

Учень читає поезію «Твої листи завжди пахнуть зов'ялими трояндами»

Літературознавець:

- «...Порвалася нескінчена розмова...»[14.07.1898]
- «Дивилась я на тебе і в ту мить...» [орієнтовно1898-1899 pp]
- «Твої листи завжди пахнуть зов'ялими трояндами...» [07.11.1900]
- «Все, все покинуть, до тебе полинуть...» [16.11.1900]
- «Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти...» [16.11.1900]
- «Скажи мені, любий, куди мої сльози поділись?»[16.11.1900]
- «Я бачила, як ти хилився додолу...» [18.11.1900]

- «То, може, станеться і друге диво...» [18.11.1900]
- «Завжди терновий вінець...» [30.11.1900]
- «Одержима» [18.01.1901]

Біограф. Пізніше, 25 липня 1907 року, Леся Українка вийшла заміж за Климентія Квітку – українського фольклориста. Тепер настала її черга бути коханою. І вона, знаючи вартість справжньої любові, не завдавала прикростей ні чоловікові, ні рідним. А через 6 років ще молода жінка померла, так і не відчувши щастя взаємної любові.

Друга творча група: розповідь про історію кохання Ліни Костенко та Єжи Пахльовського.

Звучить мелодія М. Таривердієва з кінофільму «Вокзал для двох».

Біограф. Як Леся Українка, Ліна Костенко теж передбачила свою нелегку долю: «Я вибрала долю собі сама. І що зі мною не станеться – у мене жодних претензій нема до долі – моєї обраниці».

Ліна Костенко і Єжи Пахльовський зустрілися в Літературному інституті імені Горького, у Москві. Як звук, як мелодія, як пісня, *Ліна Костенко і Єжи Пахльовський* народилося їхнє кохання.

Були дивовижні зустрічі під зорями, сповнені пахощами квітучих садів, були мрії, сподівання. Та доля розлучила Ліну і Єжи. Люблячі серця залишилися кожен зі своєю батьківщиною: Єжи – з рідною Польщею, а Ліна не уявляла себе без матінки України.

Ліна Костенко. Не знаю, чи побачу Вас, чи ні,
А може, власне, і не в тому справа,
А головне, що десь в далечині –
Є хтось такий, як невтоленна спрага.
Я не покличу щастя не моє.
Луна луни туди не долітає.
Я думаю про Вас. Я знаю, що Ви є.
Моя душа й від цього вже світає.

Біограф. Глибоке почуття, яке народжується і бере в полон ліричну героїню, відчувається в кожному рядку Ліни Костенко.

Учень читає «Двори стоять у хуртовині айстр».

Біограф. Кохання, на думку поетеси, – це найбільший самовияв людини, найбільша самореалізація, найкращий плід людської душі і серця. Якщо людина здатна кохати до самозабуття, до самозречення, до самоспалення, – значить Господь благословив її, дав можливість пережити найщасливіші години, дні в житті. Людина, яка кохає, не здатна чинити зло.

Учень читає поезію «Це не чудо, це чад, мені страшно такого кохання».

Літературознавець. Поезія Ліни Костенко надзвичайно м'яка і жіноча, у ній відбито прекрасне, золоте серце поетеси, її почуття й думки, що стали мені дуже близькими. Її поезія – це талант, це гармонія. Гармонія мозку і душі, думки і почуття, змісту і форми. Талант поетеси, чудової жінки, яка вміє відчувати, уміє дослуховуватися до найінтимніших своїх почуттів, проникати в найпотаємніші куточки людської душі, не міг залишитися поза увагою в поезіях про кохання.

Ліна Костенко. Не говори печальними очима
Те, що бояться вимовить слова.
Так виникає ніжність самочинна,
Так виникає тиша грозова.
Чи ти мій сон, чи ти моя уява.
Чи просто чорна магія чола...
Яка між нами райдуга стояла.
Яка між нами прірва пролягла.

Літературознавець. Ліна Костенко присвятила Єжи Яну Пахльовському вірш «Спогад», до якого композитор Володимир Верменич написав музику.

Біограф. Минав час, Ліна Костенко знову закохалась і побралася з Василем Цвіркуновим. Життя подарувало великій поетесі двох діточок, але перше кохання залишається в пам'яті будь-якої людини на все життя.

Складання порівняльної таблиці

	XX ст. Л. Костенко	XIX– XX ст. Л. Українка
Кохання	Глибоке почуття; велике кохання, хоча несе нестерпний біль розлуки; прекрасна стихія ніжності й осяяння душі	Глибоке почуття, суперечливе і неоднозначне
Лірична героїня	Здатна любити й залишатися сильною, незалежною, творчою особистістю. Вона не «слухняна раба», не забуває, для чого живе	Характерні зміни почуттів та переживань, які спонукають до боротьби; вірить у перемогу добра над злом, світла над темрявою, вірить і надіється на кращу долю

Рефлексія. «Кубування»

Можливі варіанти:

1. Кохання – це надзвичайне почуття, властиве кожному.
2. Кохання – це щастя, весна, квіти, насолода, гіркота, сльози, політ, піднесеність, вогонь, мелодія закоханих сердець.
3. Все, все покинуть, до тебе поинуть,
Мій ти єдиний, мій зламаний квіте!
Все, все покинуть, з тобою загинуть,
То було б щастя, мій згублений світе!
4. Із квітів, із лагідних слів. Із ніжних почуттів, із дивної фантазії, із переживань. Страждань. Із сліз, із вірності, з уміння кохати.
5. «За» – змінює людину, возвеличує, збагачує таємничим і світлим почуттям, робить людину добрішою, здатною на самопожертву заради коханого; підносить над нікчемним і мізерним у житті.
- «Проти» – змушує страждати, переживати душевні муки, нерідко призводить до трагічних наслідків.
6. Кохання збагачує наші душі, наближає до пізнання природних істин і таємниць, до розуміння внутрішнього стану людини.

Слово вчителя

Кохання – Божий дар, який дається далеко не кожному. Більшості людей випадає на долю так і прожити своє життя, не відчувши цього великого почуття, а за кохання приймати і скороминучу закоханість, і фізичний потяг, і просто симпатію до людини. Тому, якщо прийде до вас справжнє кохання, – бережіть його, бо воно торкається найтонших струн людської душі.

Оцінювання в групах

Критерії оцінювання	Бали
Зміст матеріалу Оцінюється: грамотність, відсутність помилок, актуальність, використання необхідних джерел, міжпредметні зв'язки.	36
Робота в групі Оцінюється: рівноправне розподілення матеріалу, організованість.	36
Оформлення матеріалів Оцінюється: оформлення творчих проєктів, музичне оформлення.	36
Захист проєктів Оцінюється: вміння утримувати увагу аудиторії, постановка мови, оформлення виступів, цікавість і відповіді на запитання інших учнів.	36

Домашнє завдання

II–III рівень. Написати листа Лесі Українці або Ліні Костенко.

IV рівень. Написати твір на тему «Кохання, як вода, – плавке та бистре, рве, грає, пестить, затягає й топить».

«Щоб у душі прокинулося слово...» Творчий потенціал уроків літератури

Саранді Н.М., учитель української мови та
літератури Дворічанського ліцею

*Творчість – це здатність дивуватися
та пізнавати, уміння знаходити
рішення в нестандартних ситуаціях,
спрямованих на відкриття нового,
та схильність до глибокого осмислення
свого досвіду.
Е. Фромм*

Кожна дитина – особистість! Ось гасло сьогодення. Велике значення має розвиток творчості. Саме люди з творчим мисленням приносять у життя щось нове. Такі люди найчастіше стають лідерами. Творчість має вирішальне значення в розвитку здібностей людини, формуванні її активної життєвої позиції. Завдання школи – розвинути у школярів такі якості, як ініціативність, далекоглядність, розсудливість, самостійність, прагнення до успіху.

А. Макаренко вважав, що справжній розвиток психолого-педагогічної науки пов'язаний з її здатністю «проектувати особистість», тобто визначати з певною метою ті її якості та властивості, які мають бути сформовані в процесі виховання.

Головна мета розвитку особистості – повна реалізація себе, своїх здібностей і можливостей. Соціальне становлення особистості може здійснюватися тільки через діяльність. Кожному учневі – своя справа за здібностями та за бажанням. Як свідчать дослідження сучасної дидактики, одне з найважливіших завдань стратегії активного навчання полягає у зміні форм спілкування в освітній діяльності. Ця зміна означає перехід від монологічного до багатопозиційного навчання, при якому відсутні концепція та позиція вчителя. Успішність реалізації мети розвитку творчої особистості залежить від того хто навчає та виховує таку особистість, – від педагога. За словами В. Ключевського, «для того, щоб бути хорошим викладачем, треба любити те, що викладаєш, і любити тих, кому викладаєш».

Отже, якщо вчитель творчо підійде до організації роботи, чітко складе інструкції, створить творчу атмосферу, ситуацію успіху, то результатом стане краще розуміння художнього твору, його аналіз, побудова власних інтерпретацій, розвиток творчих здібностей.

Яким же має бути урок, щоб розвивати та давати можливість для реалізації творчого потенціалу учнів? Перш за все, *слід передбачити:*

- використання різноманітних форм і методів організації навчальної діяльності для актуалізації суб'єктивного досвіду учнів;
- створення атмосфери, що сприяє зацікавленості кожного учня в роботі класу;
- стимулювання учнів до розмірковування, використання різних способів виконання завдань без страху помилитися, дати неправильну відповідь;
- використання в процесі роботи дидактичного матеріалу, що дозволяє учням обирати найбільш прийнятні для них вид і форму навчального матеріалу;
- оцінювання діяльності учнів не тільки за кінцевим результатом, але й за процесом його досягнення;
- заохочення намагання учня знаходити власні способи виконання завдань, аналізувати способи роботи інших учнів у процесі уроку;

- створення таких педагогічних ситуацій спілкування на уроці, які дозволяють кожному проявляти ініціативу;
- створення атмосфери, що сприятиме самовираженню учнів.

Найголовніше завдання вчителя в будь-якій ситуації – створити в класі творчу атмосферу. Крім того, важливо розуміти психологічну сутність цього процесу. Це насамперед заохочення до пізнання, повага до інтелектуальної сили дитини.

Чотири «кити» позитивної Я – концепції вчителя:

1. Виразити подив і захоплення всім, що роблять і говорять діти під час виконання творчих завдань.
2. Уживати такі слова, як «молодець», «прекрасно», «добре», «відмінно», «блискуче».
3. Не дозволяти собі критикувати особистість учня в присутності інших.
4. Оцінюючи результати діяльності учнів, знаходити позитивне й саме на це позитивне звертати увагу.

Найважливішим засобом розвитку особистості, її життєвої компетентності, на мій погляд, є діяльність: навчити й виховати можна лише в дії. Урок літератури – це співтворчість учителя й учня, діяльність яких ґрунтується на взаємодії та діалозі, що забезпечує найбільшу сприйнятливості і відкритість до взаємовпливу. Тому я вважаю, що справжня суть роботи з розвитку творчої особистості учня полягає в організації життя дитини, де однією з важливих функцій є стимулювання позитивної мотивації кожного в процесі організації різних видів діяльності.

Творча діяльність, як правило, «починається з проблеми або запитання, із подиву, здивування, із суперечності». Усвідомлення суперечностей викликає проблемні ситуації, у результаті яких формується проблема. Тому одним із найчастіше використовуваних мною підходів для створення творчого завдання є створення парадоксальної ситуації. Парадоксальність ситуації формується шляхом спеціального провокування, яке викликають суперечності. На уроках літератури такі суперечності можуть виникнути між первісним суб'єктивним враженням і об'єктивним змістом твору; суперечності, що притаманні самому конфліктові твору; в оцінюванні твору різними письменниками, критиками тощо.

Нестандартний урок спонукає учнів активно переживати, включатися в роботу, співпрацювати з учителем, тобто проявляти якості, необхідні для творчої діяльності. Щоб стимулювати творчу активність школярів, я використовую такі методи і прийоми: *як розвиток творчого інтересу, використання цікавих аналогій, створення ситуацій емоційного переживання, метод відкриття, створення ситуації вибору, самостійна дослідницька робота*; а також різні види творчо-розвивальних технологій.

Так, на уроках у 5 класі використовую такі прийоми та форми роботи: *уроки-рольові ігри, літературні екскурсії, уроки-КВК, уроки-театралізації; інтерактивні методики (захист проєкту групою чи поодиночі, де учням можна запропонувати різні завдання: створення кросвордів, ребусів, літературних задач за змістом твору, оформлення книжечки чи газети з власними віршами або творами, що вивчаються, інсценізації, групова скрайбінг-ілюстрація – асоціативні замальовки до тексту твору, який читає підготовлений учень або вчитель)*. На уроках узагальнення проводимо *парад літературних героїв, конкурс рекламних роликів за змістом прочитаних творів*.

Одним із важливих методів формування творчих здібностей учнів є гра. Під час гри формуються не тільки вміння та навички, а й позитивні стосунки між учнями, учнями і вчителем. Крім того, гра виступає суттєвим фактором для емоційно-вольової сфери школярів, стимулює до внутрішньої пізнавальної активності. Можна запропонувати різні види ігор, наприклад: інтерпретації відомих телевізійних проєктів («КВК», «Що? Де? Коли?», «Брейн-ринг», «Слабка ланка», «Перший мільйон», «Найрозумніший»), інтелектуальні естафети «Літературний марафон», «Естафета з перешкодами» та інші.

Щодо організації роботи в старших класах, то ігрові технології можна замінити діяльністю літературно-дослідницьких груп, уроками-конференціями, філософськими дослідженнями, дискусіями чи дебатами з розв'язанням проблемних задач, уроком-судом, уроком рольового письма, уроком-еврика, графіті, уроком-спогадом, уроком-відкриттям слова. Фіналом може стати урок-захист власних проєктів.

Також завданням, що розвиває здібності учнів, є повідомлення про літературного героя від імені дійової особи. Невеличкі розповіді учнів від імені літературних і казкових героїв, навчають не тільки переказувати певний епізод твору, а й відчутти себе цим персонажем за допомогою власних почуттів, використовуючи мову героя, розповісти про нього. Таким чином, подібні завдання розвивають творчу уяву й відчуття мови на уроках української літератури.

Творчі здібності учнів розвивають і такі завдання, як: підготовка інтерв'ю з письменником або персонажем твору, "Проба пера", тобто написання невеличких прозових або ліричних творів за зразком, складання сенкану для характеристики найголовніших якостей персонажа, "Літературне передбачення "Якби..." (проєктування можливого перебігу подій у творі за певних умов чи обставин, перенесення героїв у часі, обговорення проблем твору з позиції сучасності...). Усі ці завдання можна й необхідно вводити на уроках уже з 5 класу. Спочатку їх отримують окремі учні, найбільш підготовлені, а поступово можна залучати й увесь клас. Таким чином, розвиваючи образне мислення учнів за допомогою слова, тексту, ми готуємо їх до більш складного аналізу літературного твору, уміння розуміти позицію самого автора, пов'язувати епоху, письменника та його творчість.

Розвитку творчих здібностей учнів сприяють і такі методи:

- словесні творчі завдання на добір рими, складання початку чи закінчення вірша;
- складання казки за малюнком;
- створення продовження казки, оповідання;
- складання чистомовок;
- використання анаграм, метаграм;
- словесне малювання;
- творчі списування текстів;
- вилучення зайвого;
- промовляння скоромовок.

Звичайно, починати цілеспрямоване й систематичне формування літературно-творчих умінь, залучення до творчої діяльності учнів треба з 5-го класу. Для такої творчої роботи фольклор є найбільш сприятливою темою. І ось чому: ці твори цілком доступні для п'ятикласників і, як правило, любимі, що дозволяє розраховувати на активне емоційне їх сприйняття, та як відповідну реакцію – спробу створення власного твору. Особливе місце в розвитку творчих здібностей я відводжу казці, роботі над нею. Ми вчимося переробляти казку, характери героїв, а для цього треба навчити робити сміливі припущення, абстрагувати, фантазувати – це основа для творчого мислення.

Перед учнями ставлю завдання зробити припущення: які зміни можуть відбутися, якщо змінити сюжет казки; до яких вчинків героїв це приведе, які нові проблеми виникнуть перед ними, які в них з'являться можливості. Часто змінюємо риси характеру героя на протилежні: хто був добрим, став злим, а персонаж із негативним характером стає добрим, ласкавим, чуйним. Уводимо в казку зовсім нового героя чи якийсь об'єкт, предмет, що цілком змінить сюжет, а як – це придумують діти. Краще для цієї роботи брати літературні казки. Тоді змінюється весь сюжет: діти починають придумувати нові цікаві ситуації, у яких можуть опинитися герої.

Особливою популярністю в дітей користуються такі завдання:

- Написати сценарій до кінофільму за казкою, але обов'язково, щоб у ньому був новий герой, або в героїв були інші характери; інший кінець, інше століття і т.д.

- Придумати казку за словами, наприклад: дівчина, ліс, метелик, камінчик, ріка.
- Написати лист герою зі схваленням чи з осудом його вчинку, порадою, пропозицією і т.д.
- Придумати питання для інтерв'ю з героєм.
- Придумати новий сучасний костюм герою.
- Придумати герб письменника, на якому будуть відбиті його головні персонажі.
- Написання легенд і казок.

Деякі роботи учнів є унікальними. З метою унаочнення реалізації творчого потенціалу учнів, утілення їх творчих здобутків у наочно-предметний результат за підсумками кожного навчального року в школі разом з творчою групою учнів - редакторів готується колективний проєкт – збірки творів учнів «Чарівні казки» та літературний альманах «Соняшник». Робота над проєктом триває кілька тижнів, починаючи з конкурсного відбору кращих робіт, підбору відповідних ілюстрацій, виготовлення макета збірки та його обговорення. Збірки стають своєрідним подарунком учням молодших класів для читання під час занять групи продовженого дня, спонукаючи й учнів-авторів, і молодших школярів до подальшої творчості. При цьому треба пам'ятати про те, що цікаві не так продукти творчості, як особистість творчої дитини.

Досить часто у своїй повсякденній роботі я використовую ігри-вправи, включаючи їх у зміст багатьох уроків української мови та літератури. Особливість їх використання полягає в тому, що вони не потребують тривалої підготовки й займають значно менше часу в межах урочного навчання. Як правило, це можуть бути вікторини, ребуси, кросворди, лото, графічні диктанти, естафети та інше.

Вправа-гра «Коло думок». Учитель креслить посередині дошки коло, у центрі якого записує завдання. Учні (кожен окремо на своєму аркуші) за 1 хв записують свій варіант відповіді, підходять один за одним до дошки та клейкою смужкою прикріплюють аркуші по колу. При цьому слід дотримуватися такого правила: якщо точка зору учня вже викладена кимось раніше, то однакові варіанти відповідей кріпляться стосом – один на одного. Вправа пожвавлює атмосферу в класі, сприяє взаємозбагаченню знань учнів із цього питання.

Гра «Сюжетний клубочок». На дошці чи на екрані розміщується сюжетна картинка. Змагання починають учні, які сидять на останній парті: учитель дає їм чистий аркуш паперу, учасники гри пишуть на аркуші перше речення, що може стати зав'язкою до розповіді за картиною, і передають своєму товаришеві попереду. Той продовжує думку, розвиваючи сюжет на власний розсуд. Гра проводиться як на швидкість, так і на змістовність і логічність висловлювань. Головне – не підштовхувати, не викрикувати, не втручатися до роботи інших, інакше ведучий повинен буде зупинити гру, бо попередня домовленість порушена. «Сюжетний клубочок» – колективна розминка, де в кожного є свої обов'язки, які виконуються вчасно. Оце «вчасно» і є основною складністю. Терпляче ставлення одне до одного в такому простому завданні виявляється зовсім не простою справою для учасників.

Робота в парах

Рольова гра «Інтерв'ю з літературним героєм». Клас поділяється на пари (по партах). Один із учнів виконує роль журналіста, інший – літературного героя. Представники творчої групи «кореспондентів» ставлять запитання з біографії та сюжетних колізій твору, з якого взято персонаж, а учні, які виконують роль самого героя, відповідають.

Гра « Знайди загублене слово». Учитель читає вірш, у якому опущено деякі слова в кінці рядків. Завдання учнів – підібрати риму та відновити зміст вірша.

Прочив

Біля двору, на дубець
Сів – щечече...(горобець).

Раптом бачить, з-під воріт
Вилізає чорний... (кіт).
Лізе й тягне він мішок,
У який вкида... (пташок).
Щебетунчик горобець
Був сміливий... (молодець).
Нагострив швиденько дзьоб
І нахабу – цюк у... (лоб).
Клюнув добре, так, як слід,
Аж завив, занявжав... (кіт).
Не ловитиме в мішок
Більш ніколи він... (пташок).

Іван Немирович

Гра «Раз поет – два поет». Учням дається завдання дописати два рядки до поданих, щоб вийшли кумедні вірші.

Раз цибуля вийшла з хати,
Хто їй стрівся, мусив чхати...

Їв лелека
Кашу з глека...

Біг Андрійко на лінійку,
Бо отримав вчора двійку...

Капелюхи де Боно. Дуже допомагає на уроках літератури інтерактивна технологія «Капелюхи де Боно». Аналізуючи який-небудь твір, дуже часто звертаюся до неї.

На окремих аркушах капелюхи. *Червоний капелюх – це колір життя, почуттів, активних емоцій.* Коли я вішаю на дошку червоний капелюх, діти розуміють, що ми будемо говорити про те, які почуття виникли в них під час знайомства з твором, що сподобалося або ні у вчинках героїв. *Зелений капелюх – це колір здорового глузду,* він допомагає побачити негативні риси індивіду, погані вчинки. Саме коли з'являється цей капелюх, ми розв'язуємо проблемні завдання, відповідаємо на провокаційні запитання. *Синій капелюх – колір знань, роздумів.*

Діти завжди з цікавістю реагують на появу капелюхів. Ми говоримо про головну думку твору, визначаємо приховану ідею, порівнюємо з іншими творами.

Гра «Склади вірш». Учням даю прозовий уривок, за мотивами якого пропоную скласти вірш. Так глибше вони розуміють красу поетичного слова, роблять для себе маленькі «відкриття». Інший варіант – учням даю пари слів, що римуються, пропоную скласти з ними поетичні рядки.

Ще складніший варіант, коли учням даються завдання на складання інтенціоналу – поетичних рядків, у яких поєднано слово із зоровими чи слуховими образами. Або пропоную створити поетичні рядки з певним ускладненням:

- *з моноримою – безкінечний вірш (закон тут простий: останній рядок вірша повинен вимагати продовження першим рядком, щоб дія відбувалась, так би мовити, по колу, без кінця).* Ось один із таких учнівських витворів:

У нас сьогодні диво сталося:
У класі майже всі зібрались,
Коли раптом хуліган
Налетів, як ураган.
Далі все, як у кіно:
Спершу він розбив вікно,
Ще комусь набив синець –
Тут би всім нам і капець.
Та черговий забіг у клас.

Хуліган відразу – пас.
До директора швиденько,
Намолот там побрехеньку.
Та ми всі там разом стали
І директору сказали:
У нас сьогодні диво сталося...

- *тавтограму-вірш*, у якому всі слова – самостійні частини мови - починатимуться з однієї літери. Ось приклад вірша, складеного ученицею 9 класу.

Пишу... Порву й пишу по новій
У покаянні полиновім.
І поклик поїзда, як постріл,
Попутники й прим'ята постіль...
І постук пам'яті приспівом:
Чи прочитає?
Чи повірить?
Пів аркуша підтертих плям,
Бо плачу й плачу над полями,
Бо у пориві почуття
ох, покохала, як причинна,
Як принца Попелюшка, та...
Принц не повірив і... покинув.

- *Поезію-шифрування* (скласти поетичні рядки, у яких закодувати назви творів певного письменника).

Гра «Схожі хвостики». За правилами гри учні добирають слова, схожі за звучанням до тих, які запропонував учитель. Потім можна продовжувати гру самостійно – діти самі називають початкове слово, а відтак разом шукають подібні до них за звучанням.

Мишка – кішка, Гришка, книжка, доріжка...
Суниця – спідниця, синиця, полуниця...
Пташка – ромашка, комашка, Чебурашка...
Їжачок – черв'ячок, павучок, бичок...
Вояж – пляж, метраж, абордаж, муляж.

Гра «Перекладач». Учні пропонують рядки російською мовою для перекладу українською. Якщо вправа виконана правильно, то утворюються віршовані рядки. Завдання збагачує лексичний запас учнів, розвиває почуття ритму та ритму.

Пестрый галстук я имею.
Его на платок поменяю,
А может, на кисточку или зеркальце,
Или на сладкую, вкусенькую конфетку.

(Картату краватку я маю.
Її на хустину змінюю,
А може, на пензель, чи на люстерко,
Чи на солодку смачненьку цукерку.)

Есть у меня кошелек,
а в нем карандаш.

(Є в мене гаманець, а в ньому олівець.)

До свидания, Венгрия и Вена,
Здравствуй, Киев солнечный, добрый день!

(До побачення, Угорщино і Відень,
Здрастуй, Києве сонячний, добридєнь!)

Гра «Відгадай, про що я?». Один із учнів пропонує класу уривок, що складається переважно зі звуків природи. Учні мають відтворити сюжет запропонованої розповіді. Гра розвиває уяву та фантазію учнів, нестандартний погляд на світ, що їх оточує.

Муха

Дз –з-з-з.. Дз-з-з-з...
Дз –з-з-з –з-з-з-з-з-з...
Бац!
Дз –з-з-з –з-з-з-з-з-з-!!!
Бац! Бац!
Дз –з-з-з –з-з-з-з-з-з-!!!
Туп! Туп! Туп!
Бац! Бац!
Дз –з-з-з –з-з-з-з-з-з-!!!
Бац! Бац! Бац!
Шльоп. І стало тихо.

Гра «Одним реченням». Пропонується учням старших класів. Завдання: висловити думку одним реченням так, щоб вона містила в собі силогізм. Наприклад. У цитрусових багато вітаміну С, він корисний для здоров'я людини, отже, цитрусові корисні для людини.

Приклади учнівських висловлювань:

- *З геніями простій людині жити важко, два генії разом – вибухово – небезпечна суміш, отже, генії приречені на самотність.*
- *Коли заходиш у кімнату – витри ноги, коли заходиш у літературу – витри душу.*
- *Талановита людина виділяється з-поміж інших людей, отже, у неї легше кинути камінь.*

Для молодших учнів різновидом цієї гри є висловлювання одним реченням на тему «Я»:

Я – маленька ластівка. Я лише вчуся літати. Ще день, два, рік – і зможу розправити крила й вилетіти з гнізда свого дому. Я обов'язково злечу!

Хрипун Ростислав, 5 – А клас

Я – маленький дубок, який дуже хоче вирости і стати сильним і міцним дубом. От і тягнеться до сонця, до неба, до вітру. Набирається сили і росте – росте. Навіть коли спить.

Ткачов Андрій, 5 – А клас

Я – тоненький струмочок. Я витікаю з рідного дому і набираю сили, щоб, коли виросту, стати сильною, широкою річкою. Хочу попливти по усьому світі і побачити багато цікавого, що є на землі. Я люблю воду, люблю, коли йде дощ. Кажуть, від дощу швидше ростуть не тільки гриби, а й люди. От я і расту.

Жердєв Сергій, 5 – А клас

Я – бджілка Настя. У мене є крильця маленькі, бо мама говорить мені: «Не літай так, будь обережнішою!» У мене є карі оченята, як у бджілки. А ще я люблю медок. І можу вкусити, якщо мене образять.

Копя Анастасія, 5 – А клас

Гра «Наслідуючи поета». Ця гра теж розрахована на старших учнів із певним досвідом та здібностями у віршуванні. Учителю пропонує відомі рядки поезії продовжити власними, наслідуючи стиль автора.

Наприклад, досить цікавими виявилися спроби дев'ятикласників наслідувати Г.С. Сковороду

Нашому місту звичай і права,
В мене від того болить голова.
Хтось з-за кордону везе ширпотреб,
Хтось же бідує од денних потреб.

Хтось лізе в Раду, щоб владу здобуть,
Іншим же часом нема чого вбуть.
Скоро забудуть про запах ковбас.
Що ж буде далі в країні у нас?

Рудніченко К.

Кожному місту звичай і права,
В мене від того болить голова.
Гірко мені, що знання і добро
На інший план у людей відійшло.
Скільки таких нав'язливих дум
З ранку до ночі тривожить мій ум.
Той для кар'єри лизатиме п'яти,
Там продавець обдурити завзятий.
А багатій свої гроші сховав,
Щоб податковий усі не забрав.
Так усе це непокоїть мій ум,
Що вже не знаю, де дітись од дум!
Всі навкруги качають права,
Вже від уроків болить голова.
Вчитель все більше і більш задає,
Спати наука мені не дає.
Скільки турбот у моїй голові –
Де тут спокійною бути мені?
Знаю, що розум, як страва смачна,
Всім до вподоби буває вона.
Також і серце ще треба нам мати,
Щоб бути гідним людиною зватись.
Хто ж бо побачить у тому мораль?
Той, в кого совість, як чистий кришталь.

Решетняк О.

Ігри-вправи позитивно впливають на посилення інтересу до теми, що вивчається, дають можливість виділити з усього фактичного матеріалу найбільш важливі явища і факти. Аналіз роботи з такими вправами показує, що використання цього методу сприяє закріпленню знань учнів, перевірці їх якості, набуттю навичок. А в кінці навчального року учні, що були найактивнішими, виявили потяг до творчості, стають учасниками літературної гри **«Моя душа в полоні слова»**.

Я переконана, що в кожній дитині спить маленький геній. І треба вчасно «розбудити» його, допомогти розправити крила, повірити в себе, підтримати його перші, хай іноді незграбні кроки. Як не згадати слова В. Сухомлинського: «Може, маленька дитина повторює те, що було вже зроблено, створено іншими людьми, але якщо це діяння – плід її власних зусиль, – вона творець; її розумова діяльність – творчість».

Література

1. Єніна Л. Гімнастика розуму / Л.Єніна //Палітра педагога. – 2002. – № 4. – С.24-25.
2. Мартинюк Т.О. Виявлення і розвиток творчих здібностей учнів на уроках української мови і літератури як складова сучасної методики викладання / Т.О. Мартинюк // Обдарована дитина. – 2010. – №2. – С.26-27.
3. Сафарян Світлана. Творчість можна не тільки розвивати, а й навчатися їй / Світлана Сафарян // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2008. – № 2. – С.12-15.
4. Серапулова Є. Виховання обдарованої дитини / Є. Серапулова // Початкова школа. – 2000. – № 2. – С.3-5.
5. Ситуація успіху: як її досягнути // Завуч. – 2009. – № 2. – С.22-23.
6. Явоненко М. Розвиток уяви та літературних здібностей молодших школярів / М. Явоненко // Початкова школа. – 2003. – № 3. – С.16-17.

**Багатоаспектність дослідження української
лінгвокультурами хліб**

*Руденко С.М., професор Харківського державного
університету харчування та торгівлі*

Лінгвокультурологія – галузь мовознавства, що «вивчає вияви культури народу в його мові й мовленнєвій діяльності. Предметом лінгвокультурології є засоби мовної системи та її дискурсивних продуктів, які фіксують культурно значущу інформацію – збережені у колективній пам'яті народу символічні способи матеріального й духовного усвідомлення світу певним етносом...» [11, с. 304]. Розвиваючи ідеї В. Гумбольдта, О.О. Потебні та ін., вона формується на стику мовознавства, міфології, фольклористики, етнографії. Підвалини лінгвокультурології на слов'янських обширах закладали такі сучасні дослідники, як Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, Р.В. Болдирев, А.П. Загнітко, Ю.О. Карпенко, В.І. Кононенко, В. Войтович, О.С. Герд, В.В. Жайворонок, С. Є. Нікітіна, К.А. Охмуш, В.Г. Скляренко, Н.В. Слухай, С.М. Толстая, М.І. Толстой, О.Д. Шмельов та ін. «Лінгвокультурологія – дисципліна, яка вивчає прояв, відображення і фіксацію культури в мові і дискурсі. Вона безпосередньо пов'язана з вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвального комплексу» [9, с. 12]. Її об'єктом є не тільки мова, але й інші форми та субстанції, що фіксують колективну свідомість, народний менталітет, «картину світу», тобто всю народну культуру, усі її види, жанри й форми: вербальні (лексика, фразеологія, пареміологія, фольклорні тексти), акціональні (обряди), ментальні (вірування). Оскільки головним джерелом для вивчення традиційної культури є мова, лінгвокультурологія користується багатьма лінгвістичними поняттями і методами аналізу (семантика, граматика, синтаксис, синонімія, опозиція, реконструкція, ареалогія, картографування, діалект, текст, дискурс тощо).

Саме дискурс як «текст разом з умовами його творення і сприймання, динамічний контекст культури, в якому здійснюється прочитання тексту та його вплив на свідомість читача» [6, с. 48], є полем існування, функціонування, відображення інтегральності традиційної духовної культури й семантичної єдності всіх її жанрів і форм. У дискурсі «лінгвальне тісно переплітається з соціальним, тому дискурсивне мовлення може розглядатися і як соціальна дія, як чинник взаємодії людей і механізмів їхньої діяльності» [7, с. 29].

Слід зазначити, що терміни *лексема* та *лінгвокультурема* мають багато спільного, однак головна відмінність між ними полягає в тому, що остання відбиває поняттєвий бік культури.

Мета нашої роботи – на основі наукових, науково-популярних, етнографічних та історичних розвідок, фольклорних та інших матеріалів провести короткий огляд функціонування в українській мові та культурі лінгвокультуреми *хліб*.

Завдання – розглянути її значення, деривацію, синонімію, фразеологію, семантичну та символічну характеристики, зазначити основні обрядові ситуації, з якими пов'язана назва реалії, і дій із нею; розкрити семантику вторинного ритуального функціонування, навести фольклорні дані про неї.

Лінгвокультурема *хліб* вживається в різних контекстах і, залежно від використання в них, постає різними гранями свого значення. Тому далі в нашому дослідженні цілком слушно буде говорити про лінгвокультурологічне поле *хліб*. Це утворення вбирає етимологію, родо-видові відношення між складниками, полісемію, синонімію, фразеологію, пареміологію, текстами історичного змісту, наративи філософського характеру, широкий спектр фольклорних жанрів. Спочатку слово *хліб* означало продукт, який зараз ми називаємо борошном (випечені борошняні вироби мали назву *жито*). Згодом, хоча і в досить давній період, лексема *хліб* почала функціонувати у значенні *харчовий продукт, що випікається з борошна*. За етимологічним словником, хліб «вважається загальнослов'янським запозиченням із герм. мов. Пор. гот. *hleifs*; д.-в.-нім. *hlieb*; др.-ісл. *hlèifr* «хліб», однак можливо є питомим як для герм., так і для слов. мов» [15]. Суч. укр. форма *хліб* розвинулась із д.-рус. Допускається також, що слов. **xleibъ* і герм. *hlieb* запозичені з мови балтів. Пор. лит. *klepos* «хліб», топонім *Клайпеда* букв. означає «хлібоїд»; лтш. *klàips* «буханка, коровай» [14].

У часи язичництва повсякденна їжа мала символічні функції, які мало чим відрізнялися від символіки обрядових страв. Технологія приготування хліба з тих часів суттєвих змін не зазнала: «хліб готувався з пшеничного, житнього, ячного або іншого борошна, часто змішаного разом. Тісто вчинялось. Для цього використовувалися шишечки хмелю. Хліб з одного виду борошна, наприклад, пшеничного, служив обрядовою їжею. Хоча практично будь-яка їжа в давніх слов'ян присвячувалася богам. Атрибутивно цією присвятою могли бути магічні заклинання перед їжею, певний порядок споживання страв тощо. Основу вивчення цього питання становлять літописи, свідчення та матеріальні пам'ятки минулого, пов'язані з процесом приготування їжі: горщики, сковороди, домашні примітивні млинки, залишки печей тощо. Інколи археологи знаходять і предмети культових обрядів, пов'язаних із харчуванням. Це глиняні хлібини, які є свідченням того, що саме печений хліб з давніх-давен був основною їжею українців і що саме круглий хліб використовувався в язичницьких обрядах жертвоприношення та магічних діях» [18, с. 391-393]. Це був священний хліб, найвеличніша жертва світлим божествам. Приміром, на Свят-вечір народження хліба в печі сприймалось як народження молодого Божича-Сонця. Люди молилися до неба, землі, Сонця і Місяця, щоб вони сприяли врожаю, бо то основний харч для тіла і душі, бо то є видимий світ Божого життя. Хліб є символом єдності, у ньому безкінечна вічність єднання живих із душами предків, єдина доля всіх людей. Для кожного селянина Земля-Мати – земля-годувальниця. Земля народжує хліб, майбутній урожай якого залежить від погоди. Яким буде завтрашній день, якою буде зима чи літо – все це особливо хвилювало хлібороба. Без хліба і солі не обходиться жодне свято. У гості, на входини ідуть з хлібом. Коли народжується дитина, породіллю провідують з хлібом. Ним мати з батьком благословляють дитину в далеку дорогу. А коли людину проводжають в останню путь, то на віко домовини обов'язково кладуть хліб із сіллю. Переломити хліб, поділити вже готовий коровай означало забезпечити їжею душі померлих [4, с. 561]. «Хлібові приписували лікувальні властивості; рани заліплювали хлібним м'якушем; гарячий хліб притискали до лишаїв, бородавок, клали в дупло хворого зуба. Споконвіку хліб у великій пошані; ставлення до нього побожне, культове, бо це Божий дар; не випадково випікають його переважно у формі сонця й називають святим (відомий проклін: «Бог би тебе хлібом побив!»); їсти його потрібно лише з непокритою головою; при ньому не можна лаятися, насилати на когось прокльони; святий хліб не слід кидати під ноги, – коли випадково падає, його піднімають, цілують і кладуть на стіл; має обрядове значення – при сватанні, заручинах, батьківському благословенні на шлюб, при новосіллі, на похороні тощо; символ щастя, розмноження, згоди, єднання, багатства; з давнини хліб – ознака пошани, тому поважних людей (гостей) зустрічають хлібом – так званою українською паляницею, що має завжди сонячну круглу форму» [8, с. 418].

Після хрещення України-Русі довгий час формувался і зрештою склався своєрідний синтез християнства і язичництва, який виявився в усіх сферах народного життя, зокрема

в харчуванні. Найповніше цей синтез виявився в селянському середовищі в IX-XII ст. У найдавніших письмових джерелах про звичаї й побут східних слов'ян, починаючи з XI ст., зазначається, наприклад, що жодна весільна трапеза не відбувалася без короваю й сиру [1, с. 44]. Однією з яскравих ознак випікання весільного короваю є хлібна магія. Коровай – це жертвна страва, яка замінила ритуальну тварину (наприклад, корову – «коровай багатий, коровай рогатий»). Обряд випікання короваю кількома жінками (сімома, пізніше трьома) дуже архаїчний. Кожна з коровайниць виконує певну роль в обряді. Крім короваю, на весілля випікають шишки, що є символом родючості, весільні калачі – символи Сонця та обручки, печиво у вигляді корівок, коників, півників і т. ін. Печиво у вигляді птахів використовували у весняних обрядах, що мали сприяти поверненню птахів з вирію [4, с. 561].

Народні терміни на позначення форм весільного хліба фіксують усі його функціональні особливості:

- хліб періоду сватання, який символізує згоду або відмову від шлюбу;
- печиво, яке готували для запрошення гостей і обдаровування коровайниць, які його випікали;
- хліб для благословення, вітання молодих;
- коровай для обдаровування родин наречених та його різновид – для дружок молоді;
- хліб для обміну між сім'ями молодих як символ поєднання двох родин, і його різновид для «викупу» нареченої;
- весільне печиво, яке призначалося батькам молодих;
- хліб для освячення шлюбного ложа тощо [1, с. 44].

Отже, хліб у мовній картині світу українця здавна посідав досить важливе місце.

Аналіз лінгвальних, етнолінгвістичних і етнокультурних тенденцій функціонування складників лінгвокультурологічного поля *хліб* дає підстави для деяких узагальнень (табл. 1).

Таблиця 1

Синонімічні, полісемічні та видові назви лінгвокультурами *хліб*

Семантичні складники лінгвокультурами <i>хліб</i>:	Синонімічні назви
1. зерно хлібних злаків	<i>пашня, пашинця, збіжжя</i>
2. жито, пшениця, ячмінь, овес на пні, у стеблі	<i>хліба, хліби, хлібні злаки, пашня, пашинця, збіжжя, колосові культури, зернові культури, колос, ярові, озимі</i>
3. продукт землеробства	<i>зерно; необмолочені зернові</i>
4. продукт обробки зерна	<i>борошно</i>
5. те, що їдять і п'ють; їстівні запаси	<i>харчі, харч, продукти, продовольство, припаси, провізія</i>
6. запас продовольства для армії, експедиції тощо	<i>провіант</i>
7. результат хліборобської праці	<i>врожай</i>
8. харчування в найширшому розумінні	<i>харчі, їжа</i>
9. напівфабрикат для виготовлення хлібобулочних, кондитерських та кулінарних виробів	<i>тісто</i>
10. харчовий продукт, що готують із борошняного тіста:	
– корж із кислого тіста, спечений на сковороді	<i>перепічка</i>
– виріб певної усталеної форми, випечений з тіста	<i>хлібина, бухан, буханець, буханка</i>
– білий борошняний виріб, змазаний салом або олією, переважно із загорнутими всередину краями	<i>книш, книшик</i>
– виріб із житнього борошна	<i>житняк</i>
– виріб із пшеничного борошна	<i>пашинця</i>
– виріб із ячного борошна	<i>яшник</i>
– виріб із вівсяного борошна	<i>вівсяник</i>
– виріб із гречаного борошна	<i>гречаник</i>
– виріб із ячмінного борошна	<i>одзмок, осух</i>
– виріб із кукурудзяного борошна	<i>кукурудзяник, малай, мелай, малайчик, бобач, тепшаник, перевертаник</i>

– невеликий виріб із пшеничного, житнього або гречаного борошна	пампушка, пампушок, фанка, фанок, фанк, торкеді
– випечений виріб із тіста, що репнув при випіканні	репанець
– борошняний виріб плескатої форми	плескач
– борошняний виріб із медом	медяник
– виріб, випечений з прісного тіста	оципок, щипок
– перепічка з дріжджового тіста	пlachинда
– пробний невеликий борошняний виріб, випечений на сковороді	підпалок, підпалка, оципок, пляцок, лангош, лангошка, пічка, лоповта, богач, пляцок, кукуц
– невеликий круглий хлібець із залишків тіста, вишкрябаного з посудини для замісу	вишкребок, балабух, шкрябанщина, ошкряпки, ушкрепанці, покаді, пошкребок
– круглий плоский корж із прісного тіста, випечений на плиті	упалина, качаник, пляцок, лангошка, лошиа
– загорнутий у вигляді рулету тонкий корж із начинкою або без неї	струдель, завиванець, загиняник, баник, кручаник, закручованик, качаник, штругла, стружлак, горішаник, серяник, сторонка, кривляник
– виріб вигнутої форми	рогалик, роглик, рогальчик, рогалок, кіфлик, кіфлі
– невеликий виріб круглої форми	булка, бухта, разівка, кукуц, кукуцик, кукуцан
– смажене в смальці солодке печиво, що має форму продовгуватих смужечок	хруст, хрустик, чириги, чивриги, шкряпанча
– весільні борошняні вироби прямокутної, довгастої, плетеної форми, прикрашені барвінком, калиною, колосками жита, пшениці	коровай, гільце, теремок, дівування, дивень, ріжки, доля, гребінь, бугай з бороною, борона, праник, прялка, лялька, діжа, калач, лежень, батько, покраса, пара, полюбовники, велика весільна шишка
– святкові хлібці, булки, фігурки з тіста	шишка, верч, калачик, гуска, голубка, качка, слимак, сова, борона, корівка, коник, півник, жайворонок, мазурки
– продукт харчування без ознак обрядової спрямованості	насушник[насушник], папа (дит.), папка (дит.)
– великодні здобні борошняні вироби	паска, кулич, бабка, баба (жовта, біла, чорна, шафранна, хлібна – разом до 40 видів)
– гостинець на хрестини	проводатор
– поминальний хліб на 40-й день, святкова випічка на свято Вшестя	драбинки
– великий святковий корж з білого борошна з медом, родзинками тощо, який печуть на свято Андрія	калета
– обрядовий борошняний виріб, випечений на Середопістя	хрест
– обрядові борошняні вироби, випечені перед Різдом	маланка, василь
– Тіло Христове під час православного богослужіння	проскура, квасний насушник, артос, антидор
– Тіло Христове під час католицького богослужіння	облатка, гостія
11. відрізаний шматок	скибка, скиба, грінка, плетка, даран, дараба, кавалок, шайка, фалап, м'якушка, м'якота, м'якуш
12. відрізаний від краю шматок	окраєць, край, крайок, крайчик, приліпка, кубушка, коник, чоло, цілок, окрушок, твердушка, горбушка, фустка, окрайчик
13. ковбасний виріб у вигляді хлібини	хлібець
14. популярні продукти харчування	картопля, капуста, рис – другий хліб
15. пригощання, гостинність	хліб-сінь
16. засоби для існування	заробіток, робота
17. високий рівень забезпеченості	достаток, запаси
18. щось найнеобхідніше для існування, функціонування	основа
19. вираження поваги під час урочистих церемоній	паляниця, коровай
20. складник магічних дій	посипання

Про ставлення українців до хліба як до шанованого, необхідного та сакрального продукту свідчить продуктивність номінації, зокрема її деривати (хлібень, хлібець, хлібина, хлібинка, хлібиско, хлібний, хлібниця, хлібничка, хлібусь, хлібчик, безхліб'я, Напівхлібниця (назва свята). Історичні, соціальні, економічні, етнорелігійні процеси, що відбувалися або відбуваються в українському суспільстві, зафіксували композити: хлібобулочний, хлібовоз, хлібодарник, хлібодавець, хлібодар, хлібо завод, хлібо заготівельний, хлібо закупівельний, хлібо закупівля, хлібозбиральний, хлібозбирання, хлібоздавальний, хлібоздача, хлібокомбінат, хлібопекарня, хлібопекарський, хлібопечення, хлібопоставки, хлібоприймальний, хліборіз, хліборізка, хлібороб, хліборобський, хлібородний, хлібородність, хлібосол, хлібосольний, хлібосольність, хлібосольство, хлібостій, хліботоргівля, хліботорговець, хлібофураж, хліб-сіль, хлібопереломлення тощо [3].

Пов'язані з лінгвокультурою хліб фразеологія та пареміологія (табл. 2) свідчать про те, що номінація хліб здавна була частиною мовної картини світу українця, підставою для порівнянь, визначення моральних якостей людини, неабияку роль відігравала у вихованні та соціалізації молодшого покоління: **«відрізана скіба (скібка) [від хліба]**. 1. Людина, яка відділилася від родини, стала жити самостійно (перев. про дочку, що вийшла заміж). 2. Людина, яка втратила зв'язок із своїм середовищем, з колективом, змінила рід діяльності; **хліб (харч) переводити (їсти)**. Не приносити ніякої користі; **ділитися останнім (заст. посліднім) [шматком хліба]** з ким і без додатка. Виявляти співчуття, доброту, людяність у ставленні до когось. **їсти казенний хліб**. Жити за рахунок держави; **їсти чужий хліб**. Бути на чийому утриманні; **кусник хліба. насущний шматок. проханий (прошений, ласкавий) хліб (шматок)**. Милостиня; **лежаний (лежачий) хліб**. Засоби для існування, здобуті легко, без особливих зусиль; **на хлібах (на хлібі) чийх (чийому)**, зі сл. жити, сидіти і под. За чийсь рахунок, на чийому утриманні; **обміняти (обмінити) хліб [святій]**, етн. Дати або дістати згоду на шлюб; домовитися про одруження; **перебиватися з хліба (з юшки) на воду (на сіль, на квас)**. Бідувати, терпіти нестатки; **перерізати хліб**, етн. Дати згоду на одруження; **повертати / повернути хліб кому**, етн. Відмовляти тому, хто сватається; **тяжкий хліб**. Заробітки, здобуті важкою працею, великими зусиллями; **хліб та (і) сіль!** Уживається як традиційне привітання до кого-небудь під час їди з побажанням доброго апетиту; **хліб насущний (насушний)**. 1. Засоби, необхідні для прожитку, для існування тощо» [16]. Народні порівняння з лінгвокультурою хліб: *«Говорить як би три дні хліба не їв* (Мляво, тихо говорить). *Робить неначе три дні хліба не їв* (Ровен., Черкас. Мляво, повільно працює). *Ходить як неначе три дні хліба не їв* (Полт., Черніг. Ледве пересувається). *Добрый як кавалок хліба* (Ів.-Фр. Про щирю і скромну людину). *Дурний як сало без хліба* (Луг., Харк. Дуже дурний). *Тісняться неначе хліб у печі* (Черніг. Дуже тісно)» [17]. Зі стародавнього Риму прийшов до нас вислів *«Хліба та видовищ»* [12].

Таблиця 2

Паремії з ключовою лінгвокультурою хліб

Семантика	Приклади [10, с. 520-583]
важливість хліба для життя людини	<i>Без хліба – не їда. Не буде хліба – не буде обіду. Без грошей проживу, а без хліба й води – ні. Без солі, без хліба – худа бесіда. Без солі – не смачно, без хліба – не ситно. Нема хліба – нема й Отченашу. Палаці великі, а без хліба в них – все ніщо.</i>
доповнення до хліба	<i>Картопля – половина хліба. Картопля – хлібу найперша підмога. Як є бараболя і капуста, то вже половина хліба. Де хліб, та сіль, та каша, там і домівка наша. Хліб та каша – їжа наша. Хліб та квас – буде з нас. Хліб – до вина, вино – до хліба.</i>
порівняння з іншими харчами	<i>Книш приїсться, а хліб – ніколи. Малаю, малаю, я тебе за хліб не маю. Хліб калачем не замінює. Риба – не хліб, нею ситий не будеш. Риба без хліба – бридка. Ягода – мана, а хліб – їда. Сливка – слинка і грушка – минушка, риба – вода, хліб – голова. Хоч солодкий цукор, та хліб солодший. Без олії не здурію, а без хліба – ще й зомлію.</i>
про неякісне випікання хліба	<i>Такий хліб удався – закалець на палець. Такий хліб удався, що кіт би за шкурку сховався. Хліб глевкий – на зуби легкий. Хліб такий удався, що тільки коники з нього ліпити. Не вмієш пекти хліба – будеш пекти раків.</i>
бідність	<i>Не спиться – хліб сниться. Ото мені їда – хліб і лобода. Спиться, а хліб сниться.</i>

	<i>Сьогодні і крихітки хліба не мав у роті. Хліб за шлунком не ганяється, а шлунок за хлібом плаче. Захочеш хліба, то простягнеш руки. Хліб має роги, а нужда – ноги. Дорогий хліб, особливо коли його немає.</i>
гумор	<i>А де ж той хліб, що вчора з'їли? Давайте, що попало: як не хліб, то сало. Їж хліб троякий: чорний, білий і ніякий. Не жалій нашого коржя для свого хліба. Нам хліб подайте, а ковтнемо ми самі. Нема хліба – їж пироги. Не стало хліба – мусив калачі їсти. Сухий хліб горло дере.</i>
достаток	<i>Коли стало на хліб, то стане й на обід. Коли хліб на возі, то нема біди в дорозі. Коли хліб на столі, то і стіл – престіл, а коли хліба ні кусочка, тоді стіл – гола дошка. Хліба ні куска, то і в хаті тоска, а є хліба край, то й під ялинкою рай.</i>
жадібність	<i>Пий воду, бо тобі хліба жаль. Хліб за животом не влезить.</i>
іронія	<i>Навик на білий хліб, то чорний у зуби коле. До готового хліба знайдеться губа. Хто хліба не має, той собаки не тримає. Де хліб їдять, там дрібки дроблять. І в Парижі не їдять хліба із рижю. Коли не стане хліба, то грінки грій.</i>
людська вдача	<i>Не з однієї печі скуштував хліба. І я вчений на хліб печений. Їж хліб, хоч позичений, та не мені ж його віддавати. Між двома хлібами помер: одного не дочекався, а другий уже минувся. У доброго чоловіка хліб довго не черствіє. Хліб чорний, та моторний.</i>
неробство, лінощі	<i>Зварили ніщо, та й з'їли без хліба. Не всяк пашию оре, а хліб та сіль їсть. Вареники доведуть, що і хліба не дадуть. Уморився, поки хліба наївся. Пора вставати та хліб доїдати. Хліб, з'їдений до роботи, вирощує ледарів. Коли б хліб та одежа, тоді б і їв чоловік лежачи. Хліб не тільки не молочений, а й на тік не волочений. Не кожен хліб заробляє, а кожен його їсть.</i>
оптимізм	<i>Хвороба – не біда, коли є хліб та вода. Хліб з водою, аби не з бідую. Як в людей буде, то і в нас хліб буде. Хліб серце укріпить. Скачу, як хліб побачу. Хліб – батько, вода – мати: не дадуть погибати. Поки є хліб та вода – не біда. Краще хліб з водою, ніж паляниця з бідую.</i>
побажання, настанови	<i>Аби день вівся, а хліб ївся. Дасть Бог хліба, дасть і до хліба. Їж хліб та пий воду – не будеш бідний зроду. Не цурайся хліба-солі. Плов щодня не їж, а хліба – пожуї. Клади перед людей хліб на столі, будеш у людей на чолі.</i>
повчання, поради	<i>З печі сирого хліба не виймають. Кожен до себе горне хліб. Дурне сало без хліба. Біля хліба без мишей не буває. Не вчи вченого їсти хліба печеного. З того борошна хліба не буде. Один хліб приїдається. Пекар хліба не купує. Од хліба й солі голова не болітиме. Розламаний хліб не склеїш. Треба хліба, треба й до хліба. Сіль на хліб, а не хліб на сіль. Старий хліб забувається. Хлібом-сіллю не докоряють. Хліб печуть, поки піч гаряча. Селянина городським хлібом не нагодуєш. Межи людьми треба бути людьми: не цурайся хліба й соли.</i>
рівень достатку	<i>На білий хліб – масло, а на чорний – сіль. На пшеничний хліб – масло, на вівсяний – голод. У постолах людина хліб заробляє, а в чоботях їх з'їдає. Хліб та сіль їмо, зате свої. Хліб і вода – бідного (солдатська, бідацька, бурлацька, наймитська, наша) їда. У нього хліба не переїси.</i>
роботящість	<i>Хліб і на ноги поставить, і з ніг звалить. Хліб розбирає, хто його не має. Хто товче, той хліб пече. Хліб – мої ноги й руки, моя радість, мої муки.</i>
співчуття, підтримка	<i>Люди – не татари: дадуть хліба і сметани. Що довше хлібина лежить, то на жаданішого гостя jede. Кожному хліб не гіркий.</i>
спонування до роботи	<i>Чужий хліб – тяжкий хліб. Чужий хліб пуше, а свій суше. Чужий хліб кілком у горлі стоїть. Чужий хліб у рот не лізе. Чужим хлібом – не звікуєш. Свій хліб – найситніший. Хліба лежачого ніде нема.</i>
глузування	<i>На гарячку слаба, а хліб без пам'яті їсть.</i>
щедрість	<i>Оце тобі хліб і ніж – бери, риж і їж. Хліб на столі, руки твої – тільки їсти.</i>

Вторинне функціонування лінгвокультуреми реалізується завдяки магічним діям, під час яких хліб використовується **не** як продукт харчування, тобто відбувається ініціація і реалії, і слова.

Хліб виконував роль магічного продукувального засобу:

- його клали в насіння;
- частину хрестопоклонного хліба, випеченого в середопістя Великого посту, закопували в першу борозну – щоб краще земля родила (Київщина, Лівобережжя);
- давали худобі під час першого вигону в поле;
- ходили зустрічати весну;

- запрошували на весілля;
- на Волині двома хлібами благословляли молодих;
- у більшості областей України хлібом-сіллю зустрічали молодих після вінчання.

У Гуцульщині зберігся ритуал купання газдинею хліба у водоймі на Новий рік і прикладання мокрого хліба до голів сплячих рідних, щоб вони були здорові. На Щедрий Вечір батько «ховався» від дітей за *хлібами*, щоб заворозити добрий урожай. Ще й донині зберігся весільний звичай садовити молоду на хлібну діжу, щоб завжди був достаток у сім'ї [4]. У Прикарпатті випікали до Різдва два обрядових хліби під назвою «Маланка» та «Василь». На святковому столі один хліб покривали другим, підклавши під них сім'я конопель та мідну монету й обв'язавши їх вінком із часнику. Недоторканим хліб лишався до Нового року, коли «Маланку» з'їдали, а від «Василя» відрізали окраєць і потроху годували ним худобу. Засушений шматок «Василя» зберігали до того дня, коли вперше виходили в поле сіяти. Хлібними зернами посипали молодих, щоб вони мали побільше нащадків.

Хліб використовувався також як оберіг для «годування» духів: його кидали у воду, в піч, залишали біля колодязя, на могилі, клали небіжчику за пазуху, в труну [13, с. 270-272], хлібні крихти кидали під стіл, щоб їх отримали душі померлих [12]. З хлібом ворожили, гадали. Наприклад, у багатьох місцевостях України на Андрія дівчата випікали *балабушки* – маленькі круглі булочки, для замішування яких носили воду в роті. Дівочу долю «вирішував» голодний пес, якого впускали до хати: чию балабушку схопить першою, та дівчина першою вийде заміж і т. д. На Гуцульщині з цією ж метою годували на Меланки kota варениками.

Кусання *калети* (випеченого на сухар великого, змазаного медом коржа з діркою посередині, який підвішувався до сволака) на Андрія має відношення до солярного культу предків і означає зменшення місяця, а відтак – народження нового, відновлення його астральної сили, що сприяє життєдайності землі (Черкащина, Поділля, Полісся, Волинь).

«В Україні при основанні поселка обходят плугомъ определенное пространство земли и подъ борозду земли зарываютъ горшки с хлебным зерном» [12, с. 64]. Відголосками поступового переходу від жертвоприношення тварин до жертвоприношення хліба стала форма випеченого борошняного виробу у формі тварини (назва *коровай* від *корова* – заміна жертви корови на хліб: *коровай рогатий*, *коровай багатий*). Від часів поклоніння деревам залишилася традиція оздоблювати жертвний хліб борошняними прикрасами у формі листя, квітів, ягід [12].

Гармонійно увійшли складники лінгвокультурологічного поля хліб до фольклорних жанрів. Про це яскраво свідчать **загадки**: *Ріжуть мене ножсакою, б'ють мене ломакою, за те мене так гублять, що всі мене дуже люблять. Не живу і не гуляю, а сім бід знаю і від ножа пропадаю. Мене ріжуть, мучать, б'ють і на стіл кладуть. В землю кидалося, на повітрі розлягалося, в печі гартувалося, всім зуби випробовує* (Хліб). *Мій брат Кіндрат крізь землю пройшов – золото знайшов. Відгадай загадочку: кинув її в грядочку – нехай лежить до весни. Чашечка медку в льодку до нового годку* (Посіяне зерно); **прикмети**: *Коли весна погожими днями проганяє сніг, родитиме хліб. Сніжний рік хліба принесе. Коли в житі метлиця, буде паляниця, а як кукіль – один мишій, коли житець – хлібу кінець. Коли грибовно, то й хлібовно. У травні дощі – у коморі хліб. Коли сієш хліб у погоду, більше родиться приплоду. На Бориса і Гліба берися до хліба. Пшениця стоколоса – буде хліб до носа. Рясна малина – до врожаю хліба. Урожай на горіхи – урожай хліба на наступний рік. Якщо взимку постійно дме північний вітер, влітку град виб'є хліб. Багато жолудів на дубі – на теплу зиму, хлібородне літо. У грудні більше інею – більше хліба. Якщо антонівка вродила - вродить хліб у наступному році. Снігу під Хрещення надує – хліба прибуде. Якщо 11 червня на Феодосії-Колосяниці «хліба не половіють – на жнива одну половину віють»* [2; 10]; **новорічні поздоровлення**:

*А в полі, полі сам Господь ходив,
Сам Господь ходив, зерно розносив.
Діва Марія Бога просила:
«Уроди, Боже, жито, пшеницю,
Жито, пшеницю, всяку пашиницю».*

*«Сію, вію, посіваю, з Новим роком поздоровляю.
Будьте здорові з Новим роком і з Василем.
Дай, Боже!» [5, с. 94].*

Отже, розгляд деривації, полісемії, синонімії, фразеології, символічної характеристики, семантики основних обрядових ситуацій, вторинного ритуального функціонування, фольклорних даних, з якими пов'язані складники лінгвокультурологічного поля *хліб*, дає підстави зробити висновки про те, що справжнім об'єктом в етнолінгвістиці є не безпосередньо реалії й не їхні ментальні кореляти (концепти, поняття, образи), а відповідні їм знаки мови культури в цілому (у єдності їх реальної форми й символічного змісту). Носіями ж функцій є саме реалії, що набувають певних ритуальних застосувань відповідно до своєї символічної семантики, і дослідження лінгвокультурного поля *хліб* переконливо це доводить.

Література

1. Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження. – Київ: Наукова думка, 1988.
2. Бугай Н.І. Український етикет. – Київ: Б-ка українця, 2002. – Кн. 1. – 287 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
4. Войтович В. Українська міфологія. – Київ: Либідь, 2002. – 664 с.
5. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – Харків: Фоліо, 2005. – 508 с.
6. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – Київ: Либідь, 2001. – 224 с.
7. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. – № 5-6.
8. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – Київ: Довіра, 2006. – 703 с.
9. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология: Курс лекций. – Москва: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
10. Міщенко Н., Міщенко М. Слово батьків з усіх віків. – Київ: Богдана, 1998. – 1136 с.
11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
12. Сумцов Н.Ф. Хлеб в обрядах и песнях. – Харьков, 1885. – 137 с.
13. Толстая С.М. Предисловие. Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под ред. Н.И.Толстого. – Москва: Международные отношения, 1995. – Т.1. – 584 с.
14. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. – Київ: Радянська школа, 1989. – 511 с.
15. Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка. – Москва: Просвещение, 1971. – 256 с.
16. Широков В.А. Інтегрована лексикографічна система «Словники України», версія 1.03. URL: <http://www.ulif.org.ua> (дата звернення 20.01.2021).
17. Юрченко О.С., Івченко О.С. Словник стійких народних порівнянь – Харків: Основа, 1993. – 174 с.
18. Ярещенко А.П. Етнографічні особливості України. *Українські традиції*. – Харків: Фоліо, 2003. – С. 353–430.

Постмодернізм у мистецтві й літературі: традиції та деконструкція

Чуркіна В. Г., доцент кафедри виховання
й розвитку особистості
Харківської академії неперервної освіти,
канд. мистецтвознавства

Постановка наукової проблеми. Мистецтво середини ХХ – початку ХХІ ст. відчуває органічний зв'язок із попередньою культурною традицією, чим принципово відрізняється від модерністського мистецтва. Культура постмодерну продовжує ідеї культури Нового часу, яка ґрунтується на ідеї пріоритету новації над традицією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що головні теоретичні положення постмодернізму як філософської концепції сформулювали у своїх працях французькі філософи Р. Барт, Ж.Ф. Ліотар, Ж. Дельоз, М. Фуко, Ж. Бодрійяр, Ж. Дерріда. Основна ідея постмодерну – еклектичне співіснування різних елементів культури, подолання кордонів між творцем культурних цінностей та їх споживачем. Культ новації, деконструкції є основою розвитку людини та сучасного мистецтва. Зокрема, актуальними є ідеї французького фізика, філософа й культуролога А. Моля, який послуговується поняттям «мозаїчної культури», що дозволяє описати фрагментарність постмодерної естетики [5].

Метою цієї статті є окреслення конструктів постмодернізму в мистецтві.

Протиріччя між текстом сучасної культури та її контекстом спостерігаємо в мистецтві архітектури. Архітектурна споруда втілює символічний сенс. Вона містить знакову інформацію про час свого виникнення, є засобом культурної й естетичної ідентифікації. Ж. Дерріда відзначав, що будь-які спроби остаточно завершити будь-який глобальний проєкт можна порівняти з бажанням добудувати «вавилонську вежу», яка є символом недосяжності та структурного порядку [3, с. 65-82].

Відновлення зв'язку з традицією здійснюється через творче переосмислення елементів культури минулого, яке може набувати різноманітної форми, залучаючи сучасні художні твори, образи, прийоми мистецтва попередніх епох, маніпулюючи змістом і цитатами, переосмислюючи, здійснюючи діалог. У постмодерній літературі оперуємо такими поняттями, як: «масова», «елітарна» література, «фентезі», «колаж», «апологетика», «компіляція», «ремінісценція» тощо.

Прикладом може бути творчість Джона Апдайка, який у романі «Кролику, біжи» висвітлює еволюцію пересічного американця. Основою наступного його роману «Кентавр» є античний міф про кентавра Хірона, який дозволяє відтворити атмосферу холодної війни, події «великої депресії», пригоди шкільного вчителя та його сина-підлітка. Учитель Колдвелл має два начала – людське і тваринне. У напруженій боротьбі з самим собою, у страхові й відчаї він долає тваринне в ім'я людського. Колдвелл перемагає смерть, що символічно відображено в сцені перетворення його і вчительки Віри Хаммел, яку він покохав, на Хірона й Венеру [1]. Серед здобутків українського постмодернізму в межах європейської та світової літератури є поетичні твори І. Римарука, прозові та поетичні експерименти О. Забужко, Ю. Андруховича, драматургія Я. Стельмаха. Специфікою постмодерністських текстів є те, що окремі їх частини можуть належати до різних літературних жанрів, вони є своєрідними конструктами сьогодення.

Постмодернізм реалізує себе в художній деконструкції. Постмодерністська реконструкція, за Ж. Бодрійяром, є визнанням того, що у світі існує лише гіперреальність, породжувана симулякрами – привидами реального [2]. Саме тому великі режисери, зокрема П. Брук, П. Штайн, Дж. Стреллер, Є. Готовський, П. Холл, Т. Нанн, здійснюють новаторські постановки за творами Шекспіра. Знання мов і літератури – це й основа діалогу культур, який надає можливість глибшого розуміння власної культури. Оскільки

джерелом гуманітарної інформації є текст, важливо формувати **навички користування текстом**. Наприклад, своєрідним діалогом із Шекспіром є постановка «Гамлета» відомим англійським режисером Пітером Бруком, який переносить дію відомої п'єси до Нью-Йорка, з Ельсінорського замку до сучасного готелю. Гамлет – спадкоємець могутньої Датської корпорації. Інша постановка «Гамлета» Р. Ліпажа – це авторська вистава («one-man show»). Його «Гамлет» викликав сенсацію в Канаді 1997 року на сцені театру «Ex machina» (Квебек), а пізніше в театрах Нью-Йорка [7].

Прикладом такої постмодерністської деконструкції є фільми американського кінорежисера Г. Реджіо «Кояанескаці» («божевільне життя»). «Поваккаці» – розповідь про «паразитичний спосіб життя», про конфлікт традиційного укладу життя бідних країн та індустріальних країн. «Накойкаці» – «життя як війна». Фільми режисера, зняті в різні роки, не містять слів – тільки геніальну музику й фантастичний відеоряд, мають сильний емоційний вплив, що змушує задуматися про цінності, Всесвіт, сенс власного життя тощо.

Соціальні умови радянської епохи – головний об'єкт досліджень і творчості Іллі Кабакова. Враження «погляду зі сторони» викликала організована 1991 р. у Берліні виставка І. Кабакова, художника-ілюстратора «Життя мух». Центром концептуальної композиції була муха, істота у Всесвіті, вінець усього сущого, заради якої існує світ, про яку писали філософи. Міф про людину передано в інсталяції «Нарцис» викладача рисунка, експериментатора Анатолія Твердого. Роботу виконано авторською технікою. У залі Музею сучасного українського мистецтва Корсаків була розташована інсталяція «Нарцис» – це красиве обличчя, яке стає страшним у своєму кривому віддзеркаленні. Інсталяція наштотує на думку: чи справжнє те, що ми бачимо щодня в дзеркалі. А якщо нахилитися, побачити у дзеркалі себе, то можна долучитися до перформенсу [8].

Мистецтво є засобом деміфологізації та демістифікації. Прикладом такого твору є романи англійського письменника Джуліана Барнса «Метроленд», «Передчуття кінця», «Шум часу» та інші знакові твори. Світ постає колажем у романі «Історія світу в 10^{1/2} розділах». Автор та читач вільно мандрують у часі від всесвітнього потоку до сьогодення, від епохи міфологічної до епохи електронних комунікацій. Розповіді, з яких складена «Історія світу ...», об'єднані образами, запозиченими з релігії, літератури та історії, основні мотиви – вода, потоп, розподіл на чистих і нечистих. Постмодерністське мистецтво поєднує природне та надприродне, фантастичне та гротескне, трагічне і комічне. Абсурдність, нікчемність життя висвітлені в романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита», у фільмі А. Тарковського «Сталкер». У романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита» важливими є розділи про Христа та Понтія Пілата, написані головним героєм Майстром. Знаковим героєм є Воланд як вічне зло, яке необхідне для існування добра. «Сталкер» А. Тарковського – концептуальний фільм, у якому режисер «торкнувся трансцендентного». Події відбуваються в забороненій Зоні, де існує кімната, у якій виконуються найзаповітніші бажання. Сталкер заробляє, супроводжуючи в Зону тих, хто прагне опинитися в таємничому місці.

До постмодерністського мистецтва ввійшла візуальна поезія. Автор засобом поезії звертається до читачів інтонаційно-ритмічним строєм, яскравим прикладом чого є два «Вітри» німецького автора Ойгена Гомрінгера та японського поета Рьодзіро Яманака. Твір німецького поета Ф. Блока «Я-Ти» («Ich-Du») і Ясуо Фудзітомі «Жінка, яку я побачив в японському банку» відкривається читачам через «багаторазове занурення». Постмодерністська деконструкція передбачає й опору на семіотику. За її допомогою читач або глядач вступає в контакт із художнім твором. Долучення до своєрідної гри вимагає від людини розгадування прихованих смислів, розшифровки образів, підтримки ілюзій. Виявом ігрового начала є активність слухача, глядача. Це привносить у постмодерне мистецтво елемент несподіваності, імпровізації. Гра – основний принцип постмодерністського мистецтва та літератури («Гра в класику» Х. Кортасара, «Гра в бісер» Г. Гессе). «Без мови немає людини. Без історії немає людини» відзначає один із героїв Х. Кортасара. Автор «Гри в класику» також демонструє можливості гри, доводить

її постійну присутність у нашому житті: гра дітей, гра в любов, гра словами, гра з мораллю. Гра створює широкі можливості для глядача, який є співучасником творчого процесу, створює нову художню реальність. Гра вивільнює творчу енергію людини, дарує їй радість, задоволення, насолоду, емоційний підйом.

Виявом ігрового начала в постмодерністському мистецтві є поява нових жанрів театрального мистецтва, гепенінг, перформанс, інсталяція. Гра виявляється й у концептуальному мистецтві, яке вперше заявило про себе на міжнародній молодіжній виставці в Парижі 1971 р. – Бієнале молодих майстрів. «Концепт» – це ідея, подана у формі текстового опису, словникових визначень, фотографій, креслень, графіків, реклами. Концептуальне мистецтво розвивається під впливом дадаїстів, майстрів поп-арту й мінімалізму. Концептуалісти втілюють «художні ідеї» (концепти – загальні уявлення) та залучають глядача до «гри ідей».

Arte Povera – одна з течій концептуалізму, що виникла в Італії, розвивала цю ідею, використовуючи непотріб і сміття (у творчості Йозефа Бойса і Маріо Мерца). Наприклад, американка Аврора Робсон використовує пластикові залишки для створення інсталяцій та скульптур. Свої роботи вона характеризує як «витвори на межі абстрактних образів із дитячих нічних жахів у поєднанні з природними об'єктами». Тему збереження довкілля досліджує Микита Зігура, автор проекту «Нова археологія». У своїх роботах використовує пластик, поліетилен, старі труби тощо; вважає, що наступила нова ера, яку в майбутньому археологи можуть назвати «пластиковою». Митці акцентують увагу на проблемах сьогодення щодо забруднення навколишнього середовища. Вони крізь призму мистецтва намагаються привернути увагу громадськості та запобігти екологічній катастрофі.

Концептуалісти визначили своїм завданням перехід мистецтва від виконання художніх творів до вільних від матеріального втілення «художніх ідей». Яскравими представниками українського концептуалізму є Фонд Мазоха та Олег Тістол. Так, Фонд Мазоха розробив декілька концептуальних проєктів можливого розвитку України, серед яких «Україна мальовнича», «Україна мазохістична», «Україна маргінальна», «Україна американська», «Україна мультимонархічна», «Україна комерційна».

Поп-арт – напрям у живопису. Характерними рисами стилю є яскраві відтінки, незвичайні форми, креативність, масштабність, у дизайні монументальність, лаконічність. Це поєднання предметів, фотографій, муляжів, репродукцій, реклами, коміксів тощо. Засновником «поп-арту» вважають Роя Ліхтенштейна. Його картини поєднують у собі елементи плакатів і коміксів. *Один із творців поп-арту Річард Гамільтон визначив його зміст: «популярний, недовговічний, перехідний, дешевий, масовий, молодий, дотепний, сексуальний, жартівливий, вишуканий і великий бізнес». Сьогочасність сюжету в живописі часто підкреслюють технікою, що нагадує ефект фотографії, а в скульптурі – скрупульозним відтворенням дрібних деталей.*

Оп-арт (англійською Optical Art – оптичне мистецтво) ґрунтується на ефектах обману зору. Художник ніби бавиться з глядачем, змушуючи свої образи мерехтіти й пульсувати. Хоча сам твір залишається статичним, форми й кольори підібрані так, що створюють оптичну ілюзію руху. Засновником оп-арту є Віктор Вазарелі – французький художник, графік, скульптор і теоретик мистецтва. Ключовий елемент оп-арту – ритмічне чергування фігур або ліній одного кольору. Митець працював у живопису, де натуральні мотиви перетворювалися у фрагменти орнаменту, що руйнує традиційні уявлення про зорове співвідношення переднього і заднього планів. У країнах Західної Європи, важливо відзначити творчість непересічних митців поп-арту: Тома Вессельмана, Річарда Гамільтона, Реда Грумза, Алена Джоунса, Питера Бейка, Мела Рамоса [6].

Концепція «Смарт-суспільства 5.0» є свідченням того, що технології проникають у різні сегменти суспільства та виробництва, зокрема й мистецтво. Тому постмодерн спирається на ефекти візуалізації та віртуалізації. Свідченням цього є **відео-арт** – напрям медіамистецтва, засновником якого вважають американця з корейським корінням Нам Юнь Пайка. Художник використовує можливості відеотехніки, він є автором більше

200 медіаперформансів «Сад телевізорів», «Робот К-456», «Сикстинська капела», а також творцем відеоскульптур-інсталяцій «ТВ-Будда», «ТВ-сад» тощо.

Гепенінг – «мистецтво дії», побудований на імпровізації. Це різновид сценічного мистецтва, мультимедійна подія, засновниками вважають Дж. Кейджа, Р. Раушенберга. Провідна ідея: мистецтво всюди, тому до театральних практик активно залучають глядачів. Гепенінг – довільна театральна дія, своєрідна імпровізація, яка трансформує певні реалії життя у видовищні форми, залучаючи до дійства не лише акторів, а й глядачів. Теоретиком гепенінгу є американський театральний діяч Аллан Капроу, який обґрунтовує одночасне співіснування різних художніх і нехудожніх дій, спонтанної реакції учасників. Гепенінг об'єднує в собі простори різних видів мистецьких практик (музика, танець, поезія, візуальні мистецтва, відео, кіно, шум тощо)

Перформанс – художня творчість, що поєднує можливості різних видів мистецтва. У перформансі домінує художник, головним є творчий акт, його творення. Вражають «живі скульптури» англійських художників Гілберта і Джорджа.

Інсталяція (з англ. installation – установка, розташування, монтаж) – вид мистецтва, що є просторовою композицією з різноманітних речей, творів живопису, скульптури, промислових виробів, матеріалів, природних об'єктів, текстової та візуальної інформації, об'єднаних художньою ідеєю, в основі якої – створення умовного середовища. Поширилось у мистецтві в добу постмодернізму II пол. XX ст. Започатковано в мистецтві дадаїзма М. Дюшаном, перетворення середовища у футуристів і сюрреалістів. Вражають інсталяції Р. Раушенберга, Й. Бойса, П. Юккера.

Інвайронмент – спеціально організоване художником в інтер'єрі або на природі, або арт-просторі, має художню цінність. Серед представників цього напрямку можна назвати Е. Кінхольца, Я. Куннеліса.

Постмодерністський фрістайл (англ. freestyle – вільний стиль) – це протистояння елітарного та масового мистецтва. Рок-опера, мюзікл є взірцями такого поєднання. Ознакою є спільні виступи оперних співаків і естрадних поп-зірок. Публіка із захопленням відвідувала спільні концерти Монсеррат Кабальє та Фредді Меркюрі, Лучано Паваротті й Елтона Джона. Жанр рок-опери виник у 1960-х роках. Основоположником є Піт Таунсенд, який разом зі своєю групою The Who випустив альбом «Tommy» про життєвий шлях сліпоглухонімого хлопчика на ім'я Томмі. Адаптація концептуальної платівки з'явилась у вигляді хореографічної постановки. До оперної версії «Tommy» залучили актрису Бетт Мідлер, акомпанував Лондонський симфонічний оркестр.

«Ісус Христос – суперзірка» – спільна робота Ендрю Ллойда Веббера й Тіма Райса, які вирішили розповісти історію Ісуса Христа через рок-пісні. Роль головного героя була віддана Іуді, значущою є роль Ісуса. Партію Спасителя виконав вокаліст групи Deep Purple Іен Гіллан. 1971 року альбом з рок-оперою очолив чарти Billboard, а на Бродвеї відбулася прем'єра однойменного мюзиклу. У 1973 р. твір екранізували, 2000-го рок-опера була перезнята австралійськими кінематографістами та вийшла на DVD під назвою «Jesus Christ Superstar. Millennium Version».

Г. Татарченко разом з поетом О. Вратарьовим створили рок-оперу «Містер Сковорода» (за мотивами п'єси Я. Верещак) про життя й особистість видатного українського мислителя. Перша прем'єра твору відбулася в місті Переяслав-Хмельницький, де жив і викладав філософ. Презентація рок-опери «Полуденна ніч» В. Хала відбулась у виконанні гурту «Гравлики Supersonics» у Київському Молодому театрі у віртуальній манері за допомогою анімаційного режисера А. Лавренішина. На сцені Одеського академічного театру музичної комедії імені М. Водяного з успіхом здійснено постановку мюзиклу одеського автора Є. Лапейка «Ромео і Джульєтта» й А. Іванова «Кентервільський привид». Заслугує на увагу мюзикл Ю. Квасниці, А. Багряної «Глорія», який було поставлено в Донецькому національному академічному українському музично-драматичному театрі.

С. Бедусенко створив арт-рок містерію «Адам і Єва» на власне лібрето, основою містерії стали Старий Завіт і апокрифи. Українських глядачів вразила рок-опера «Платний пляж на Стіксі» О. Войтовича та В. Майструка, поставлена в театрі ім. Івана Франка. Цікавим є україномовний мюзикл «Едіт Піаф. Життя в кредит» за твором та лібрето Ю. Рибчинського, музикою співачки й композитора В. Васалатій [5, с. 268-276].

Висновки та перспективи подальших розвідок із цієї проблеми. Виклик постмодернізму спостерігаємо в уявленнях про реальність культури як про об'єкт пізнання. Мистецтво постмодернізму – це своєрідний стиль мислення, характерними ознаками якого є плюралізм і відсутність єдиних критеріїв істини, це критичне ставлення до ідеалів і універсалій культури, бачення реальності, що передбачає взаємодію художника та глядачів, взаємопроникнення мистецтва й життя. У мистецтві спостерігаємо складний синтез: потік свідомості та швидкісної сюжетної дії, ідеї серйозності та іронічності, гри.

Література

1. Апдайк Джон «Барометр американських настроїв» <http://litakcent.com/2011/02/28/barometr-amerykanskyh-nastrojiv-dzhon-apdajk/>
2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / пер. с фр. С. Н. Зенкина. – М.: Добросвет, 2000. – 387 с.
3. Деррида Ж. Вокруг вавилонских башен // Комментарии. – № 11. – М., 1997. – с. 65-82
4. Манько С.Б. Мюзикл і рок-опера в українському соціокультурному просторі // Культура України. – 2012. – Вип. 39. – С. 268-276.
5. Моль А. Социодинамика культуры / Абрам Моль; [пер. с франц., предисл. Б.В. Бирюкова]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 416 с.
6. Напрями живопису <http://www.art.ber.te.ua/art/art.html>
7. Сімейкіна Н. Постмодерністські Гамлети (про деякі театральні інтерпретації трагедії Шекспіра “Гамлет” на Заході) <https://shakespeare.znu.edu.ua/uk/simejkina-n-postmodernistski-gamleti-pro-dejaki-teatralni-interpretacii-tragedii-shekspira-gamlet-na-zahodi/>
8. Сітка, смола та самозакоханість: у Музеї сучасного українського мистецтва Корсаків презентували інсталяцію «Нарцис» Анатолія Твердого <https://msumk.com/en/5916-2/>

Формування ключової компетентності «вільне володіння державною мовою» в системі розвивального навчання

*Сосницька Н.П., ст. викладач секції розвивального навчання
Харківської академії неперервної освіти*

Система розвивального навчання, що зародилася більш як 60 років тому, давно відбулася, але не як константа, а жива істота, що постійно розвивається, і на сьогодні має назву ДРiМ (система розвивального навчання В.В. Давидова, В.В. Репкіна, С.Д. Максименка та ін.). Мета, зміст, методи та форми системи не лише відповідають усім засадам НУШ, а навпаки, НУШ для досягнення проголошених ідей повинна була б перш за все знаходити резерви саме в системі розвивального навчання, яка, на відміну від НУШ, не проголошує, а давно виробила й продовжує вдосконалювати освітнє середовище, яке сприяє багатогранному розвитку щасливої сучасної особистості.

Зупинимося на питанні формування ключової компетентності «вільне володіння державною мовою», яка обґрунтовано на першому місці в переліку завдяки своїй особливій значущості для розвитку особистості.

Державний стандарт початкової освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України 21.02.2018 № 87; у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 № 688) передбачає зміст компетентності: «уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність уживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях». Здобувач початкової освіти повинен набути таких умінь:

- взаємодіяти з іншими особами усно, сприймати й використовувати інформацію для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях;
- сприймати, аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати інформацію в текстах різних видів, медіатекстах і використовувати її для збагачення власного досвіду;
- висловлювати думки, почуття та ставлення, взаємодіяти з іншими особами письмово та в режимі реального часу, дотримуватися норм літературної мови;
- досліджувати індивідуальне мовлення для власної мовної творчості, спостерігати за мовними явищами, аналізувати їх.

Зазначені вимоги Держстандарту виконуються в системі розвивального навчання ДРiМ, головним чином, завдяки реалізації змістових ліній предмета «Українська мова та література» («Освітня програма початкової освіти. Система розвивального навчання ДРiМ (В.В. Давидова, В.В. Репкіна, С.Д. Максименка та ін.). Цикл I (1 – 2 класи). Цикл II (3–4 класи)»): «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо мовлення», «Досліджуємо медіа», «Театралізуємо». Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує лінія «Досліджуємо мовлення», яка спрямована на дослідження мовних явищ і формування мовних понять, що забезпечується розгортанням навчальної діяльності в умовах реалізації методу розвивального навчання – розв’язання системи навчальних завдань. Набуті знання є основою для формування свідомих мовленнєвих умінь (орфоепічних, лексичних, граматичних, правописних, стилістичних, словотвірних).

Уже в першому класі, на етапі вступу до навчальної діяльності, у процесі розв’язання практичних завдань маленький здобувач освіти насправді здобуває фундаментальні знання не лише для перших кроків читацької та письмової практики, але й для подальшого лінгвістичного аналізу мовних і мовленнєвих явищ. Жодні знання не даються вчителем, а дитина їх здобуває з перших уроків через аналіз мовних явищ. Найперше школяр розмежовує поняття предмет і його назву. М’яч, наприклад, можна підкинути, упіймати тощо, а його назву – слово *м’яч* – можна вимовити, почути, прочитати й написати. Діти виокремлюють слова-назви предметів, дій, ознак. Усвідомлення мовних явищ забезпечується продуктивним моделюванням, яке сприяє не лише аналізу й узагальненню, а й формуванню контрольно-оцінювальних дій – такій важливій складовій навчальної діяльності. Моделювання речень відбувається із застосуванням способу розмежування слів – перед кожним словом можна вставити ще одне слово, яке уточнює зміст наступного слова або висловлення в цілому. Слова-помічники виокремлюються маленькими дослідниками як слова, що нічого не називають, а лише допомагають складати висловлення. Для постановки навчального завдання вчитель може запропонувати допомогти Плямсові (персонаж-інопланетянин, який вивчає українську мову). «Плаче Плямс: як тільки не змінює слова *кішка*, *сидіти*, *стілець*, але не виходить висловити свою думку». Діти допомагають: *Кішка сидить на стільці (за стільцем, під стільцем, стільцями тощо)*. Для моделювання слів-назв учні використовують прямокутники з відповідними диференціальними знаками: одна скісна риска – назва предмета, дві скісні риски – назва дії, три скісні риски – назва ознаки.

«Якщо слово-помічник нічого не називає, то воно не може позначатися прямокутником», – роблять висновок діти й пропонують різні варіанти позначок. Клас зупиняється на трикутнику. Якщо не було б серед версій запропоновано такої позначки дітьми, то прийняли б версію одного із суб'єктів освітнього процесу – учителя. Його версія як одна з кількох, а не єдина чи навіть домінантна – діти завжди можуть від неї відмовитися, не прийняти. Згодом, коли побачать, що саме трикутник використовується для моделювання слів-помічників у «Букволенді» (так називається основний навчальний посібник з української мови для 1-го класу), то дійдуть висновку, що найзручніше для них буде використання саме трикутника для зображення слова-помічника.

Тепер порівняймо, будь ласка, два світи. І як би не називало себе традиційне навчання, воно, на жаль, поки що не спроможне забезпечити дитині ті перспективи, які прописані в чинних державних документах.

Модель висловлення (речення) *Кішка сидить на стільці* в системі розвивального навчання:

Модель висловлення (речення) *Кішка сидить на стільці* в усіх інших букварях, посібниках для дошкільнят тощо:

Ми не лише бачимо на моделі, а й скрізь у коментарях читаємо про «довгі» та «короткі» слова. Тобто у свідомості дитини закарбовується, що службові слова – це короткі слова, повнозначні слова – це довгі слова. А як бути з реченням *Я йду через сад?* «Коротке» слово – найдовше? То хто його «впізнає»? А в основній школі всі учні легко визначатимуть, до якої частини мови належать, наприклад, слова *відповідно до, згідно з* тощо? Чи не потрібно буде наполегливо перевчати? А щодо «великої букви» та крапки (і чому лише крапка?) в моделі, яка не використовується для письма в добукварний період? Чи не пропонується саме запам'ятовування незрозумілих, недоречних для певного періоду навчання дитини речей? Про яку компетентність та інші гучні істини йдеться? Прикро, що серед авторів освітнього контенту склалася стійка традиція «списувати» одне в одного без належного аналізу продуктів.

Особливо гіркий досвід має традиційне навчання (усе цілком перейшло до посібників НУШ) щодо опанування дітьми фонетики. Ніби аналітико-синтетичний метод формування грамоти прийнятий школою давно, але насправді його серйозні деформації простежуються в усіх посібниках і в практиці оволодіння грамотою як дошкільників, так і молодших школярів. Звуків усі бояться, як нечистий ладану. І є чого боятися! У добукварний період букварі та інші посібники пропонують для звукового аналізу слова на кшталт *лисиця, півень, кролики, вівці, вовк* тощо. А який же другий звук у слові *лисиця*? Може, [и], чи [и^е], чи [е^и], а може, [eI] (проміжний між [е] та [и])? Що має сказати дитина до вивчення орфографії й навіть грамоти? Повторювати незрозумілу чужу «теорію», яка не має нічого спільного з наукою, що другий звук [и], а згодом їй скажуть, що там звук [и^е], мовляв, ти був малим і не чув, що насправді вимовляв, а тепер я, досвідчена вчителька, тобі скажу, що насправді ти вимовляєш і чуєш. Без гіркої іронії ніяк! А дві букви *е* у слові *вовк* дійсно позначають однакові звуки мовлення? А чи має дитина спосіб виокремити звук [ў] ([у] короткий)? А чи взагалі пропонується спосіб? Повинен уміти – і все! Перше слово для аналізу можемо побачити навіть *вівці* (кількість звуків? [ў]? пом'якшений та м'який?!). Чому цього ніхто не бачить?

У системі розвивального навчання кожен крок щодо опанування учнями звукового аналізу продуманий та виважений. Зважаючи на те, що виокремити звук із

поток мовлення дитині дуже складно, його потрібно якось «дістати» з вимовного моноліту – складу (найменшої вимовної одиниці). Цей процес штучний, неприродний. Для дітей, котрі знають букви, уміють читати, дія виділення звука зі складу обтяжується ще й «буквеним фетишизмом». Тому діти мають здобути спосіб і рухатися дрібними кроками, відчуваючи впевненість.

Спосіб виділення звуків у слові: почергове інтонування кожного звука у вимовленому слові (протягування голосних і приголосних щільних, акцентування проривних приголосних). На всіх етапах звукового аналізу використовуються моделі, які являють собою прямокутники, що складаються з квадратиків – квадратик для кожного звука, що дозволяє дітям більш упевнено «утримувати» такі «ефемерні» одиниці. Спочатку аналізують тільки слова з трьома звуками (два приголосні та один голосний – *сир, сад, дуб, мак, лось* тощо). Першим для аналізу пропонується слово *сир* (приголосні тверді й тягнуться; слово називає конкретний предмет, що дозволяє використовувати малюнок). Спочатку аналіз здійснюється за заданою моделлю. Учитель і демонструє спосіб (діти самі його вивести не можуть): «У слові *сир* «живуть» три звуки. Я ловитиму перший звук: [с-с-сир], другий – [си-и-ир] і третій – [сир-р-р]. А зараз спробую «тримати» всі звуки поспіль – [с-с-с-и-и-и-р-р-р]. Хто хоче зі мною «ловити» звуки?» Учитель озвучує модель, а учень веде указкою під відповідним фрагментом моделі. Потім міняються ролями. Далі учні в парах повторюють цей спосіб, маючи на столах моделі (зручно зафіксовані на планшетах). Важливим є виділення й аналіз відношень між звуковою структурою слова та його значенням – усвідомлення змісторозрізняючої ролі звуків. Усі якості звуків аналізуються на зіставленні слів, у яких демонструється змісторозрізняюча роль характеристик звуків – твердості-м'якості (лук – люк, син – синь, галка – галька), дзвінкості-глухості (коза – коса, гуля – куля, гава – кава).

Далі діти в процесі аналізу слова з 4-х звуків (*мама*) виділяють склад як найменшу вимовну одиницю та виявляють складоутворювальну роль голосних звуків і словорозрізняючу функцію наголосу. Учні в процесі аналізу виявляють, що для вимови одних звуків необхідно відкрити рот, а для інших – спочатку закрити ([а] – [м]), тому й характеризують голосні як «ротовідкривачі», а приголосні – «ротовозакривачі». Згодом можна й користуватися класичною характеристикою: «голосні вимовляються без перепон, приголосні під час вимови наштовхуються на перепони». Педагогам розвивального навчання не рекомендується використовувати помилкові висловлення: «голосні співаються», «голосні тягнуться». По-перше, що таке «співаються»? Педагоги протягують звук, демонструючи процес співу. Чимало приголосних тягнуться (фрикативні). Якщо ж мати на увазі, що голосні можна співати, утворюючи звуки різної висоти, у різних тональностях, то таку характеристику мають і сонорні. Отже, це не може бути диференційною основою для розрізнення голосних і приголосних.

У системі розвивального навчання розрізняють склад як найменшу вимовну одиницю та умовний склад («квазісклад», «псевдосклад»). Перший використовується для звукового аналізу. Педагоги знають, що поділ слова на склади підкорюється: 1) принципу висхідної гучності (до голосного гучність у складі може або наростати, або бути однаковою – кілька глухих або дзвінких; два сонорних поспіль належать до різних складів); 2) тенденції до відкритості складу (якщо «дозволяє» «закон висхідної гучності»). Діти це засвоюють практично.

Для контрольно-оцінювальних дій у процесі читання та письма першокласники ділять слова на склади механічно для зручності: бачать дві букви на позначення приголосних звуків, то межі визначають між ними.

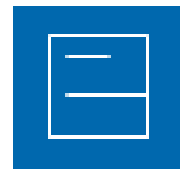

Під час звукового аналізу вони ж визначають склади як найменші вимовні одиниці: [до|шка].

Учні опановують спосіб визначення наголошеного складу: пересування наголосу з першого складу до останнього. «Нам потрібно визначити наголос у слові *машина*. Наголошуймо перший склад: [má|sheI |ná], тепер другий – [ma|shú |ná], третій – [ma|sheI |ná]. Коли слово було вимовлено правильно – перший, другий чи третій раз? То ж який склад наголошений?» Коли повправляються, то зупиняються на правильному варіанті (не продовжують до останнього складу). Згодом для визначення наголошеного складу можна й використовувати інтонацію (інтонація здивування, перепитування).

Педагоги розвивального навчання не використовують помилкового прийому: «поклич слово». Це як? Як можна, наприклад, покликати слово *робиш*? Тільки після такої практичної роботи учні можуть здійснювати звуковий аналіз слів, визначаючи кількість звуків і будуючи звукові моделі самостійно. Для аналізу пропонуються слова до шести звуків і, що дуже важливо, лише ті, у яких написання збігається з вимовою. Педагог розвивального навчання усвідомлює, що в слові *гедзь* написання збігається з вимовою, а в слові *сніг* – ні. У багатьох авторів посібників навпаки. Застосовуючи спосіб, учень розвивального навчання без проблем назве три звуки поспіль у слові *гедзь* і схарактеризує їх: приголосний твердий, дзвінкий; голосний наголошений; приголосний м'який дзвінкий. Якщо хтось помилково дав би учневі в добукварний період здійснити звуковий аналіз слова *сніг*, то він схарактеризував би перший звук як м'який, отже, у цьому слові написання з вимовою не збігається. На жаль, багато авторів і педагогів класифікують явища за складністю без належного аналізу, що призводить до серйозних методичних помилок.

Ще одна важлива грань правильної класифікації. У початковій школі зазвичай дотримуються поділу приголосних на тверді та м'які. Здавалося б, усе гаразд – так і є: в українській мові наявні тверді та м'які фонеми. Якби ж то! М'якими вважають як м'які звуки (представники м'яких фонем і представники твердих фонем, що зазнали асиміляції за м'якістю), так і пом'якшені (представники твердих фонем). Нехтується не лише зміст, а й фізичний аспект звуків – *між м'якими та пом'якшеними помітна вимовна різниця*. Чи не цей факт нівелювання, нехтування очевидними речами завдає такого клопоту вчителям української мови в роботі з п'ятикласниками? Адже перевчити завжди важче, ніж навчити. У класах розвивального навчання учні в добукварний період працюють спочатку з твердими та м'якими (головними виявами м'яких фонем) приголосними. Після ознайомлення з усіма м'якими звуками учні досліджують пом'якшені. Для їхнього позначення використовується, звісно, окрема модель:

Закріпити здобуті знання дітям допоможе опанування грамоти. На відміну від традиційного подання порядку вивчення літер за принципом частотності ми запропонували систематизацію, яка сприяє усвідомленню позиційного принципу графіки та звукової системи мови (автор Сосницька Н.П.). Після ознайомлення з літерами *а, у, л, р, н* учні стикаються з проблемою позначення твердості-м'якості приголосних звуків і доходять висновку, що літери *а, у*, крім позначення голосних звуків, виконують ще одну роботу – позначають і твердість попереднього звука, а літери *я* та *ю* позначають голосні звуки та м'якість попередніх приголосних. Після опрацювання літер *и, і, е, є, о* виникає питання: а якою літерою позначити м'якість попереднього приголосного перед *о*? І логічним на цьому етапі опанування грамоти стає ознайомлення з *ь*. Ретроспективний аналіз вивчених літер на позначення приголосних звуків уможливорює зробити висновки, що всі вони «дружать» з м'яким знаком. Далі подаються букви на позначення парних за твердістю-м'якістю фонем (спочатку дзвінкої, потім парної глухої) – *д, т, з, с*, буквосполучення *дз*, літера *ц*.

Потім діти вивчають літеру *м* і стикаються з проблемою, чи «дружить» вона з м'яким знаком. Пошук м'якого [м] перед [о] та в кінці слова зазнає краху. Але ж діти пам'ятають, що до вивчення літер вони аналізували слова, у яких був пом'якшений [м], позначали його рисками різної довжини (м'якість незначна), на цьому уроці читають слова, у яких цей звук перед [і]. Моделювання ситуації спонукає додати до таблиці ще дві

графи для літер, які з м'яким знаком «не дружать». Ця третя графа надалі буде доповнюватися літерами *в, б, п, т, к, г, х, ж, ш*, буквосполученням *дж*, буквами *ч, щ, ф*. На кінець навчального року таблицю можна модифікувати для зручності. Вона матиме такий вигляд:

д	ь	б	ь
т		п	
з		в	
с		м	
дз		ф	
ц		дж	
л		ч	
н		ж	
р (перед о)		ш	
		щ	
		г	
		к	
		х	
[] [']		[] [']	
тверді м'які		тверді пом'якшені	

Далі учні вивчають літеру *й*. Потім постає питання, як позначати звук [й'] перед голосним [і], і діти знайомляться з буквою *ї*. А далі розкривають секрети відомих їм літер *я, ю, є*. Виявляється, що вони, крім позначення голосних і м'якості попередніх приголосних, успішно виконують ще іншу роботу – позначають звук [й'] та голосний одночасно. Таким чином, відбувається повне усвідомлення позиційного принципу графіки (діти з цим терміном не знайомляться) та звукової системи мови. Учні не лише успішно опановують грамоту, а й будують надійну платформу для опанування орфографії.

Формування орфографічної дії як усвідомленої дії письма починається з виокремлення поняття орфограми як місця в буквенному запису, яке точно не можна визначити на слух, тому що з двох чи більше можливих варіантів потрібно вибрати один – правильний. Немає вибору – немає орфограми. Саме цей науковий підхід дозволяє нам не розглядати апостроф як орфограму й відповідно не зачувати жодних правил. Таке собі «життя без правил». Приваблює? Ще і як! Наприкінці букварного періоду діти розв'язують ще одну проблему: а як позначити звук [й'] після твердого приголосного перед голосним? У процесі аналізу доходять висновку, що потрібен якийсь «помічник». Таким «помічником» виявляється апостроф – знак, який указує на твердість попереднього приголосного та на те, що наступна літера позначає два звуки – [й'] плюс голосний. Стає байдуже, чи ці звуки перед [й'] губні, чи належать до префікса, чи це [к], чи слово власне українське, чи іншомовного походження. Притому кожен учень висміє «твердження», що апостроф ставиться при роздільній вимові (такі алогічні речі бачимо й у сучасній літературі, зокрема в новому варіанті правопису!). Яка ж роздільна вимова може бути в середині складу (*б'є, п'є* тощо)!

Без зусиль можна справитися й із позначенням звукової комбінації *м'який приголосний – [й'] – голосний*. Замість апострофа логічно ставиться м'який знак. Зважаючи на те, що протягом першого класу діти мали змогу розвивати фонематичний слух, склали таблицю букв, які «дружать» та «не дружать» із м'яким знаком, їм не загрожують у майбутньому такі помилки, яких припускаються інколи навіть учителі української мови. Учителька вищої кваліфікаційної категорії, учитель-методист, маючи запис у транскрипції [хйустон], зробила буквений запис *Хьюстон*. Інша вчителька на

дошці написала *вол'єр*. Очевидно, що ці «правила» вживання апострофа не тільки не допомагають, а шкодять, засмічуючи пам'ять.

Кожен учитель української мови, працюючи з учнями п'ятого класу, може скористатися поданими напрацюваннями в системі розвивального навчання. Саме з такою метою так детально розглянули реалізацію змістової лінії «Досліджуємо мовлення» в першому класі.

Зважаючи на обмежений обсяг статті, ми не можемо так детально аналізувати шляхи формування ключової компетентності «вільне володіння державною мовою» навіть у межах змістової лінії «Досліджуємо мовлення» в 2–4 класах. Подаємо цю інформацію лише тезисно.

Протягом другого – третього класів учні формують орфографічну дію завдяки виведенню загального способу перевірки орфограм, що спирається на сформовані поняття сильної-слабкої позиції звуків. Додаткову перевірку здійснюють, використовуючи знання про непоозиційне (історичне) чергування звуків. Спосіб використовується наскрізно – для перевірки орфограм у будь-якій значущій частині слова.

Крім слабкої позиції голосних звуків (у ненаголошеному складі) та приголосних звуків за дзвінкістю-глухістю, учні досліджують сильну та слабку позицію приголосних звуків за твердістю-м'якістю. Уперше в Україні виокремили орфограму «Позначення м'якого перед м'яким або пом'якшеним звуком» і розробили алгоритм перевірки цієї орфограми (автор Сосницька Н.П.). Цим алгоритмом можуть скористатися вчителі української мови в роботі з учнями будь-якого класу. Перевірною позицією є позиція перед твердим приголосним (не кінець слова і не перед голосним!) – і в межах парадигми слова, і в спорідненому слові для перевірки орфограми в корені слова (*пісня – піснею, листя – листок, скриньці – скринька*). Якщо перевірку неможливо знайти, то м'якість цієї гіперфонеми на письмі не позначається (*сніг*). У четвертому класі учні доповнюють знання, перевіряючи зазначену орфограму перед суфіксом -ськ-. Школярі доходять висновку, що перед суфіксом -ськ- позначається м'якість лише звука [л'], притому завжди (*польський, сільський, гуцульський, волинський, український*).

Також уперше (ще в 90-х роках, автор Сосницька Н.П.) розроблено алгоритм перевірки орфограм слабких позицій звука в особових закінченнях із приведенням словоформи до інфінітива (за потреби – якщо в парадигмі слова немає сильної позиції для перевірки орфограми). Дітям потрібно буде запам'ятати лише один виняток – *хотіти*. О. Авраменко в сучасному підручнику з української мови для 11-го класу пропонує перевірку приведенням до інфінітива, проте учням потрібно запам'ятати цілу низку винятків. Автор «пропустив» перший пункт алгоритму: поставити в другу особу однини. Якщо наголос падає на закінчення, то дієвідміна визначається без проблем, тому подальші пошуки недоречні. Ми вважаємо традиційну «методику» використання третьої особи множини для перевірки орфограм слабких позицій звука в особових закінченнях безсовісною. Чи не знуцанням з учнів є така порада для застосування цього «способу» для перевірки орфограм у багатьох словах: *боряться* чи *борються, залежуть* чи *залежать, колять* чи *колють* і навіть *ходють* чи *ходять*. Зрештою, це проблема для перевірки орфограми в будь-якому дієслові, тому що учень не може впевнено сказати, чи якась словоформа не має паралельних форм у народному мовленні, і він точно озвучує правильно дієслово в 3-й особі множини. Радимо філологам також використовувати розроблений нами алгоритм у роботі з учнями будь-якого класу (матеріал міститься в четвертій частині посібника для третього класу).

У четвертому класі учні формують не окремі поняття, а систему наукових лінгвістичних понять на етапі вступу до граматики. Радимо вчителям української мови звернути особливу увагу на алгоритм визначення граматичної основи речення (автор В.В. Рєпкін). Він докорінно відрізняється від відомого традиційного й забезпечує учням упевненість у своїх діях.

Учні початкових класів, які опановують «Освітню програму початкової освіти. Система розвивального навчання ДРiМ (В.В. Давидова, В.В. Рєпкіна, С.Д. Максименка та

ін.)», мають пріоритетні можливості для успішного формування ключової компетентності «вільне володіння державною мовою».

За умов розкриття методів і форм розвивального навчання можна було б переконатися, що здобувачі початкової освіти в класах розвивального навчання мають низку переваг перед своїми ровесниками, які навчаються за всіма іншими програмами, щодо саморозвитку, соціалізації, розвитку емоційного інтелекту тощо.

Література

1. Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688) / [Електронний ресурс] – Режим доступу до вид.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
2. Освітня програма початкової освіти. Система розвивального навчання ДРiМ (В.В. Давидова, В.В. Репкіна, С.Д. Максименка та ін.). Цикл I (1–2 класи). – Харків: ННМЦ «Розвиваюче навчання», 2018. – 68 с.
3. Освітня програма початкової освіти. Система розвивального навчання ДРiМ (В.В. Давидова, В.В. Репкіна, С.Д. Максименка та ін.). Цикл II (3–4 класи). – Харків: ННМЦ «Розвиваюче навчання», 2018. – 68 с.
4. Перепелицина О.А. Букволед: Зошит-посібник з української мови для закладів загальної середньої освіти (система розвивального навчання ДРiМ). У 4-х частинах / О.А. Перепелицина, Н.П. Сосницька, А.Є. Стерлінгова. – Харків: ННМЦ «Розвиваюче навчання», 2020.
5. Перепелицина О.А., Українська мова: зошит-посібник для 2 класу загальноосвітніх шкіл (система розвивального навчання ДРiМ). У 4-х частинах / О.А. Перепелицина, І.П. Старагіна. – Харків: ННМЦ «Розвивальне навчання», 2020.
6. Старагіна І.П., Українська мова: зошит-посібник для 3 класу загальноосвітніх навчальних закладів (система розвивального навчання ДРiМ). У 4-х частинах / І.П. Старагіна, Н.П. Сосницька, О.А. Перепелицина. – Харків: ННМЦ «Розвиваюче навчання», 2020.
7. Старагіна І.П., Українська мова: зошит-посібник для 4 класу загальноосвітніх навчальних закладів (система розвивального навчання ДРiМ). У 4-х частинах / І.П. Старагіна, О.А. Перепелицина, Н.П. Сосницька. – Харків: ННМЦ «Розвиваюче навчання», 2020.

Нестандартні уроки і методи навчання української літератури

*Харибіна Н.М., учитель української мови та літератури
КЗ «Надеждівська гімназія» Лозівської міської ради
Харківської області*

*Однією з найсерйозніших хиб
нашої шкільної практики є те,
що, навчаючи дітей,
працює переважно вчитель...
В.Сухомлинський*

Наразі самоосвіта, саморозвиток і самореалізація особистості – це вітрила, які тримають молоду людину в бурхливому океані життя, а завдання сучасного вчителя –

виховати громадянина, особистість, сформувати в неї систему компетентностей, які виступають як ключ до самостійного дорослого життя, як міра здатності до існування, до діяльності.

Учитель Нової школи – вихователь нового покоління, користуватиметься свободою творчості та професійного розвитку. Педагогіка партнерства буде однією з основ школи, заснованої на взаємній повазі до особистості, праві вибору й відповідальності за прийняті рішення. Нова українська школа має задати нові рамки освітньої політики – школи повинні бути місцем, де представницька демократія практикується, а обов'язки розподіляються. Учителі мають розширити можливості учнів – школярі зможуть самі приймати важливі рішення та діяти.

Людина майбутнього – творча, гнучка, демократична, культурна, з актуальними знаннями та високим адаптаційним потенціалом. Вона має стати насамперед творцем, а не бути лише споживачем раніше створених благ. Тому надзвичайно важливим напрямом освіти ХХІ століття є орієнтація програм і педагогічних технологій на компетентнісний підхід.

За умов глобальних змін у суспільстві особливої значущості набуває питання формування компетентностей учнів. Адже система сучасної шкільної освіти визначається тим, наскільки підготовлені до життя випускники. Життя ж зробило суспільний запит на виховання творчої особистості, здатної самостійно мислити, генерувати оригінальні ідеї, приймати сміливі нестандартні рішення, швидко орієнтуватися та адаптуватися в сучасному мінливому світі (додаток 1).

Оновленою програмою з української літератури спрогнозовано портрет випускника основної школи, патріота України, який поважає історію і культуру своєї та інших країн, вільно володіє державною мовою, активний і відповідальний у громадському й особистому житті, підприємливий та ініціативний, дотримується здорового способу життя.

Відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти програма з української літератури для 5-9 класів забезпечує розвиток ключових компетентностей (уміння вчитися, спілкуватися державною, рідною та іноземними мовами, інформаційно-комунікаційної, соціальної, громадянської, загальнокультурної), а також спрямована на формування літературної компетентності, яка передбачає:

- розуміння учнями літератури як невід'ємної частини національної світової художньої культури;
- усвідомлення специфіки літератури як мистецтва слова, її гуманістичного потенціалу й місця в системі інших видів мистецтва;
- знання літературних творів, обов'язкових для вивчення, ключових етапів і явищ літературного процесу, основних світоглядних позицій видатних письменників, усвідомлення їхнього внеску в скарбницю світової культури;
- оволодіння основними літературознавчими поняттями й застосування їх у процесі аналізу та інтерпретації творів;
- формування якостей творчого читача та розвиток читацького досвіду;
- уміння й навички створення усних і письмових робіт різних жанрів;
- уміння орієнтуватися у світі художньої літератури й культури (класичної та сучасної), оцінювати художню вартість творів, порівнювати їх.

Складниками літературної компетентності, які мають бути сформовані поступово під час вивчення української літератури, є: емоційно-ціннісна, літературознавча, загальнокультурна, компаративна.

Формування літературної компетентності та її складників тісно пов'язане з формуванням комунікативної компетентності, розвитком умінь і навичок володіння учнями українською мовою, а також іноземними мовами, видами мовленнєвої діяльності, основами культури усного й писемного мовлення.

Метою вивчення курсу української літератури в загальноосвітній школі є також формування широкої читацької компетенції в старшокласників, яка базується на знаннях,

уміннях пізнавального і творчого характеру, соціальних навичках, світоглядних переконаннях тощо. Ця мета реалізується в таких першорядних завданнях:

- формування гуманістичного світогляду та гуманітарної свідомості самостійної, творчої особистості;
- стимулювання інтересу до читання в цілому;
- формування стійкої мотивації вивчення літератури, відчуття краси та виразності художнього слова;
- плекання вміння сприймати прекрасне, творити власну особистість його засобами;
- створення умов для активного осягнення програмового матеріалу завдяки насиченій розумовій діяльності, зацікавленості процесом навчання;
- сприяння виробленню естетичних смаків, поглядів і уподобань учнів;
- розвиток умінь сприймати літературний твір як явище мистецтва у єдності його змістових та формальних особливостей;
- формування читацької культури, творчих здібностей, критичного мислення, навичок самостійного аналізу та аргументованого оцінювання прочитаного;
- підвищення загального рівня культури учнів як повноправних членів соціуму та активних учасників соціальних процесів;
- формування планетарного мислення, вільної орієнтації в розмаїтті культурних явищ;
- виховання поваги до книги, до художнього твору, що є унікальною одиницею передачі інформації.

У програмі з української літератури для 5-9 класів реалізовано цілісний підхід до вивчення художніх творів, який відповідає специфіці художньої літератури як виду мистецтва. До програми кожного класу введено невеликий обсяг художніх текстів (відповідно до вікових особливостей учнів), які школярі повинні прочитати повністю, маючи змогу осягнути їх як художню цілість. Художній твір, прочитаний у повному обсязі (повільно, уважно, творчо), дає можливість отримати цілісне естетичне та емоційне враження, спонукати роботу думки й уяви, сформувати вміння й навички читацької культури.

Програма з української літератури побудована на засадах діяльнісного підходу, що є ключовим для всієї базової і повної загальної середньої освіти. Досягнення належного рівня сформованості вмінь учнів у всіх видах читацької діяльності, якостей творчого читача, опанування сучасного світу з урахуванням здобутків художньої літератури – основний результат вивчення української літератури в школі.

З огляду на зазначене вище, необхідно формувати й удосконалювати сучасні компетенції учнів на уроках української літератури.

Це невидимий процес, що не має меж, це довготривала робота і головне – комплексна, бо лише через деякий час можна побачити результати цієї діяльності. Так, учитель чекає навіть кілька років, щоб його учні навчилися самостійно та згідно з вимогами часу й запитам суспільства будувати своє життя.

Українська література – це предмет, який має великі можливості щодо формування системи сучасних компетентностей через продуктивну творчу діяльність. Це досягається спільною працею вчителя та учня. Учитель виступає в ролі провідної зірки, що вказує маленькій зірочці, учневі, правильний, але не єдиний шлях до власного місця на небосхилі. Учитель стимулює творчість учня, використовуючи інноваційні методи, проводячи цікаві уроки, організовуючи дослідницьку роботу. Учень набуває досвіду бачити проблеми, шукає шляхи їх подолання, вчиться планувати й організовувати свою діяльність. Дати дітям радість праці, радість успіху в навчанні, збудити в їхніх серцях почуття гордості, власної гідності – це перша заповідь навчання і виховання, це один із орієнтирів Нової української школи.

Більшість дослідників вважають, що найбільший потенціал у формуванні компетентностей мають продуктивні методики і технології, метод проєктів, дебати,

створення портфоліо учня, технологія розвитку критичного мислення, технології інноваційного навчання. Завдання вчителя: оцінити потенціал конкретної технології, методу, прийому з позиції їх результативності.

Від образного світу уроку – до образного власного «я» – саме так можна визначити шлях учня, який долає він у своєму зростанні на уроці. Покликання літератури – через переживання, співпереживання розвивати особистість учня, його духовну сутність. З огляду на таку позицію предмет літератури має викладатися як мистецтво слова, що потребує інноваційних технологій, які психологічно спонукали б до активної діяльності. Інноваційні технології – ефективні засоби формування ключових компетентностей учнів на уроках літератури.

Сучасний етап розвитку світової цивілізації визначається як перехід від індустріального до інформаційного суспільства. Епоха інформації вимагає від людини: певних умінь, які можна застосувати за будь-яких обставин; уміння мислити, а не накопичувати певну суму знань і поглядів; не вузьких знань, а загального підходу до розв'язання завдань; комунікабельності (уміння працювати злагоджено з іншими і спільно вирішувати проблеми). Саме тому необхідно застосовувати під час навчання літератури такі інноваційні форми і методи, які б збуджували творчість учнів, створювали атмосферу розкутості, емоційного піднесення, учити критично мислити, відстоювати власну позицію. Сучасні інноваційні технології – активні форми діяльності учнів, які залучають їх до творчого процесу пізнання, дослідження проблем, формування власної думки та самореалізації.

Успішність і ефективність формування компетентностей учнів залежить від форм і методів організації освітнього процесу.

Яким же чином я формую сучасні компетенції та виховую конкурентоспроможну особистість на уроках української літератури?

Мій корабель під назвою «Власний досвід» має десять основних вітрил:

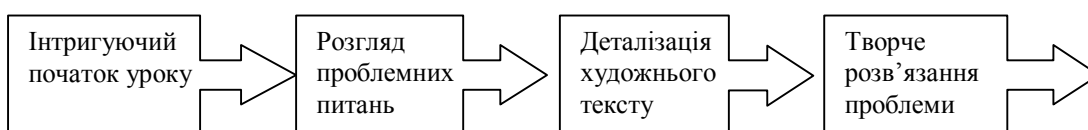
1. Цікаві форми організації уроків.
2. Вправи та завдання на розвиток критичного мислення учнів.
3. Використання схем-лайфхаків для полегшеного навчання.
4. Складання ментальних карт.
5. Паспортизація художніх творів і літературних персонажів.
6. Створення тегів або хмар слів.
7. Дослідницька медіадіяльність (ІКТ, випуск предметної електронної та друкованої газети, постери, флаєри, плейлисти, блоги, відеоролики, інтерв'ю тощо).
8. Організація групової роботи (джигсоу, проєкти).
9. Завдання на розвиток креативності (творчі перевтілення, діаманти тощо).
10. Залучення здобувачів освіти до участі в різноманітних конкурсах, олімпіадах, позакласної роботи (предметний тиждень, мережева взаємодія).

А тепер я хочу зупинитися докладніше на означених аспектах формування компетентної особистості.

Цікаві форми організації уроків

Урок літератури надзвичайно багатогранний. І насамперед – це урок образного сприйняття світу як найбільш яскравого й доступного для дитини. Він змушує працювати уяву, фантазію, розвиває розумові, пізнавальні, творчі здібності, формує особистість як кваліфікованого читача.

Структурну побудову уроку бажано обирати таку:

Які ж форми проведення уроків я практикую?

Це, насамперед, уроки-дослідження фрейм-проблеми, уроки-моделювання, уроки-демонстраційні експерименти, уроки-парцеляції, фасилітативні уроки тощо. Розкрию особливості кожного.

Урок-дослідження фрейм-проблеми (від англ. *frame* – *рамка, структура*) передбачає організацію міркування над певною проблемою з подальшою презентацією. Фрейм-проблема складається, як правило, з п'яти основних частин, логічно пов'язаних між собою:

- формулювання проблеми;
- матеріалу для спостереження і спонукання до самостійного її розв'язання;
- побудови плану розв'язання;
- формулювання розв'язку або пояснення проблеми;
- практичного застосування сформульованих положень.

Схему уроку зображено на рис. 1.

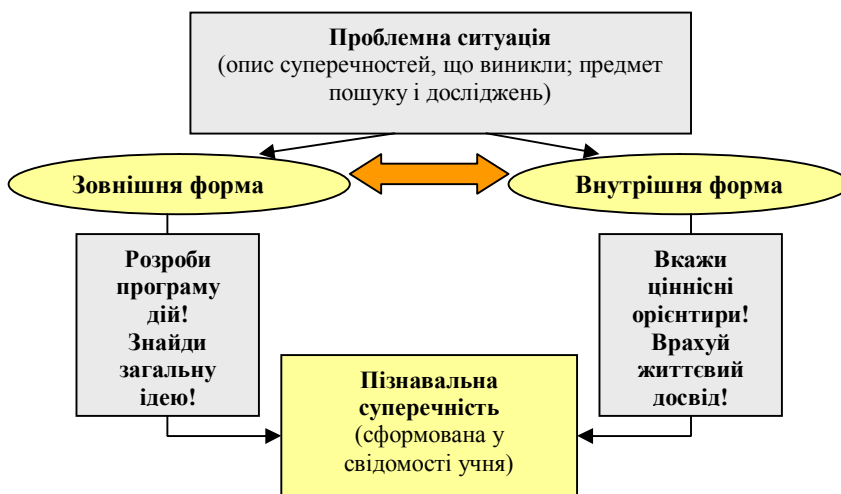

Рис. 1. Схema уроку-дослідження фрейм-проблеми

Урок-моделювання передбачає аналіз матеріалу шляхом побудови й вивчення моделей художнього тексту. Важливі пріоритети:

- упроваджуючи таку методику, створюю соціально-педагогічні умови для самоствердження, самореалізації, самовдосконалення кожної особистості;
- широко практикуються пообразний та проблемно-тематичний літературні аналізи, а відповідно до їхніх вимог накопичується цитатний матеріал, відкриваючи широке поле для творчої діяльності;
- відбувається стимулювання школярів до самостійного творчого мислення через аспект «моделювання-презентація»;
- аналізуючи художній твір, звертаю увагу на його самотність, особливість творчого почерку письменника, влучне майстерне використання засобів творення літературних образів;
- учитель ненав'язливо пропонуються школярам теми, які б вони бажали презентувати, ураховуючи позитивний вплив «світу тексту» на «світ читача».
- Схему уроку-моделювання зображено на рис. 2.

Рис. 2. Схема уроку-моделювання

Урок-демонстраційний експеримент – це організація навчально-пізнавальної діяльності учнів у процесі засвоєння знань шляхом сприймання їх в умовах проблемної ситуації. Цей вид діяльності передбачає активний розвиток мислення учнів: вони засвоюють не лише результати наукового пізнання, а й безпосередньо сам процес здобуття цих результатів. Етапи такого уроку зображено на рис.3.

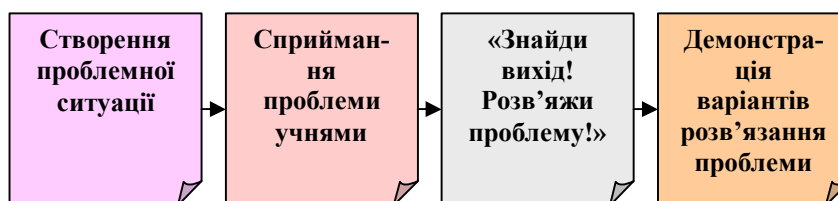

Рис. 3. Етапи проведення уроку-демонстраційного експерименту

Урок-парцеляція (від франц. *parceller* – поділяти на дрібні частини) базується на вивченні художнього тексту шляхом розбивки матеріалу на дві частини – базову і парцелят – з метою посилення та увиразнення кожного компонента. Схема уроку-парцеляції подана на рис. 4.

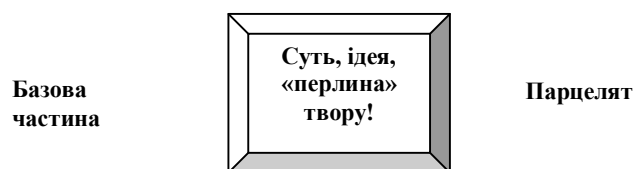

Рис. 4. Схема уроку-парцеляції

Фасилітативний урок – це відносно новий тип стосунків між суб'єктами навчально-пізнавального процесу. Учитель – організатор, консультант, партнер у співпраці з учнями, де посередником виступає літературно-мистецький твір. Методологічна основа такого уроку – сучасна філософська концепція про людину як

носія сукупності суспільних відносин, де вона виступає суб'єктом діяльності, пізнання та спілкування.

Створення таких умов на уроці забезпечує особистості формування «образу – себе – буття» і його складників:

- «образу Я»,
- «образу Автора»,
- «образу художнього твору»,
- «образу літературного персонажа»,
- «образу Я і літературного героя»,
- «образу Світу»,
- «образу Я у Світі» тощо.

Така цілісність і повнота взаємодії людини зі світом активізує внутрішні потенції особистості, що сприятиме вдосконаленню її самої та суспільства.

Цікаві, нестандартні, креативні, глибокі за змістом уроки, я вважаю, сприяють формуванню цілої низки компетентностей, допомагають створити дитині власну модель цінностей, за якою зворіється сталий рух до вершини життєвої досконалості (рис. 5):

Рис.5. Схема руху до вершини життєвої досконалості

Використання схем-лайфхаків

Лайфхак (від лайфхакінг, *lifehacking*) – сленговий термін, що означає маленьку хитрість або корисну пораду, яка допомагає вирішувати побутові проблеми, заощаджуючи цим час. Це набір методів і прийомів «зламу» навколишнього життя для спрощення процесу досягнення поставлених цілей за допомогою різних корисних порад і хитрих трюків. Зазвичай лайфхакер не створює нових методик, а просто використовує вже наявні. У педагогіці лайфхак – це прийом спрощеного, полегшеного навчання школярів. І саме для полегшеного навчання школярів української літератури та з метою формування системи компетентностей доцільно використовувати лайфхаки (рис. 6).

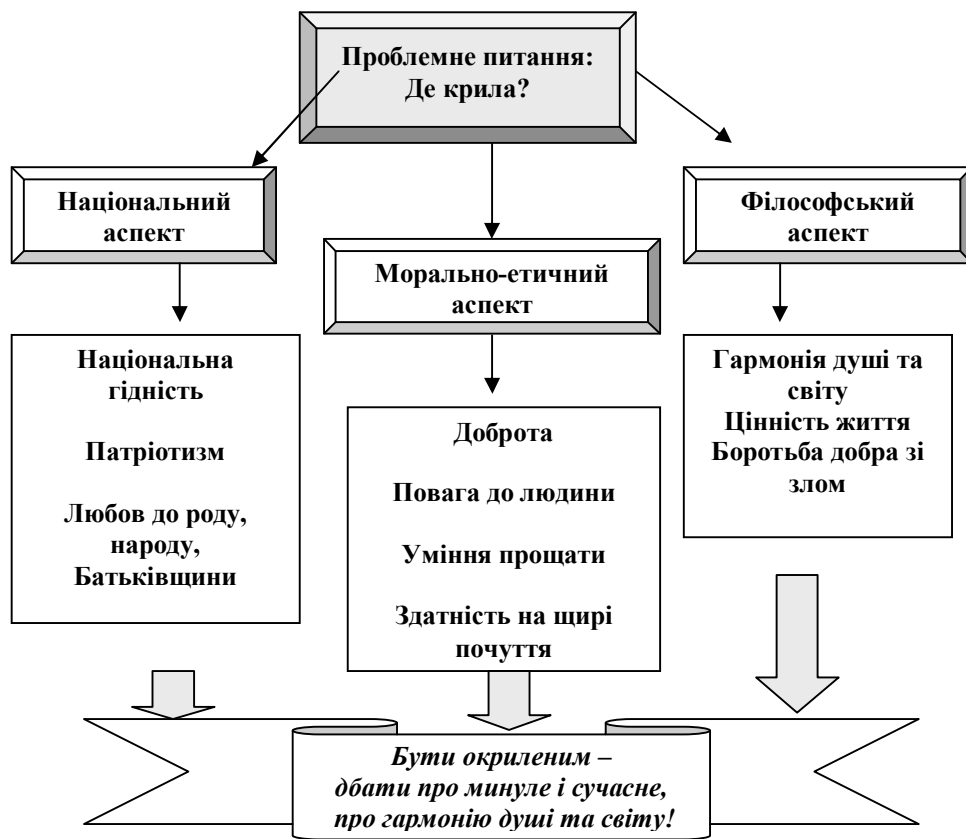

Рис.6. Лайфхак до кіноповістей О.Довженка «Україна в огні» та «Повість полум'яних літ»

Складання ментальних карт

Ментальна карта – це діаграма, на якій відображають слова, ідеї, завдання або інші елементи, розташовані радіально навколо основного слова або ідеї.

На уроках української літератури дієвою є робота з ключовими словами до тексту, тому створення ментальних карт – це своєрідний, ефективний для запам'ятовування, легкий у складанні, стислий підсумок такої діяльності (зразок на рис.7).

СОНЦЕ

Характер у героя твору

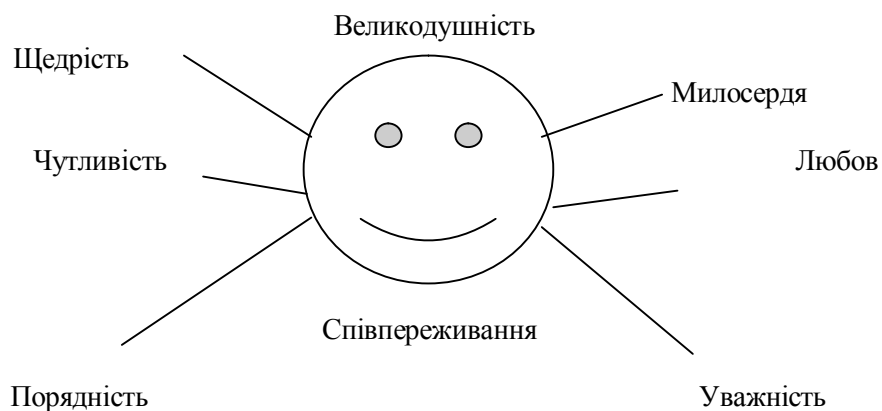

Рис.7. Зразок ментальної карти

Паспортизація художніх творів і літературних персонажів

Літературні паспорти, анкети допомагають учителеві у формуванні ключових компетентностей, що робить навчання дієвим, продуктивним і результативним.

Аналітично-дослідницьке завдання «Анкета літературного героя»

Назва твору	
Автор	
Прізвище, ім'я героя	
Зовнішність, вік	
Родина, стосунки між членами родини	
Особливості характеру	
Друзі героя	
Визначні, поворотні події в житті героя	
Проблеми, які порушує автор через цей образ	
Мова як засіб самовираження героя	
Ставлення до нього автора й інших дійових осіб	
Моє сприйняття героя, над чим змусив замислитись	

Створення тегів або хмар слів

Хмара тегів (хмара слів, або зважений список, представлений візуально) – це візуальне подання списку категорій (або тегів, також званих мітками, ярликами, ключовими словами тощо).

Зазвичай використовується для опису ключових слів (тегів) на вебсайтах, або для представлення неформатованого тексту.

У житті, як відомо, людина сприймає й запам'ятовує візуально (яскраво, нетривіально, з цікавою подачею) набагато більше матеріалу, ніж текстово. Тому створення тегів або хмар слів – досить простий і водночас продуктивний вид діяльності (рис. 8).

Толерантність

Порядність

Людяність

Відданість

Ідейність

Доброта

Виваженість

Щирість

Упевненість

Нескореність

Милосердя

Організація групової роботи

У формуванні системи компетентностей важливу роль має співпраця школярів – групова робота: джигсоу, проєктна діяльність тощо.

Джигсоу – вивчення інформації з подальшим складанням схеми або проєкту і презентацією його учням. Це спільний пошук кращих рішень життєво важливих завдань, який супроводжується організацією, задумом, виконанням, спільною оцінкою.

«*Нова хвиля*» – це додавання нового до раніше визначеного, вивченого, опрацьованого; це своєрідне оновлення традиційного, уточнення та відшліфовування ґрунтовних знань. Учитель може виступити активатором, але генератором оригінальних ідей має стати учень. Наприклад, пропонується створити оновлену модель на основі раніше презентованого джигсоу (як-от: до презентації про життєвий шлях В.Сосюри додати аналіз його творчості).

«*Ноу-хау*» – це опрацювання абсолютно незнайомої інформації з подальшими аналітично-синтетичними процесами; зіставлення нового з протилежними точками зору. Цей метод використовується здебільшого для здобуття нових знань учнями, особливо

при самостійному опрацюванні літературного твору. Як наслідок – джигсоу-презентація (наприклад, «Володимир Сосюра – лірик»).

«Брунькування» – унікальний метод сходження від простого до складного, головною ідеєю якого є шлях «від нерозкритої бруньки до соковитої ягідки». Особливе завдання вчителя – на рівній «гілочці» (у даному випадку – художній твір) знайти «бруньку» (факт) і «квітку» (невирішену проблему), а потім разом із учнем «викохати» наліту «ягідку» (наприклад, життєві пріоритети Володимира Сосюри на прикладі джигсоу).

Приклади джигсоу-презентацій

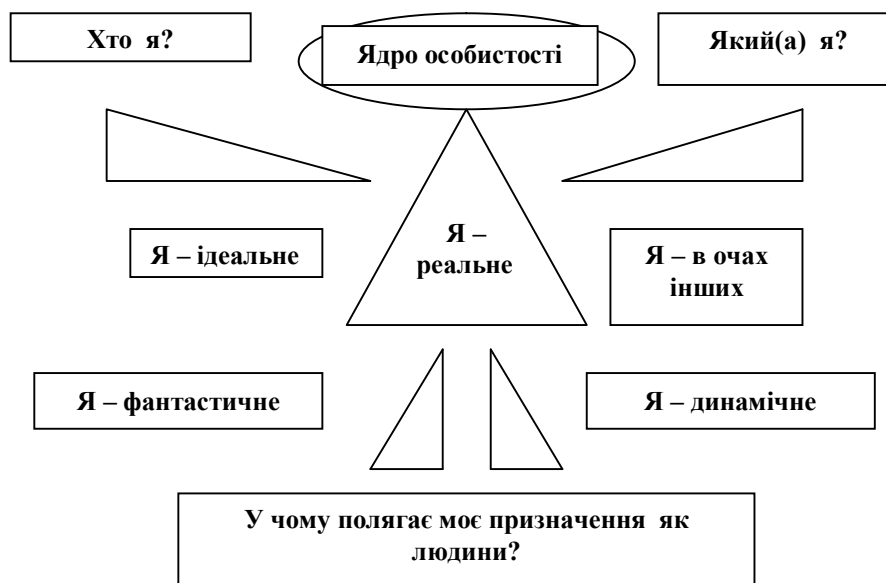

Психологічна вправа «Сім кроків до себе» (за каркасом)

Зразок

1. Я – куля Божого задуму для народження нового життя...
2. Я – біла хмара дощу для запліднення ниви поривань душі...
3. Я – випалена пустка...
4. Я – таємний потік настроїв...
5. Я – центр Усесвіту, з мене починається світ...
6. Я – струна, яка...
7. Я – життя!

«Самозанурення»

Залучення здобувачів освіти до участі в різноманітних конкурсах, олімпіадах, позакласній роботі

Мережева взаємодія – це один із способів налагодження контактів «учитель – учень», «учень – учень». Особливо дієвою є спільна робота у віртуальних клубах, групах тощо. Наприклад, у літературному інтелектуальному чат-центрі, головною метою організації якого є вироблення системи компетентностей здобувачів освіти, а також:

- організація дистанційної освіти філологічно здібних учнів;
- залучення школярів до творчої дослідницької діяльності з української літератури;
- створення психолого-педагогічних умов для розвитку здібностей, обдаровань, їх творчої активності;
- створення ефективного, дієвого Інтернет-середовища з метою глибшого вивчення української літератури.

Наприклад, після вивчення творчості письменника учасники чат-центру вправляються в рекламування творчості митця (у мережі):

«Життя митця – у такт биття мого серця»

Вивчаючи твори Сковороди, я відчував(ла)...

Біль і сором за людину, яка не усвідомлює, хто вона є;

гордість за той потенціал, що ховається за спинами інших;

страх за рідну мову, культуру, Україну взагалі;

що не можна бути байдужим;

що це – наше сучасне життя.

Вивчаючи твори Сковороди, я думав...

А хто я в цьому житті?

Чи гідний я називатися людиною?

*Треба боятися байдужості до того, що відбувається сьогодні,
що буде завтра;*

що маю національну свідомість;

доки є в нас незалежність, ми – народ;

у нас є своя історія, своя культура, своя мова.

Вивчаючи твори Сковороди, я зрозумів...

Кожен із нас повинен зробити вибір –

бути творцем життєтворчості

чи німим рабом;

головне – бути людиною;

я – є такий!

Отже, уроки літератури мають створювати належні умови для формування досвіду власної творчої діяльності й емоційно-цілісного сприйняття світу.

Тож із метою наскрізного впровадження механізму реалізації завдань компетентнісного підходу в навчанні української літератури в контексті положень Нової української школи формування сучасних компетентностей на уроках української літератури має відбуватися комплексно, невіддільно одна від одної. Це необхідна умова соціалізації, громадянської позиції, гуманістичного світосприйняття учнів!

Література

1. Харибіна Н. Поєднати розум і серце... Іманентне світосприймання літератури засобами компаративістики // Джерело педагогічної майстерності. Філологія. Науково-методичний журнал. – Випуск № 1(53). – Харків, 2012.
2. Харибіна Н. Дійти до серця. З досвіду проведення інтерактивних уроків мови та літератури // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах.. – 2007. – № 3(56).

3. Харибіна Н. Мережеве навчання – колосальний крок уперед в освіті // Педагогічна майстерня. – 2012. – № 7(19).
4. Харибіна Н. Орієнтуймося на Людину! Акценти формування всебічно розвинутої особистості на сучасному уроці // Педагогічна майстерня. – 2012. – № 4(16).

Проектні технології на уроках української мови та літератури

*Грובהва Наталія Василівна, учитель української
мови та літератури
Державної гімназії-інтернату з посиленою
військово-фізичною підготовкою «Кадетський
корпус», вища категорія, учитель-методист*

Сучасний освітній процес повинен формувати цілісну систему універсальних знань, умінь, навичок, а також досвід самостійної діяльності та особистої відповідальності здобувачів освіти, тобто ключові компетенції.

Для вчителя – це перехід від передачі знань до створення умов для активного пізнання та отримання дітьми практичного досвіду. Для учнів – перехід від пасивного засвоєння інформації до активного її пошуку, критичного осмислення, використання знань і вмінь на практиці. Увага вчителя повинна бути направлена на заохочення кожного учня до активної розумової діяльності. Найбільш перспективною в цьому плані є технологія методу проєктів.

Метод проєктів – це модель організації навчального процесу, орієнтована на творчу самореалізацію особистості, розвиток можливостей у процесі створення певного «продукту» під наставництвом учителя. Проєктна діяльність допомагає усвідомити відповідальність кожного здобувача освіти за спільну справу, активізувати рівень особистої участі, окрім того, посилює ефективність виконаної роботи та сприяє конкурентоспроможності презентації її результатів. І саме метод проєктів стає одним із пріоритетних для того, щоб створити школу мислення замість школи навчання.

Уроки із застосуванням проєктної технології дають змогу активізувати й розвивати розумові та мовленнєві здібності дітей, їхнє мислення, пам'ять, привчають до уважності, спостережливості, відповідальності. Завдання вчителя полягає в тому, щоб здобувачі освіти під час роботи на уроці й у позаурочний час усвідомлювали реальії, які їх оточують, і вміли знаходити шляхи розв'язання проблем. Проєктна робота дає учням великі можливості для успішної реалізації в майбутньому, сприяє розумінню потреби йти до мети шляхом свідомих зусиль. Адже все, чого досягає людина, – безпосередній результат мрій. Такий підхід співзвучний концепції особистісно зорієнтованого навчання та виховання.

Мета вивчення мови й літератури, за Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, – формування комунікативної та літературної компетенції, що базується на знаннях, уміннях пізнавального та творчого типів, соціальних навичках, світоглядних переконаннях. Спираючись на основні нормативно-правові документи, можна сказати, що нині організація активного навчання, частиною якого є проєктна технологія, надзвичайно важлива.

Як педагогічна ідея метод проєктів не є чимось принципово новим. Він був запропонований і розроблений американським філософом Джоном Дьюї в першій половині ХХ століття. За цією технологією, навчальний процес мав будуватися на активній основі, спираючись на цілеспрямовану діяльність учнів з урахуванням їх зацікавленості в знаннях. Проте сучасні фахові журнали дедалі частіше пропонують матеріали, які свідчать про широке використання методу проєктів. Можна стверджувати,

що він еволюціонував, пристосувався до сучасних потреб суспільства, які вимагають від педагога зробити процес навчання цікавим, розвивальним. Автор однієї із сучасних концепцій проєктної освіти Г.Л. Ільїн пов'язує її з поняттям проєктної культури й проєктного творчого мислення. Особливістю проєктної культури є прагнення генерувати нові ідеї, утілювати їх у нові творчі продукти. На думку О.Пометун, проєктна технологія дає відповіді на запитання: як, яким чином (якими методами, прийомами, засобами) досягти поставленої мети, установлюючи порядок використання різноманітних моделей навчання.

В основі проєктної технології лежить розвиток основних компетенцій: розвиток пізнавальної активності учнів, спілкування державною мовою, інформаційно-цифрової (уміння орієнтуватися, обробляючи різні джерела інформації, застосовувати на практиці отримані знання), уміння вчитися впродовж життя, соціальних компетентностей.

Проект як навчальний метод. Характеристика проєкту

Метод проєктів – освітня технологія, спрямована на здобуття учнями знань у тісному зв'язку з реальною життєвою практикою, формування в школярів специфічних умінь і навичок завдяки системній організації проблемно-орієнтованого навчального пошуку.

Функції методу проєкту:

- **пізнавальна** (активізація процесів пізнання: сприймання, обробка й переробка здобутої інформації);
- **інформаційна** (уміння самостійно знаходити нову інформацію в різних джерелах; застосовувати теоретичні знання в практичних видах діяльності з метою отримати потрібний результат);
- **ціннісно-орієнтаційна** (формування ціннісної картини світу, закріплення у свідомості базових ціннісних орієнтирів);
- **мисленнєва** (розвиток різних типів мислення: аналітичного, критичного (оцінювальні судження), асоціативно-образного, креативного);
- **комунікативна** (формування вмінь та стійких навичок здійснювати навчальну комунікацію, висловлювати думки й обстоювати власну позицію, володіти літературними нормами української мови);
- **етична** (формування навичок коректного спілкування з учасниками проєкту; уміння працювати в команді, прислухатися до інших пропозицій, зважувати на їх доречність/недоречність);
- **оцінювальна** (оцінювання результатів персональної та колективної діяльності).

У класифікації проєктів виділяються кілька різновидів за певними критеріями.

За видом діяльності розрізняють проєкти: дослідницькі, творчі, рольово-ігрові, інформаційні, практично орієнтовані. *Дослідницькі проєкти* цілком підпорядковані логіці дослідження й мають структуру, наближену до справжнього наукового дослідження. *Творчі проєкти* не мають детально опрацьованої структури діяльності учасників. Вона лише окреслена й розвивається відповідно до жанру та форми остаточного результату (спільна газета, твір, відеофільм, драматизація тощо). *Рольово-ігрові проєкти* теж не мають чіткої структури. Вони визначаються під час опрацювання учасниками проєкту ролей, зумовлених характером і змістом проєкту (історичні особи, літературні та вигадані герої). *Інформаційні проєкти*, зорієнтовані на збирання інформації, мають чітку структуру (мета, актуальність, методи отримання й обробки інформації, оформлення результатів та їх презентація). *Практично орієнтовані проєкти* спрямовані на вироблення конкретної програми дій, методичних рекомендацій.

За предметно-змістовою галуззю знань проєкти бувають монопредметними і міжпредметними. **За кількістю учасників** проєкти поділяються на особисті, парні, групові. **За терміном виконання** є короткострокові, середньострокові та довгострокові проєкти.

Методика виконання проєктів

1. Підготовчий етап: вибір основної навчальної проблеми, формулювання дидактичної мети. Обґрунтування вчителем і учнями теми й виду проєкту залежно від проблеми та поставленої мети. Визначення об'єкта й предмета проєкту.

2. Етап планування: обговорення шляхів розв'язання проблеми. Формування груп. Визначення форми кінцевого продукту проєкту й презентації результатів проєктної діяльності.

3. Етап реалізації проєкту:

- складання плану роботи над проєктом;
- визначення джерел інформації, способів її систематизації та аналізу;
- розподіл обов'язків щодо пошукової діяльності між учасниками проєкту;
- самостійна робота над виконанням плану проєкту, його оформленням;
- аналіз виконаної роботи;
- підсумковий етап: захист групових проєктів; презентація кінцевого продукту проєкту: оцінювання проєктної діяльності за визначеними критеріями;
- аналіз успіхів і невдач, що виникли в процесі здійснення проєктної діяльності;
- висновки.

Виконання проєктів має різні етапи, однак на всіх етапах необхідно наголошувати, що відповідальність учнів за їхнє навчання лежить на них самих. Це дуже ефективний спосіб співпраці в рамках узгодженої теми чи питання. Він вчить окреслювати мету, планувати (структурувати) роботу, оцінювати результати. Передбачає високу активність і незалежність виконавців проєкту.

Вимоги до навчального проєкту

1. Метою роботи над проєктом є розв'язання конкретної, соціально значущої проблеми – дослідницької, інформаційної, практичної.

2. Виконання роботи завжди починається з проєктування, планування самого проєкту.

3. Обов'язкова умова кожного проєкту – дослідницька робота, що полягає в пошуку інформації, яка потім обробляється та представляється учасниками проєктної групи.

4. Кінцевим результатом роботи над проєктом є продукт, створений учасниками проєктної групи в ході вирішення поставленої проблеми.

5. Завершальним етапом проєкту має стати презентація продукту.

Етапи та зміст проєктної роботи

- **Пошуковий:** визначення теми та мети проєкту, пошук і аналіз проблеми, висування гіпотези, обговорення методів дослідження.
- **Аналітичний:** аналіз вхідної інформації, пошук оптимального способу досягнення мети проєкту, побудова алгоритму діяльності, покрокове планування роботи.
- **Практичний:** виконання запланованих кроків.
- **Презентаційний:** оформлення кінцевих результатів, підготовка та проведення презентації, «захист» проєкту.
- **Контрольний:** аналіз результатів, коригування, оцінка якості проєкту.

Організаційні форми робіт, характерні для навчальних проєктів:

- групове обговорення, «мозкова атака», «круглий стіл»;
- самостійна робота учнів;
- консультації з керівником проєкту;
- практична робота;
- творчий звіт, «захист» проєкту.

Характерні ознаки методу проєктів:

- наявність певної значущої для учнів проблеми;
- вихідний момент – інтереси дітей;
- домінування принципу самостійності в діяльності школярів;

- використання різноманітних форм діяльності: індивідуальної, парної, групової;
- зв'язок теорії з практикою, з реальним життям;
- забезпечення максимальної пізнавальної активності учнів;
- розвиток творчих навичок, критичного мислення, умінь самостійно шукати інформацію;
- використання різних методів, засобів навчання;
- інтегрування знань, умінь із різних галузей;
- створення матеріалів, які є різними за змістом і формою, але готові до застосування на практиці;
- включає в себе елементи особистісно орієнтованого навчання, педагогіки співробітництва, діяльнісного підходу в навчанні.

Професійна позиція педагога:

- із носія готових знань перетворюється в організатора пізнавальної, пошукової діяльності дітей;
- переорієнтовує свою освітню роботу й роботу учнів на різноманітні види їх самостійної діяльності;
- стає організатором пошукової, дослідницької, творчої діяльності школярів, демократичним, рівноправним партнером вихованців.

Чи потрібно учневі вміти систематизувати й структурувати здобуту інформацію, виокремлювати в ній головне й другорядне, давати власні оцінки та здійснювати доречні коментарі? Ці питання мають однозначну відповідь – так, але не завжди шляхи вирішення проблемних питань на уроці так само однозначні й результативні.

Структура діяльності під час роботи над проєктом

1	Етапи діяльності	Учні	Педагог	Способи організації взаємодії
2	Підготовка. Визначення теми та мети проєкту	Обговорення, пошук інформації	Розповідає про задум, мотивує, допомагає в постановці завдань	Навчальний діалог
3	Планування	Визначення завдань, розробка плану дій	Коригує, пропонує ідеї, висуває пропозиції	Навчальний діалог
4	Прийняття рішень	Обрання оптимального варіанту	Спостерігає, непрямо керує діяльністю	Ситуація вільного вибору, дискусія
5	Збір інформації	Збирання інформації	Спостерігає, непрямо керує діяльністю	Ситуація вільного вибору
6	Аналіз інформації	Аналіз інформації, формулювання висновків, підготовка продукту	Спостерігає, коригує, радить	Ситуація вільного вибору, навчальний діалог
7	Презентація	Презентація, «захист» проєктів, колективний аналіз	Обговорює разом із учнями	Навчальний діалог

Українська мова та література вивчаються в школі не лише для того, щоб через багато років людина могла розповісти всі правила, назвати біографічні дані кожного письменника, знати тему та ідею художнього твору, тому моя робота над упровадженням у навчально-виховний процес проєктної діяльності передбачає навчити здобувачів освіти жити, думати, аналізувати, логічно будувати усні та письмові висловлювання, а головне – навчити вчитися протягом усього життя. У процесі проєктування учні міркують, дискутують, сперечаються – відбувається дослідницька робота, спрямована на самостійне відшукування потрібної інформації. Відбувається спілкування на уроці – надзвичайно

серйозна й складна проблема в діяльності вчителя-словесника, оскільки це і є сутністю творчого процесу навчання-виховання.

Організація навчального проєктування передбачає виконання вчителем таких функцій: допомога учням у пошуку джерел інформації, координація роботи над проєктом, підтримка й заохочення учнів, підбадьорення та мотивація до роботи, забезпечення динаміки роботи кожного учня в групі й групи в цілому. Свої творчі здібності учень може розвивати й так набираючи текст, добираючи ілюстрації, вставляючи в презентацію власні малюнки, створюючи оригінальні колажі, власні твори, добираючи музичний супровід. До презентації можна долучити власний відеофільм, тести, питання з теми.

Використання методу проєктів на уроках української літератури спрямоване на активізацію пізнавальних інтересів учнів, розвиток творчих здібностей, умінь застосовувати знання на практиці, формування критичного мислення школярів. Ефективність застосування методу проєктів на уроках української літератури залежить від багатьох факторів: опанування учнями тексту літературного твору, місце уроку в темі, загальний рівень підготовки учнів, їхнє ставлення до творчих завдань, психологічний клімат у класі, майстерність учителя, чіткість питань, мети, інструкції.

Найчастіше на уроках використовуються творчі проєкти, участь у яких допомагає школярам досягнути художній твір, зрозуміти літературну епоху, усвідомити особливості творчості різних письменників, висловити особисте ставлення до того чи іншого літературного явища, реалізувати свої творчі та інтелектуальні здібності. Наприклад, під час опрацювання біографічної теми учні залучаються до участі у творчому проєкті «Віртуальний музей письменника». Для цього вони об'єднуються в групи: кожна група отримує завдання опрацювати певний біографічний матеріал (за всіма можливими інформаційними джерелами). Так, під час вивчення теми «Григорій Сковорода» (9 клас) учні підбирають експонати до таких «музейних залів»: «Дитячі роки. Здобуття освіти», «Географія мандрів Г. Сковороди», «Правила життя філософа Сковороди», «Літературна спадщина Г. Сковороди», «Останні роки життя мислителя і письменника», «Мандрівний філософ та його твори в різних видах мистецтва». Кожна група презентує свою роботу, проводячи «екскурсію» відповідним залом віртуального музею Григорія Сковороди.

Ефективною є проєктна діяльність на уроках літератури під час аналізу тексту поетичного твору: «юні літературознавці» досліджують і аналізують зміст твору; «юні лінгвісти» визначають відомі художні засоби, добирають синоніми, епітети до ключових словосполучень; «юні художники» малюють картини (часто словесні), які постали в уяві під час прослуховування вірша (пісні); «юні фольклористи» записують прислів'я, приказки, що стосуються теми, називають причини популярності твору.

Під час опрацювання художнього твору учні можуть бути залучені до участі у творчих особистісно орієнтованих проєктах: «Мое слово на захист героя» (публічний виступ на захист Чіпки за романом Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»), «Мої поради герою» (лист-порада Сегові про нові теми в кіно за романом Ю. Яновського «Майстер корабля»), «Дискутую з героєм» (перелік учинків або життєвих позицій героя, з якими юний читач не згоден – образ «Я» з новели М. Хвильового «Я(Романтика)»), «Я – герой художнього твору» (фрагмент твору з описом подій, учасником якого є школяр – повість А. Чайковського «За сестрою»), «Переписана» сторінка художнього твору» (фрагмент твору, «переписаний» відповідно до учнівського бачення розвитку подій – кульмінація та розв'язка повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся»).

Часто використовуємо на уроках ігрові (рольові) проєкти. Умови: учасники беруть на себе певні ролі, обумовлені характером і змістом проєкту. Це можуть бути як літературні персонажі, так і реально існуючі особистості; школярі імітують їхні соціальні або ділові взаємини. Осмислити особливості характерів літературних героїв допомагає участь у рольовому проєкті «Прес-конференція літературних героїв». Учні за бажанням обирають ролі (частина – літературні герої, решта – кореспонденти різних газет і журналів). Учителю пропонує тему для обговорення. Це може бути дружба, права й обов'язки, сім'я, ставлення до природи, моральні принципи тощо. «Кореспонденти»

мають сформулювати запитання до героїв, а вони – дати відповіді на них відповідно до теми та змісту твору (повість Н.Бічуї «Шпага Славка Беркути», повість І.Франка «Захар Беркут»).

Найбільш доцільно використовувати метод проєкту на етапі закріплення знань, умінь, навичок, коли текст прочитано та проаналізовано.

Організуючи проєктну діяльність на підсумковому етапі уроку, необхідно дотримуватися певного алгоритму дій. Назви всіх проєктів написані на дошці. До кожного проєкту підготовлені підручні матеріали, інструкції. На виконання роботи дається 10-15 хвилин, залежно від кількості груп і складності завдань. У ході публічної презентації результатів роботи влаштовується колективне обговорення. Наприклад, на підсумковому уроці з вивчення повісті В. Чемериса «Вітька плюс Галя або Повість про перше кохання» восьмикласникам можна запропонувати участь у творчих проєктах: «Я – художник» (завдання – проілюструвати певний розділ твору), «Я – бібліотекар» (завдання – переконливо поради́ти юним читачам прочитати книгу), «Я – актор» (завдання – інсценізувати уривок із твору), «Я – літературний критик» (завдання – написати статтю «Чого навчає повість В. Чемериса «Вітька плюс Галя або Повість про перше кохання»?», «Я – мовознавець» (завдання – проаналізувати мовні засоби, характерні для різних героїв).

Метод проєктів використовується не лише під час вивчення конкретного літературного твору, а й для уроків позакласного читання. Так, цікавими були проєкти «Українські письменники в солдатській шинелі», «Письменники Харківщини – лауреати Державної премії імені Т. Шевченка», «Книги-ювіляри 2019 року». До підготовки цих проєктів створювалися групи для підбору літератури та інформації про письменників, відбору цитат із художніх творів, підготовки сценарію, виконання інсценізації, створення ілюстрованої презентації (*додаток 1*).

Проєктні технології не менш актуальні на уроках української мови.

Цікавими для учнів є інтегровані або бінарні уроки, до яких обов'язково готуються проєкти як для забезпечення тематичного навантаження уроку, так і навчального. Так, до уроку «Вигук як особлива частина мови» був підготовлений проєкт «Вигуки в «Мисливських усмішках Остапа Вишні» (7 клас), у 9 класі учні готували проєкт «Складнопідрядні речення з кількома підрядними (на основі матеріалу «Квіти в житті Катерини Білокур», до уроку у 8 класі – проєкт «Безособові речення (на матеріалі інформації про сім чудес Харкова)» (*Додаток 2*). Найкраще вдається проводити мініпроєкти: творче конструювання з майбутнім висновком-підсумком, складання сенканів як творів-мініатюр (*Додаток 3*).

Сучасні соціокультурні умови, інтеграція української освіти в європейський контекст зумовили введення до навчальних програм такого виду робіт, як есе, спрямованого на активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, підвищення в них інтересу до навчання, розвиток особистості, критичного мислення. З використанням методу проєктів легко опрацьовувати теми для написання есе, а також творів на морально-етичну тему, нарисів на основі життєвих вражень, виступів на зборах, семінарах, під час дискусії, творів і статей у газету на суспільно-політичну та морально-етичну теми тощо. Опис кожного з проєктів складається з назви (теми), мети, очікуваних результатів, ключового питання, тематичних питань, операційних карт із розробки тематичних питань.

Отже, якщо творчо підійти до організації роботи за методом проєктів – запропонувати як універсальні, так і ситуативні проєкти, чітко скласти інструкції для кожної групи, знайти потрібні слова, щоб підбадьорити учнів, створити творчу ситуацію успіху, – то результатом стане краще розуміння художнього твору, його аналіз, побудова власних інтерпретацій, розвиток творчих здібностей учнів. **Наведемо приклади складання проєкту.**

Навчальний проєкт з української літератури Паспорт проєкту

Тема. Книги-ювіляри 2019 року.

Об'єкт: письменники української літератури .

Предмет: книги-ювіляри 2019 року.

Навчальні цілі:

- поглибити інтерес до читання, формувати культуру художнього сприйняття;
- дослідити творчість письменників, визначити твори-ювіляри 2019 року;
- розвивати вміння знаходити потрібну інформацію;
- розвивати навички аналізу літературного твору з виділенням основної інформації про літературних героїв.

Ключові компетентності учнів, що формуються в процесі виконання проєкту:

- *спілкування державною мовою* (розуміти україномовні тексти різних жанрів і стилів);
- *математична компетентність* (розвивати абстрактне мислення; здатність виокремлювати головну й другорядну інформацію);
- *інформаційно-цифрова компетентність* (уміння діяти за алгоритмом, працювати в різних пошукових системах для отримання потрібної інформації);
- *уміння вчитися впродовж життя* (здатність визначати мету навчальної діяльності й розвитку; користуватися різними джерелами довідкової інформації; знаходити, аналізувати, систематизувати й узагальнювати одержану інформацію);
- *ініціативність і підприємливість* (презентувати власні ідеї та ініціативи чітко, грамотно використовуючи доцільні мовні засоби; використовувати комунікативні стратегії для формулювання власних пропозицій);
- *соціальна та громадянська компетентності* (співпрацювати з іншими на результат; досягати розумних компромісів);
- *обізнаність і самовираження у сфері культури* (зіставляти специфіку розкриття певної теми (образу) в різних видах мистецтва; читати літературні твори, використовувати досвід взаємодії з творами мистецтва в життєвих ситуаціях).

Тип проєкту: навчальний, монопредметний (літературний), груповий, короткостроковий.

Учасники проєкту: учні 11 класу.

Доцільність проєкту: навчальна доцільність проєкту зумовлена потребою формувати в учнів уміння орієнтуватися в літературному процесі, уміти знаходити потрібну інформацію, знаходити потрібні цитати для роботи з літературними образами.

Форма захисту: виступ перед глядацькою аудиторією.

Кінцевий результат: створення сценарію, презентації та інсценізація уривків творів.

Керівник проєкту: учитель української мови та літератури.

Розподіл за групами конкретних дослідницьких завдань

I група – «літературознавці» (пошук інформації про книги-ювіляри 2019 року, відбір цитат про літературних героїв).

II група - «сценаристи» (складання сценарію).

III група – «медієвники» (створення презентації про книги-ювіляри).

IV група – «актори» (інсценізація уривків літературних творів).

Навчальний проєкт з української мови Паспорт проєкту

Тема. Безособові речення (на матеріалі інформації про сім чудес Харкова).

Об'єкт: безособові односкладні речення.

Предмет: способи вираження присудка в безособових реченнях.

Навчальні цілі:

- ознайомитися з теорією питання, засвоїти поняття «безособове речення»;
- розвивати вміння визначати їх у зв'язному тексті;
- засвоїти способи вираження присудків у безособових реченнях.

Ключові компетентності учнів, що формуються в процесі виконання проєкту:

- *спілкування державною мовою* (підготовка тексту-опису визначної пам'ятки Харкова, його презентація);
- *математична компетентність* (здатність виокремлювати головну й другорядну інформацію; чітко формулювати визначення);
- *інформаційно-цифрова компетентність* (уміння діяти за алгоритмом, зокрема здійснювати пошукову діяльність і аналіз мовних явищ; упевнено й водночас критично застосовувати ІКТ для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією з навчальною метою; переводити навчальну інформацію в інший формат);
- *уміння вчитися впродовж життя* (здатність визначати мету навчальної діяльності та способи її досягнення; користуватися різними джерелами довідкової інформації);
- *соціальні та громадянські компетентності* (співпрацювати з іншими на результат; досягати розумних компромісів);
- *загальнокультурна грамотність* (використовувати українську мову для духовного й культурного самовиявлення; створювати тексти, виражаючи власні почуття).

Тип проєкту: навчальний, міжпредметний (мовно-краєзнавчий), груповий, короткостроковий.

Учасники проєкту: учні 8 класу.

Доцільність проєкту: навчальна доцільність проєкту зумовлена потребою формувати в учнів уміння правильно визначати способи вираження присудка в односкладних безособових реченнях, а також потребою глибшого ознайомлення восьмикласників із визначними пам'ятками Харкова; прищеплення поваги до надбань рідного краю, формування національно орієнтованої свідомості.

Форма захисту: презентація з повідомленнями відповідно до завдання кожної з груп; виконання письмових і усних завдань; використання прийомів активізації аналітичного та критичного мислення.

Кінцевий результат: створення презентації з текстами й фото про сім чудес Харкова.

Керівник проєкту: учитель української мови та літератури.

Розподіл за групами конкретних дослідницьких завдань

I група – «історики» (ознайомлення із сімома чудесами світу України, підготовка інформації та фото).

II група – «краєзнавці» (ознайомлення з визначними пам'ятками Харкова, підготовка описів, фото).

III група – «мовознавці» (ознайомлення з текстами, визначення безособових речень).

IV група – «медійники» (створення кінцевого продукту – презентації про сім чудес Харкова з відповідними описами).

Висновки. Метод проєктів – нагальна потреба часу

Практичне значення одержаних результатів

Запровадження проєктних технологій дає змогу стимулювати й підтримувати інтерес учнів до вивчення програмового матеріалу. Учителеві української мови та літератури цей метод надає безмежні можливості для виконання навчальних завдань і розвитку творчих здібностей учнів. Метод допомагає вирішити низку важливих питань: підвищити грамотність і читацьку активність учнів; перетворити процес читання з обов'язку в різновид дозвілля; «осучаснити» літературний твір, щоб ні побачили його актуальність і прилучилися до вічних цінностей.

Аби бути успішними в житті, випускники сучасної школи повинні вміти самостійно працювати з великими обсягами інформації, критично й творчо мислити, бути комунікабельними. І саме уроки з використанням проєктів сприяють розвиткові критичного, аналітичного та творчого мислення учнів. Відбувається позитивна динаміка рівня сформованості психічних процесів: знижується тривожність школярів, посилюється внутрішня мотивація навчання, що позначається на підвищенні результатів навчальної діяльності.

Література

1. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови: навчально-методичний посібник. К., 2010.
2. Дрюхіна О.В. Метод проєктів на уроках української мови та літератури. Лебедин, 2017. [Електронний ресурс]: <https://naurok.com.ua/material-metod-proektiv-na-urokah-ukra-nsko-movi-ta-literaturi-8573.html>
3. Косогова О.О. Метод проєктів у практиці сучасної школи. – Х.: Ранок, 2010. – 144 с.
4. Навчальний проєкт «Однорідні члени речення. «Я на світі прожив наче спалах зорі на світанні». [Електронний ресурс]: <https://superurok-ua.com/navchalniy-proekt-odnorodni-chleni-rechennya-ya-na-sviti-prozhiv-nache-spalach-zori-na-svitanni/>
5. Нищета В.А. Технологія життєтворчих проєктів на уроках української мови та літератури. – Х.: Основа, 2009. – 153 с.
6. Олексієнко Г.Й. Уроки мови та літератури у формуванні методу проєктів // Вивчаємо українську мову та літературу. – Х.: ВГ «Основа», 2010. – № 11.
7. Парашук В.Г. Проєктні технології як стимул до самостійної роботи учнів // Вивчаємо українську мову та літературу. – Х.: ВГ «Основа», 2010. – № 11.
8. Плиско К.М. Лінгводидактичні засади організації навчання української мови в загальноосвітній школі. – Харків: ВГ «Основа», 2010.
9. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник. – К.: Видавництво А. С. К., 2004.
10. Проєктні технології при вивченні української мови та літератури. [Електронний ресурс]: gurivka-school.edukit.mk.ua/.../Проектні%20технології%20...
11. Садкіна В.І. 101 цікава ідея. Як зробити урок. – Харків: ВГ «Основа», 2010.
12. Садкіна В.І. Маленькі секрети учительського успіху. Навчаємо з радістю. – Харків: ВГ «Основа», 2016.
13. Целюх Т.Г. Метод проєктів на уроках української мови та літератури. Життєтворчі проєкти. [Електронний ресурс]: www.ostriv.in.ua/publication
14. Яременко Л.В. Практика впровадження методу проєктів на уроках української мови та літератури // Вивчаємо українську мову та літературу. – Харків: ВГ «Основа», 2018. – № 30.

Щоб постійно пульсувала думка школяра!
(Технологічна картка як ефективна форма конструювання
компетентнісного уроку української літератури)

*Середа І.В., учитель української мови й літератури
КЗ «Смирнівський ліцей Лозівської МР
Лозівського району Харківської області»*

*Як мускули стають безсилими, кволими
без праці та вправ, так і розум не формується без
розумового напруження, без думки,
без самостійних пошуків.*

В. Сухомлинський

Виховання особистості, яка володіє ключовими та предметними компетентностями, людини-інноватора, громадянина, який здатен ухвалювати відповідальні рішення, – мета Нової української школи. Тож заклади освіти мають відповідно реагувати на виклики, які постають перед учнями й ученицями, і допомогти їм стати компетентними й конкурентоспроможними членами суспільства, які зможуть себе реалізувати. У такому освітньому середовищі дослухаються до думки вихованців, навчають їх критично мислити, не боятися висловлюватися та обстоювати власні переконання.

Нині сучасний урок, що є основною формою взаємодії вчителя та здобувачів освіти, потребує оновлення методичного формату. Упровадження ефективних методик компетентнісного навчання й нових освітніх технологій сприяють формуванню динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначають здатність особи успішно соціалізуватися, проводити подальшу навчальну діяльність.

З огляду на виклики сьогодення, сучасний урок літератури, перш за все, має бути компетентнісним, а отже, спрямованим на формування ключових життєвих компетентностей. Окрім цього, він повинен бути інноваційним щодо застосування інформаційно-комунікаційних технологій. Обов'язково він має бути текстоцентричним, із глибоким зануренням у тканину художнього твору, який, власне, і є основним об'єктом дослідження на уроці літератури. Усі зазначені вище умови мають відповідати концепції дитиноцентризму, оскільки в центрі будь-якої методики має бути дитина.

Тож сьогодні перед словесником постає нелегке завдання: власним почерком, спільними зусиллями модернізувати філологічний простір, адже конструювання нових форм взаємодії вчителя та здобувача освіти – передумова сталого розвитку учнівського потенціалу.

Як же зробити так, щоб урок був радісним і цікавим для школярів, щоб розкрив творчий потенціал особистості, поставив у ситуацію морального вибору та прийняття самостійного рішення? Адже мрією кожного вчителя є така атмосфера на уроці, коли учні стають його однодумцями, такими, що нарівні з ним відчують красу художнього слова, милуються зразками красного письменства, прагнуть зрозуміти внутрішній світ письменника й осмислити художній твір суголосно власному існуванню, сучасній історичній епосі та літературознавчій науці.

Бути зацікавленим у тому, щоб постійно пульсувала думка школяра, схвально та з повагою ставитися до виявів креативу (адже це одна з найбільш важливих компетенцій ХХІ століття!), помічати паростки нового, підтримувати, заохочувати до творчості, учити мистецтва творити себе та своє життя – ось у чому виняткова роль педагога.

Переконана, що ефективним у навчанні дітей є технологічний підхід у навчанні, а саме алгоритмізовані шляхи аналізу літературного твору, які сприяють його осмисленню й водночас дають змогу досліджувати власний внутрішній світ.

Така форма взаємодії якісно змінює функціональну діяльність учителя. Він стає не тільки абсолютним носієм знань, не лише репродукує навчальний матеріал, а створює умови для розвитку й саморозвитку учнів. На такому уроці він стає модератором, помічником, партнером. Кожному учневі забезпечується програма дій: від спільних із учителем, однокласниками – до самостійних; від діяльності за зразком – до конструктивних, конструктивно-творчих, творчих завдань.

Ефективною формою конструювання уроку української літератури вважаю **технологічну картку**, яка забезпечує всі етапи навчання й управління пізнавальним процесом самим учнем, створює організаційні, методичні умови для зміни схеми навчання «знаю – не знаю», «вмію – не вмію» на **параметри «шукаю й знаходжу», «думаю й розумію», «пробую й виконую»**, які відповідають сучасній філософії організації освітньої діяльності школярів. Щоб набувати компетентностей, вихованці навчаються за діяльнісним підходом – виконують необхідні дії, а не виступають у ролі пасивних спостерігачів.

Технологічна картка – опис процесу у вигляді покрокової, поетапної послідовності дій із зазначенням засобів, що використовуються. На кожному етапі роботи вчитель виступає у ролі фасилітатора й має надати коментар щодо дій вихованців, застосовуючи при цьому методичний інструментарій, що відповідає віковим особливостям школярів. Педагог ненав'язливо підводить вихованців до певної думки, використовуючи крилаті вислови, доречні зразки красного письменства, проблемні, інколи навіть провокативні запитання, що мотивуватимуть учня до осмислення проблеми, пошуку відповіді та прийняття самостійного рішення.

Засвоєння матеріалу за допомогою технологічної картки

- сприяє мобілізації активності школярів;
- стимулює їх мисленнєву діяльність;
- озброює навичками раціональної праці;
- спонукає кожного здобувача освіти, незалежно від його індивідуальних задатків, до раціонального пошуку найоптимальніших кроків для самостійного оволодіння матеріалом;
- викликає інтерес до навчання;
- розвиває всі види пам'яті;
- створює належні умови для творчого розвитку уяви.

На мою думку ця інновація буде дієвою як для індивідуальної роботи, так і для групових форм роботи, адже може використовуватися також як ефективний спосіб фіксації результатів самостійної діяльності школярів. Окрім того, учні матимуть чітке уявлення про те, над якими завданнями працювали учасники інших груп. Також технологічна картка допоможе організувати продуктивну діяльність у самій групі.

Зазначу, що застосування технологічних карток під час дистанційного навчання дало змогу здобувачам освіти більш якісно засвоїти новий матеріал самостійно.

Під час **Zoom**-консультування на початку теми вихованці отримали пояснення та інструкції щодо роботи з підручником і текстами творів за допомогою технологічної картки. Потім здобувачі освіти самостійно працювали над критичними статтями, досліджували «тканину» твору. Працюючи за алгоритмом, вони створювали власний учнівський продукт, при цьому витрата часу, фізичних, розумових сил виявилися мінімальними, оскільки робота була керованою, їхня увага зосереджувалася на основному, що необхідне для засвоєння. Водночас кожен добирав особистісно значущий матеріал: таким чином забезпечувалися принципи особистісно зорієнтованого навчання. Пізніше школярі мали змогу презентувати власний учнівський продукт, створений під час дистанційного навчання, після відновлення навчання офлайн.

Унаслідок роботи над технологічною карткою учні підвищують своє вміння вивіряти, удосконалювати власні ідеї та вплітати їх до тканини інших думок, які приходять до них протягом навчання та всього життя, **формуючи таким чином предметні та ключові компетентності**.

Окрім того, учні стають уважнішими, прагнуть мати свою думку, цінують думки товаришів, висловлюються розлого, послідовно, аргументовано. Вони навчені планувати власну діяльність, шукати шляхи подолання труднощів, озброєні навичками раціональної праці. Школярі відчують красу художнього слова, намагаються зрозуміти внутрішній світ письменника, відкрити в чужому тексті свій підтекст. Вони легко добирають особистісно значущий цитатний матеріал, діляться власним розумінням тексту, намагаються наблизитися до авторської позиції, роблять власні інтерпретаційні відкриття.

Нижче наведено приклад створення технологічної картки.

Твір, що єднає минуле, теперішнє і майбутнє

Молитися за Україну Шевченковими словами (Т. Шевченко. «Заповіт»)

Хто угледів в час безчасся
Сонце крізь тумани,
Той для люду рідним батьком
І пророком стане.

О. Олесь

Досліди!

Стан поетової душі

**З яким проханням звертається до нас Кобзар?
Чи вірить поет у вільне майбутнє рідного народу?**

З'ясуй!

**Які незвичайні образи наявні в поезії?
Якою постає Україна**

з рядків поезії

у твоїй уяві

Створи!

Власний «Заповіт» нащадкам!

Я упевнений (на), що...

Незнищеність справжнього кохання та вірності

Відчувати внутрішню красу (Т. Шевченко «Тополя»)

Є різні ліки від кохання, але немає жодних надійних (Ф. Ларошфуко)

Досліди!

Кохання

Щире почуття

Страждання

Знайди!

Звичай

Магічні цифри

Метаморфози

--	--	--

З'ясуй!

**Ставлення автора до страждань
героїні**

Що підказує твоє серце?

--	--

Як добре, що...

За словами А. Дістервега, поганий учитель передає істину, добрий – вчить знаходити її. Технологічні картки сприяють у вихованні особистості зі сформованими компетентностями, які допоможуть учнівській молоді відбутися в житті як порядній, високоморальній, професійно успішній, здоровій і щасливій Людині.

Дидактичні прийоми «Фішбоун» і «Кластер» як засоби розвитку критичного та асоціативно-образного мислення на уроках української літератури

Румянцева-Лахтіна О.О., методист Центру методичної та аналітичної роботи Харківської академії неперервної освіти, спеціаліст вищої категорії

Чи потрібно учневі вміти систематизувати й структурувати здобуту інформацію, виокремлювати в ній головне й другорядне, давати власні оцінки й здійснювати доречні коментарі? Ці питання мають однозначну відповідь – так, але не завжди шляхи вирішення проблемних питань на уроці так само однозначні й результативні. У статті порушено проблему «дослідного учіння» та розвитку критичного мислення на уроках української літератури; розглянуто одну з головних проблем у процесі роботи з текстом – установлення учнями логічних зв'язків між подіями та явищами, репрезентованими у творі.

Спробуємо розглянути головний принцип формування суб'єктного досвіду учня – принцип «розвиваючої допомоги». Сутність його полягає в тому, щоб не вказувати здобувачам освіти, що робити, не вирішувати їхні проблеми, а допомогти усвідомити себе й пробудити власну активність. Із цього випливає завдання вчителя: не диктувати готове і, можливо, не потрібне учневі, а розбудити його пізнавальну активність, яка виявляється у виборі цілей навчання, поведінки та цінностей. Для цього замість авторитарного навчання (когнітивний тип), у якому процес учіння зводиться до засвоєння навчальної програми і знань, відібраних учителем, слід ввести інший тип навчання – «дослідне учіння», при якому учні розкривають свої здібності на власному досвіді у вільній самостійній діяльності, тобто в процесі дискусій, висування гіпотез і прийняття рішень.

Сучасний освітній процес повинен формувати цілісну систему універсальних знань, умінь, навичок, а також досвід самостійної діяльності та особистої відповідальності школярів, тобто ключові компетенції. Для вчителя – це перехід від передачі знань до створення умов для активного пізнання та отримання дітьми практичного досвіду. Для учнів – перехід від пасивного засвоєння інформації до активного її пошуку, критичного осмислення, використання знань і умінь на практиці. Увага вчителя повинна бути направлена на заохочення кожного учня до активної розумової діяльності.

Головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку й самореалізації особистості. І тому в умовах нової української школи найважливішою на сьогоднішні концепцією є концепція особистісно орієнтованого навчання. Якщо традиційна освіта наближає кожного учня до параметрів особистості з попередньо

заданими якостями, то особистісно орієнтоване навчання виходить із визнання унікальності суб'єктного досвіду самих учнів як важливого джерела індивідуальної життєдіяльності.

Особистісний підхід у освітній діяльності полягає в орієнтації педагога на особистість здобувача освіти й формує критерії ефективності освітнього процесу. Такий підхід розглядається педагогами і психологами як методологічна установка, що має принципове значення й пояснюється тим, що учень, наділений власною активністю, є суб'єктом навчання й потребує створення освітнього простору, спрямованого на формування ключової компетенції самовдосконалення. Метою дослідного учіння є розвиток самосвідомості особистості, її самореалізація. Тобто здобувач освіти як особистість повинен самостійно здобувати знання, використовуючи їх для розв'язання життєвих проблем, тому в педагогічній практиці учителя-словесника дедалі більше уваги приділяється впровадженню сучасних технологій. Чільне місце серед них посідають дидактичні методи та прийоми, особливістю яких є те, що учень у процесі навчання сам конструює процес, виходячи з реальних і конкретних цілей, відстежує напрями свого розвитку, визначає кінцевий результат, а також вчиться прогнозувати ситуацію, спостерігати, узагальнювати, порівнювати, висувати гіпотези й установлювати причинно-наслідкові зв'язки, міркувати за аналогією й виявляти причини та, окрім того, сам передбачає раціональний і творчий підхід до розгляду будь-яких питань, тобто розвиває критичне мислення.

Теоретичною базою розвитку критичного мислення є наукові дослідження когнітивної психології щодо сутності критичного мислення (Дж. Андерсен, Д. Халперн, Дж. Брунер, С. Міллер); обґрунтування специфіки критичного мислення (Ж. Піаже, Л. Виготський); визначення та класифікація основних груп компетентностей, що формуються при застосуванні технології розвитку критичного мислення (І. Родигіної, О. Овчарук, А. Хуторського); ідеї компетентнісного підходу до планування й розробки сучасного уроку на основі інтерактивних технологій (О. Пометун, О. Данилевська); характеристика методів і форм організації навчальної діяльності учнів за технологією критичного мислення (С. Терно, О. Марченко).

Хоча сьогодні маємо прописані науковцями численні теоретичні положення щодо формування аналітичного й критичного мислення учнів, цей процес надто складний і не миттєвий. Насамперед він потребує інтелектуальних зусиль самого вчителя, тобто його знань про складні механізми входження, обробки й переробки інформації в людській свідомості та розуміння того, що, попри всі наукові приписи (цілком віртуальні) щодо усвідомленого й особистісно орієнтованого навчання, де учень знає, уміє й може, саме вчитель активує мисленнєву діяльність учнів, застосовуючи відповідні методики й технології, пропонуючи незвичні форми роботи з матеріалом, спонукає учнів до інтелектуальної та творчої співпраці, успішної навчальної комунікації в межах того чи іншого шкільного предмета.

Останнім часом у міждисциплінарному дискурсі все частіше з'являється термін «ментальна карта». Її називають по-різному – mind-map, карта знань, схема мислення, карта розуму, інтелектуальна карта, карта уявлень, асоціативна карта тощо, але суть залишається незмінною – це схематичне зображення мисленнєвого процесу. І в час тотальної комп'ютеризації, коли сучасний учень змушений сприймати та засвоювати великі потоки інформації, ментальна карта завдяки своїй багатofункціональності, універсальності та зручності поступово завойовує популярність. Її активно застосовують для формулювання нових ідей, фіксування та структурування, аналізу та впорядкування даних, прийняття рішень тощо. Ментальні карти або її сегменти на уроках української літератури є універсальними і виступають таким собі «стимулятором» різних мисленнєвих операцій у роботі над текстом, покращуючи пам'ять, концентрацію уваги та її стійкість, розвиваючи критичне мислення тощо. Вони допомагають одночасно утримувати у свідомості велику кількість інформації, установлюючи смислові зв'язки між її частинами, що дозволяє швидко відтворити знання, а також систематизувати й

структурувати навчальний матеріал, що сприяє його розумінню, а відтак застосуванню на практиці. [6, с.74].

Під час проведення уроків літератури головними проблемами для учнів залишається самостійний аналіз художніх творів (їх адекватна інтерпретація), установлення логічних зв'язків між подіями та явищами, неспроможність більшості встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, критично оцінювати художні твори тощо.

Пропонуємо розглянути дидактичні прийоми «Фішбоун» (риб'яча кістка або ри�'ячий скелет) і «Кластер» (скупчення, рій) як такі, що сприяють розвитку суб'єктного досвіду учнів, виробленню вмінь їхньої аналітично-критичної рефлексії. Спробуймо розібратися, у чому ж полягають дидактичні особливості вище зазначених прийомів?

Одним із методичних прийомів, який можна використовувати на уроках із метою активізації когнітивних процесів, є прийом «фішбоун» (риб'яча кістка або ри�'ячий скелет).

Автор прийому «Fishbone» – професор Кауро Ішикава, тому часто його називають діаграмою Ішикави.

Суть прийому «Фішбоун» полягає в постановці проблеми, яка вивчається на уроці, у визначенні її аспектів і знаходженні аргументів, фактів на підтвердження тієї чи іншої точки зору на цю проблему.

Голова – тема або проблемне питання.

Верхні кістки – основні поняття теми (факти).

Нижні кісточки – суть поняття (причини).

Хвіст – висновок.

Записи мають бути короткими, можна користуватися ключовими словами або фразами, що відображають суть.

Цей рисунок стає полем, на якому учні коротко фіксують ключові слова чи тези, що відбивають зміст міркування або судження. Сполучною ланкою виступає основна кістка чи хребет риби.

Схема «Фішбоун» є графічним зображенням, що дозволяє наочно продемонструвати та визначити в процесі аналізу причини конкретних подій, явищ, проблем і здійснити відповідні висновки або систематизувати результати обговорення. Схема включає в себе основні чотири блоки, представлені у вигляді голови, хвоста, верхніх і нижніх кісточок. Сполучною ланкою виступає основна кістка чи хребет риби. Голова – проблема, питання або тема, які підлягають аналізу. Верхні кісточки (розташовані праворуч при вертикальній формі схеми або під кутом 45 градусів зверху при горизонтальній) – на них фіксуються основні поняття теми, причини, які призвели до проблеми. Нижні кісточки (зображуються навпаки) – факти, що підтверджують наявність сформульованих причин або суть понять, зображених на схемі. Хвіст – відповідь на поставлене запитання або висновки, узагальнення.

Прийом «Фішбоун» передбачає ранжування понять, тому найбільш важливі з них для вирішення основної проблеми у своєму розпорядженні ближче до голови. Усі записи повинні бути короткими, точними, лаконічними й відображати лише суть понять. Зміст цього методичного прийому – встановлення причинно-наслідкових взаємозв'язків між об'єктом аналізу й факторами, що впливають на нього, вчинення обґрунтованого вибору. Додатково метод дозволяє розвивати навички роботи з інформацією та вміння ставити й вирішувати проблеми.

Стала форма цього прийому моделювання інформації водночас і спрощує, і ускладнює завдання для учнів. Проблема (голова) потребує розуміння причин проблеми (верхні кістки) й добору до причин різних фактів-підтверджень (нижні кістки). Складність прийому – необхідність демонструвати логіку, що витікає з причин і фактів, які автор сам і добирає.

Схема «Фішбоун» може бути складена заздалегідь. Із застосуванням технічних засобів її можна зробити в кольорі. За їх відсутності використовується звичайний ватман або щоденний інструмент учителя – кольорова крейда. Залежно від вікової категорії учнів,

бажання та фантазії вчителя схема може мати горизонтальний або вертикальний вигляд. Суть прийому «Фішбоун» – форма схеми не змінює, тому вона не має особливого значення. Для молодшого шкільного віку більш підійде природна форма риби – горизонтальна. По завершенню її заповнення разом з учнями можна зобразити фігуру вздовж скелета та загадати бажання, щоб золота рибка й надалі допомагала вирішити будь-яку життєву проблему.

«Фішбоун» як складна форма роботи вимагає набуття певного досвіду, тому спочатку бажано застосовувати цей прийом як домашнє завдання чи як роботу в парі (групі). Учитель, даючи школярам фішбоун як домашнє завдання, має запропонувати мінімум доступних джерел для успішного виконання (номери параграфів (сторінки, абзаци), статті Вікіпедії, пункти плану, сторінки словника або енциклопедії тощо).

Особливості використання методичного прийому «ФІШБОУН» на уроках української мови та літератури:

1. Реалізація моделей проблемного та компетентісно спрямованого навчання.
2. Ефективна методика для вдосконалення вмінь учнів аналізувати художні твори, набуття ними літературної компетентності.
3. Формування аналітичних умінь та критичного мислення школярів при вивченні будь-яких мовно-літературних явищ.
4. Інтеграція з інформатикою, образотворчим мистецтвом, художньою культурою, математикою, російською та іноземними мовами, світовою літературою.

«Фішбоун» як складна форма роботи вимагає набуття певного досвіду, тому спочатку бажано застосовувати цей прийом як домашнє завдання чи як роботу в парі (групі). Учитель, даючи школярам «Фішбоун» як домашнє завдання, має запропонувати мінімум доступних джерел для успішного виконання (номери параграфів (сторінки, абзаци), статті з Вікіпедії, пункти плану, сторінки словника або енциклопедії тощо).

Ця методика ефективна для вдосконалення вмінь учнів аналізувати художні твори, набуття ними літературної компетенції. Схема «Фішбоун» може бути використана як окремо застосований методичний прийом для аналізу будь-якої ситуації (художнього тексту) або виступати стратегією цілого уроку. Найефективніше її використовувати під час уроку узагальнення й систематизації знань, коли матеріал із теми вже пройдено та необхідно систематизувати всі вивчені поняття, що передбачає розкриття й засвоєння зв'язків і відносин між елементами зазначеної вище схеми.

Так, учням пропонують інформацію (текст, відеофільм) проблемного змісту й схему «Фішбоун» для систематизації цього матеріалу. Роботу щодо заповнення схеми можна проводити в групі чи індивідуально.

Форми роботи на уроці зі схемою «Фішбоун»:

Індивідуальна робота або робота в парах (усі учні працюють над розв'язанням однієї проблеми протягом певного часу, потім результати обговорюють і укладають загальну графічну схему на дошці).

Робота в групах (учні об'єднуються в групи, кожна група працює над розв'язанням конкретної проблеми, заповнює схему «фішбоун» і презентує результати своєї роботи).

Важливим етапом застосування прийому «Фішбоун» є презентація отриманих результатів заповнення. Схема повинна підтвердити комплексний характер проблеми з урахуванням усіх її причинно-наслідкових зв'язків.

Іноді, заповнюючи схему, учні натрапляють на ситуацію, коли причин обговорюваної проблеми більше, ніж аргументів, які підтверджують її наявність. Це виникає внаслідок того, що припущень і в житті завжди більше, ніж фактів, які їх підтверджують. А тому деякі нижні кісточки можуть так і залишитися незаповненими.

Під час перебігу уроку вчитель самостійно визначає дії – пропонує або далі досліджувати проблему, або спробувати визначити її рішення. Оволодівши прийомом

«Фішбоун», учитель може з успіхом застосовувати його, плануючи будь-який урок. Найбільш популярною ця схема є в роботі з літературним твором.

За допомогою схеми Фішбоун можна знайти рішення будь-якої складної ситуації, при цьому виникають щоразу нові ідеї. Ефективним також буде її застосування під час «Мозкового штурму».

Приклад використання прийому «Фішбоун» на уроці літератури

Тема. Проблема кохання в романі Ліни Костенко «Маруся Чурай»

Учні отримали завдання визначити такі аспекти: у чому духовна розбіжність героїв (саме це й зумовлює проблемність цього кохання); причина внутрішнього конфлікту між героями, а за тим і розриву); наслідки цього конфлікту – події, вчинки, відчуття героїв, висновок.

Голова. Проблема кохання Марусі Чурай та Грицька Бобренка. «Моя любов чолом сягала неба, а Гриць ходив ногами по землі».

Верхні кістки. Любов Грицька до матеріальних благ, слабкодухість, нецілісність його натури.

Нижні кістки. Грицькова зрада, утрата сподівань Марусі, смерть парубка духовна й фізична.

Хвіст. Відступництво від почуттів спотворює людину, знищує її як особистість, призводить до трагедії.

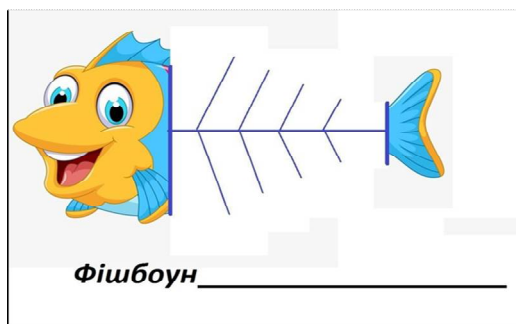

Рис. 1

Для учнів основної школи цікавим є такий вид діяльності як переосмислення інформації через графічні схеми й таблиці. З-поміж різноманітних графічних способів опрацювання матеріалу школярів приваблюють «кластери». Слово «кластер» походить з англійської мови (cluster – пучок, рій, скупчення). Близькими за значенням до слова «кластер» вважаються група, спілка, альянс, об'єднання, асоціація.

У дидактиці терміном «кластер» позначають один із способів графічної організації інформації. Його суть полягає в тому, що інформація, яка вивчається визначається смисловими одиницями. Вони фіксуються як схеми, що мають асоціативне пояснення певних понять, пов'язаних між собою. У результаті виходить наочне зображення, яке допомагає систематизувати, узагальнити й викладати досліджуваний під час уроку матеріал. Як синонімічні викладачі використовують поняття «карта-схема» або «карта понять», а також «асоціограма».

«Кластер» – виділення смислових одиниць тексту та їх графічне оформлення у формі пучка. Кластер включає ключові слова, ідеї, подані в логічній послідовності текстових суб'єктів, котрі створюють цілісну й наочну картину. Метод «кластера» дозволяє представити на уроці великий обсяг інформації в структурованому й систематизованому вигляді, виявити ключові слова теми. Таким чином підвищується мотивація, адже самі ідеї сприймаються учнями набагато легше.

Кластер – один із методів технології розвитку критичного мислення. Він формує в учнів такі навички:

- уміння грамотно формулювати питання;
- працювати з великими обсягами інформації та виділяти в них основне;
- здатність виявляти логічні та причинно-наслідкові зв'язки;
- уміння робити висновки;
- узагальнювати прочитане й робити перехід від загального до конкретного і навпаки;
- здатність проводити паралелі та знаходити аналогії;
- уміння аналізувати частини інформації та порівнювати їх між собою.

Відомо, що людині потрібні графічні образи, тому що мозок краще запам'ятовує такі моделі. Оформлення учнями інформації у формі кластера сприяє творчій обробці, а тому забезпечує засвоєння її на рівні розуміння. Кластери дозволяють розвивати мислення, робити його більш гнучким, позбавлятися стереотипів, а найголовніше – перетворювати догматичне мислення на критичне. Важливо й те, що через побудову кластерів можна виявити систему ключових слів, які можуть бути використані для пошуку інформації в Інтернеті, а також для визначення головних напрямів учнівських досліджень, вибору тем для проєктних робіт.

Створення кластерів сприймається школярами як творча робота, у якій є можливими реалізація власного бачення проблеми, власний підхід, варіативність як засіб самореалізації, самоутвердження. Можливість індивідуальної, парної, групової та колективної роботи створює психологічний комфорт в освітньому процесі. Кластери можуть мати багато розгалужень, тому важливо вчасно зупинитися на необхідному рівні деталізації.

Працюючи системно над створенням кластерів, здобувачі освіти здатні:

- пояснити новий матеріал ясно, чітко й дохідливо;
- висловлювати свою, відмінну від підручників, інтерпретацію тексту;
- сформулювати власні оціночні судження та логічні висновки з вивченого матеріалу;
- володіти навичками ведення діалогу та активного слухання;
- виробляти шанобливе ставлення до точки зору, яка відрізняється від власної.

Застосовувати кластер можна на всіх етапах уроку: на стадії виклику – для систематизації того, що учням відомо, і задля визначення прогалів у знаннях; на стадії осмислення кластер дозволяє фіксувати фрагменти нової інформації; на стадії рефлексії поняття групуються – і між ними встановлюються логічні зв'язки.

Правила створення кластера

1. Посередині чистого листка (класної дошки), документа Word, слайда Power Point записуємо ключове слово чи речення теми.
2. Кругом нього – слова чи речення, що доповнюють тему.
3. Довкола записаних слів з'являються «супутники» і встановлюються нові логічні зв'язки.
4. Записується стільки ідей, скільки їх називають.

Унаслідок цього з'являється структура, яка графічно відображає послідовність процесу мислення, визначає інформаційне поле заданої теми. З-поміж великого розмаїття кластерів найбільш прийнятними на уроках літератури можуть бути такі види кластерів: класичний кластер, зворотний кластер, кластер-образ, предметний кластер, паперовий кластер, кластер із нумерацією слів, мультимедійний кластер із візуальними, аудіо- та відеоефектами. Метод кластера пропонується на заняттях української літератури для інтерпретації: будь-яких елементів літературного твору (фрагменти, сцени, мотиви, персонажі, символи, тропи тощо, навіть окремі речення та слова), співвіднесені з відповідним контекстом твору або позатекстовою ситуацією; літературного твору як певної цілісності; літературної цілісності вищого порядку, ніж

літературний твір, наприклад, творчості письменника, літературної школи, літературного напрямку, літературного періоду.

Складання кластерів школярі сприймають позитивно й при цьому показують вищий рівень засвоєння навчального матеріалу, аніж при вивченні тексту з використанням інших форм, зокрема складання плану, тез, конспекту тощо. Розбивка на кластери формує вміння варіативно мислити, установлювати логічні зв'язки між поняттями, допомагає вільно й відкрито висловлювати думки з будь-якої теми. Через застосування методу кластера в школярів формуються надпредметні вміння й навички, а саме: уміння працювати в групах, графічно оформити текстовий матеріал, творчо інтерпретувати наявну інформацію, розподілити матеріал за ступенем новизни й значущості, узагальнити здобуті знання, формувати культуру читання, орієнтуватись у будь-яких життєвих ситуаціях.

Приклад використання технології «Кластер» на уроці української літератури

Тема. Василь Стефаник. «Камінний хрест» – психологічне розкриття теми еміграції. Історична основа твору.

Учні після перегляду уривка фільму Л. Осики «Камінний хрест», де чоловік обробляє землю, і прочитання експозиції новели «Камінний хрест» В. Стефаника отримали завдання: визначити асоціації зі словом «хрест», які в них виникають після переглянутого й прочитаного.

Посередині записуємо слово «хрест», а далі – ті поняття й асоціації, які виникають у десятикласників («релігія», «могила», «церква», «кладовище», «людська доля», «тяжка праця» «смерть» тощо).

Висновки. Отже, переваги прийому «фішбоун» і технології «кластер» як засобів формування критичного мислення учнів під час «дослідного учіння» полягають у створенні нового стилю мислення, для якого характерні відкритість, гнучкість, усвідомлення внутрішньої багатозначності позиції й точок зору, альтернативності прийнятих рішень, а також сприяють розвитку таких базових якостей особистості, як критичне мислення, комунікативність, креативність, мобільність, самостійність, толерантність, відповідальність за власний вибір і результати власної діяльності.

Література

1. Пометун О., Пироженко О. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика. – К., 2002.
2. Технології розвитку критичного мислення школярів / Кроуфорд А., Саул В., Метью С., Макінстер Д. – К.: Плеяда, 2006.
3. Терно С. Критичне мислення: чергова мода чи нагальна проблема? / С. Терно // Історія в школах України. – 2007. – № 4. – С.18-19.
4. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / під заг. ред. Бібік Н. М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017.
5. Хачатрян С. Карти знань, їх призначення, редактор карт знань [Електронний ресурс] / С. Хачатрян. – Режим доступу: <http://www.kievoit.ippo.kubg.edu.ua/>. – Назва з екрана.
6. Шахіна І. Використання ментальних карт у навчальному процесі [Електронний ресурс] / Ірина Шахіна, Роман Медведєв // Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. – Випуск 8(III). – Режим доступу: <https://phm.cuspu.edu.ua/>. – Назва з екрана.

«Фішбоун» – прийом, що вчить мислити

*Кірієнко Н.М., учитель української мови та літератури
Красноградського ліцею № 4
Красноградської міської ради Харківської області;
учитель-методист*

*Навряд чи є що щось
більш важливе для знання,
для спокійного життя і для успіху
будь-якої справи, ніж
уміння людини мислити.
Джон Локк*

Реалії сьогодення такі, що чим швидше розвиваються ІТ-технології, тим складнішим стає процес навчання. Щоденно, користуючись мережею Інтернет, дитина має доступ до будь-якої інформації; і згодом у неї зникає бажання думати, тривалий час ламати голову над проблемою, бо відповіді, хоч і не завжди правильні, вже існують. Тому перед учителем повсякчас постає низка запитань: як навчити дитину мислити, розв'язувати самостійно окреслену перед нею проблему? Що потрібно зробити, щоб учні запам'ятали здобуті знання та зуміли доречно скористатися ними в дорослому житті? Які методи та прийоми необхідно застосувати, щоб здобувачі освіти не були пасивними спостерігачами, а стали активними учасниками навчального процесу, партнером учителя? Як виробити в дітей навички ставитися критично, усвідомлено та творчо до інформаційного потоку?

На мою думку, у сучасних учнів важливо сформувати практичні уміння та навички, які дозволять їм ефективно трансформувати здобуту інформацію в цікаві ідеї. А ці ідеї вони зможуть використати тоді, коли в цьому виникне нагальна потреба.

Саме тому дітей необхідно навчити критично підходити до складних ситуацій, висловлювати різні погляди на проблему, демонструвати власні судження, порівнювати альтернативні точки зору та приймати правильні й виважені рішення.

Однією з пріоритетних технологій, що допомагає учню не тільки засвоїти певний обсяг знань, а й сприяє розвитку їх особистісних якостей, є технологія формування та розвитку критичного мислення.

Мислити критично – це вільно використовувати розумові стратегії та операції високого рівня для формулювання обґрунтованих висновків та оцінок, а також для прийняття рішень.

Перевага технології критичного мислення полягає в здатності посилювати мотивацію навчання школярів, активізувати пізнавальну діяльність, формувати комунікативні навички.

Серед технологій критичного мислення мені найбільше імпонує прийом «Фішбоун».

«Фішбоун» (від *англ. Fish – риба; Fishbone – рибний скелет*) – метод вивчення, порівняння, дослідження. Автором є японський професор Кауро Ішікава, який і винайшов метод структурного аналізу причинно-наслідкових зв'язків. У процесі навчання прийом дозволяє «розділити» загальну проблемну тему на перелік причин і аргументів. Візуально (графічно) відтворення цього прийому виглядає як риб'ячий скелет, у голові якого записується проблема, верхній ряд кісток – причини події; нижній – факти, аргументи. А у хвості розміщується висновок, що є результатом створеного графічного аналізу. Записи мають вестися стислими фразами, які відбивають суть проблеми.

Працюючи зі схемами «Фішбоун», учні демонструють уміння визначити причинно-наслідкові зв'язки, обґрунтованість висновків, а також уміння чітко визначити проблему.

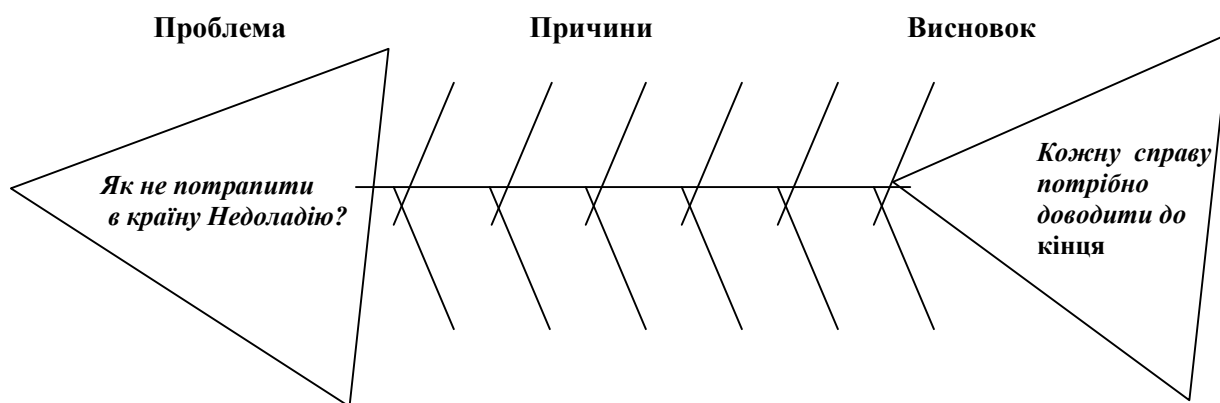
Крім того, ці схеми візуалізують взаємозв'язок між причинами та наслідками. А діти сьогодні переважно візуали, і тому їм простіше сприймати інформацію в такий спосіб.

Найбільш доцільним і ефективним, на мою думку, і цей прийом є на уроках української літератури. Методика вдосконалює вміння школярів читати вдумливо, аналізувати художні твори, оцінювати вчинки героїв, обговорювати прочитане, моделювати життєві ситуації.

Прикладом використання прийому «Фішбоун» є урок української літератури в 5 класі під час вивчення повісті-казки Галини *Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії»*. Дітей класу об'єднують в групи. Вони отримують завдання заповнити «риб'ячий скелет» і дати відповідь на проблемне запитання: *«Як не потрапити в країну Недоладію?»*, *«Які риси характеру допомогли Алі повернутися додому?»* протягом 10 хвилин. Згодом групи обмінюються думками, обговорюють причини та факти й заповнюють загальну схему «Фішбоун».

Відповіді учнів:

Усе робила невчасно. Витрачала час на дрібниці. Не виконувати обіцянки. Не відповідала за власні вчинки.

Рушник, кіска, ім'я, крильця, малюнок, 100 справ Факти

Учні самостійно розв'язують поставлену перед ними проблему, знаходять значну кількість аргументів, визначають інколи навіть фантастичні варіанти виходу зі складної ситуації та роблять висновки: щоб не потрапити до країни Недоладії, потрібно всі справи доводити до логічного завершення, відповідати за власні вчинки, постійно працювати над собою.

Аля повернулася додому завдяки таким рисам характеру: працьовитість, відповідальність, винахідливість, турботливість, самопожертва тощо.

На уроці літератури в 10 класі, розглядаючи тему *«Конфлікт між буденним життям і високими пориваннями особистості, дійсністю і мрією»* за драмою-феєрією «Лісова пісня» Лесі Українки, окреслюють перед учнями таку проблему: *«Що стало трагедією Лукаша?»*

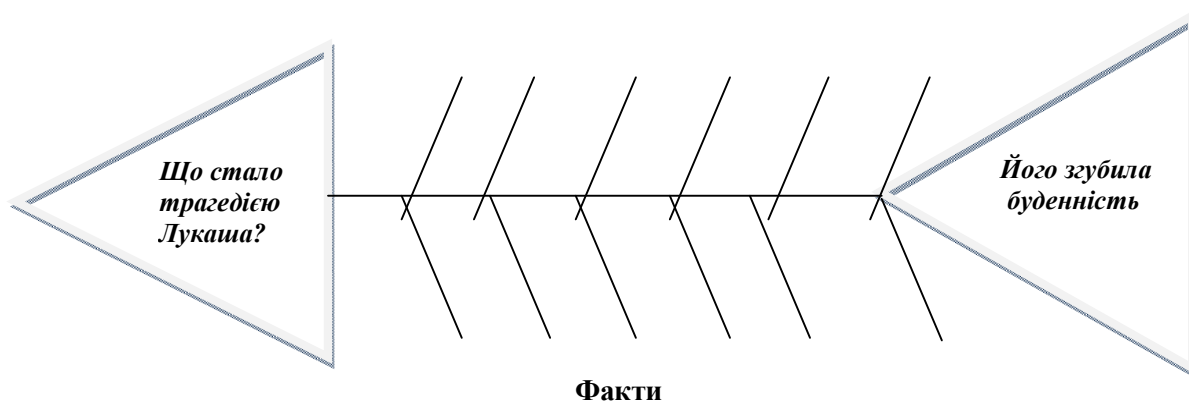
Відповіді учнів:

Проблема

Причини

Висновок

Любов Лукаша до матеріального. Слабкодухність. Легковажність. Байдужість. Дитяча душа. Залежність від матері. Інфантильність

Грубість. Одруження на Кишині. Зрада Мавки. Втрата таланту. Сварка з лісовими мешканцями. Перетворення на вовкулаку. Втрата щастя.

Заповнивши схеми, діти роблять висновок, що Лукаш кохав Мавку, але не міг бути з нею, бо для цього був занадто легковажним, слабкодухим, інфантильним, приземленим і залежним від матері. Зрадивши духовне в собі, він стає нещасним.

Використати методичний прийом «Фішбоун» можна на уроках вивчення творчості будь-якого письменника, щоб визначити проблеми, які порушують митці у своїх творах. Ефективним він буде й на уроці узагальнення знань.

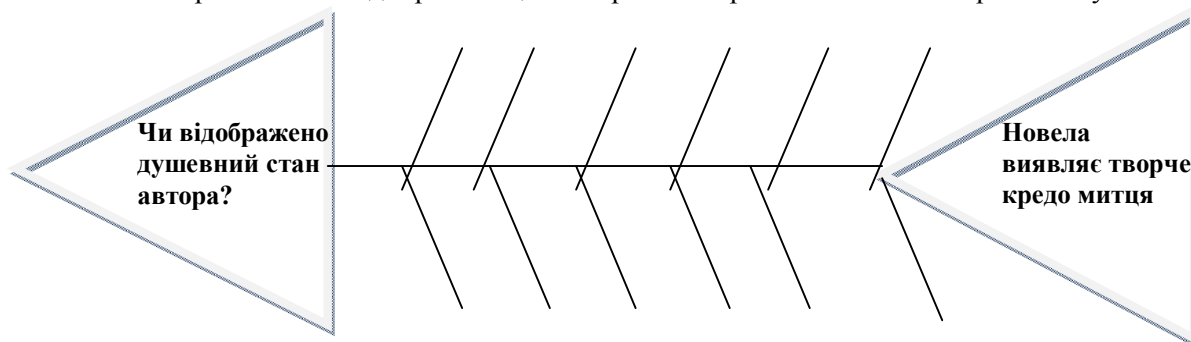
Так, вивчаючи новелу *М. Коцюбинського «Intermezzo»* в 10 класі, пропоную учням з'ясувати причини написання новели та дати відповідь на запитання: «*Чи відображено в новелі душевний стан митця?*»

Проблема

Причини

Висновок

Переживання подій революції. Хвороба. Творче виснаження. Втрата сенсу життя.

Факти...

Кононівські поля. Моя утома. Залізна рука города. Людське горе. Білі мішки. Три білих вівчарки. Ниви у червні. Людина. Сонце.

Проаналізувавши схему «Фішбоун», учні дійшли висновку, що всі образи твору символізують складну боротьбу, яка вирує в душі ліричного героя, і допомагають зрозуміти: до митця повертається душевна рівновага й упевненість в необхідності йти до людей.

Звісно, що коли розпочинаєш упроваджувати інноваційні технології, не можна розраховувати на миттєвий результат. Учителю самому необхідно ретельно розібратися з методикою критичного мислення, щоб навчити дітей. Це довга й напружена робота. Учнів так само потрібно готувати поступово. Спочатку їм складно висловлювати свої ідеї, вони малоактивні, повторюють думки інших. Але ж процес навчання не повинен

бути легким. Завдання вчителя полягає в умінні скерувати дітей у правильному напрямі, навчити їх самостійно знаходити вихід із складних ситуацій, а не вказати їм цей вихід. Сьогодні особистість повинна бути конкурентоспроможною на ринку праці, тому її необхідно навчити мислити, бачити причини й наслідки явищ і подій, приймати виважені рішення, генерувати ідеї, обстоювати власну точку зору.

Отже, методичний прийом «Фішбоун» є лише одним із прикладів розвитку критичного мислення школярів. Застосовуючи його в навчальному процесі, ми зможемо навчити дітей систематизувати здобуту інформацію, розрізняти головне й другорядне; сформуємо вміння долати власні сумніви, знаходити вихід із будь-якої ситуації в сьогоdnішньому стрімкому та мінливому житті.

А це є найголовнішим аргументом для того, щоб використовувати технології критичного мислення не тільки на уроках української літератури.

Література

1. Белкіна О.В. Критичне мислення вчителя як передумова його розвитку в учнів. Формування гуманістичного світогляду вчителя: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: Науковий світ, 2001.
2. Вукіна Н.В. Критичне мислення: як цьому навчати: науково-методичний посібник / Н.В. Вукіна, Н.П. Дементієвська, І.М. Сущенко [за наук. ред. Пометун О.І.]. – Харків, 2007. – 190 с.
3. Тягло О.В. Критичне мислення: навчальний посібник / О.В.Тягло. – Х.: «Основа», 2008. – 189 с.
4. Поняття про фішбоун. –URL:
<http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/klaster--fishboun--keis-tekhnologiya.html>

План-конспект дистанційного уроку «Групи слів за походженням: власне українські й запозичені (іншомовного походження) слова. Тлумачний словник української мови. Словник іншомовних слів»

*Янченко Ю. А., учитель української мови та літератури
КЗ «Харківська гімназія № 6 «Маріїнська гімназія»
Харківської міської ради Харківської області»*

Тема уроку. Групи слів за походженням: власне українські й запозичені (іншомовного походження) слова. Тлумачний словник української мови. Словник іншомовних слів.

Мета й завдання уроку:

- **навчальна:** повторити та поглибити відомості про лексичний склад мови; виробляти уміння та навички характеризувати лексику за вживанням, користуватися тлумачним словником;
- **розвивальна:** удосконалити вміння визначати походження слів, розвивати вміння доцільно використовувати власне українські слова;
- **виховна:** виховувати повагу та шанобливе ставлення до українських гастрономічних традицій; збагачувати активний словник учнів.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Методи навчання: слово вчителя, мозковий штурм, метод бесіди, пояснення, дослідницький метод, робота зі словниками, кроссенс, відповіді на шот.

Обладнання уроку: тлумачний словник онлайн, словник іншомовних слів онлайн, додаток «Google Форми», підручник, QR-коди, комп'ютери, смартфони, інтерактивна дошка, презентація «PowerPoint», платформа «Zoom» або «Meet».

Хід уроку

I. Організаційний момент, самовизначення до діяльності, мотивація.

Вітаю, шановні учні! Ми продовжуємо з вами вивчення лексичного складу нашої мови. Аби визначити тему уроку, пропоную розгадати кроссенс, який ви бачите на екрані. Що зображено на слайді? Які слова ми використовуємо, щоб назвати кожную зі страв? Як з'явилися такі слова в нашій мові?

Очікуваний результат: учні аналізують, узагальнюють, співвідносять пов'язані між собою зображення; називають узагальнене поняття, зашифроване в кроссенсі.

II. Актуалізація опорних знань.

Перш ніж ми перейдемо до теоретичного блоку нашого уроку, пропоную пригадати раніше засвоєний матеріал. У цьому допоможе нам інтерактивне завдання «Пригадайте», яке потребує підтвердження або спростування запропонованого виразу.

Пригадайте

Сукупність усіх слів мови, її словниковий склад називають лексикою.	ТАК	Ні
Лексичне значення – це те, що слово означає.	ТАК	Ні
Усі слова мають лексичне значення.	ТАК	Ні
Лексичне значення слова пояснюють у словниках, які називають орфографічними.	ТАК	Ні
Лексикологія – це розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови.	ТАК	Ні

Очікуваний результат: учні спростовують твердження або погоджуються з ним.

III. Вивчення нового матеріалу.

Ми разом повторили теорію з теми «Лексикологія». Уже час познайомитися з новим матеріалом. Допоможе нам у цьому таблиця «Групи слів за походженням» (слайд). Пропоную продублювати цю таблицю в зошити.

(За допомогою анімації інформація в таблиці з'являється поетапно, після того, як учні самостійно структурують і оголошують свої висновки).

- На які групи, на вашу думку, можна поділити лексику нашої мови за походженням?
- Які це власне українські слова?
- Наведіть, будь ласка, приклади таких слів.
- Яку лексику називаємо запозиченою? Наприклад?

Шановні учні, звернімося до підручника, аби перевірити, чи все ми з вами пригадали та з'ясували? Чи, можливо, щось випустили?

Робота з підручником: ст. 22 (Заболотний О.В. Українська мова: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О.В. Заболотний, В.В. Заболотний. – К.: Генеза, 2014. – 256 с.).

У підручнику говориться, що про значення та походження слів, зокрема й іншомовних, ми можемо дізнатися зі словника іншомовних слів, а також тлумачного словника, якщо мова йде про власне українську лексику.

На слайді ви бачите QR-коди, у яких зашифровано посилання на такі словники.

Тлумачний словник	Словник іншомовних слів
http://slovopedia.org.ua/	http://slovopedia.org.ua/36/53392-0.html
	

Українська мова має величезну кількість запозичень із різних мов світу, багато українських слів увійшло до мовного фонду інших народів. Яка ж мова стала джерелом найбільшої кількості запозичень для нас? Як гадаєте? Пропоную ознайомитися з цікавою інформацією на слайді, зачитаймо її.

*(Українська мова ввібрала в себе велику кількість слів із багатьох мов світу й сама поділилася своїм багатством. **Бориц, галушка, вареник** – слова, які одразу ж асоціюються з Україною, з її гастрономічними традиціями.*

*Найбільше запозичень в українській мові було й залишається з латини – колиски європейських мов. Велика кількість слів, якими користуємося щодня, виявляється, були запозичені багато століть тому, наприклад: **цирк, директор, медицина**).*

Очікуваний результат: учні опрацьовують новий матеріал.

IV. Закріплення теоретичного матеріалу за допомогою практичних завдань. Робота зі словниками.

Ми з вами опрацьовували теоретичний матеріал, дізналися багато нової цікавої інформації про лексичний склад нашої мови. Пропоную закріпити теорію практикою, виконавши завдання на пошук українського відповідника до запозиченого слова.

Користуючись словниками, виконайте завдання, яке ви бачите на слайді, запишіть свої відповіді та зачитайте їх.

Очікуваний результат: учні, скануючи смартфонами QR-код, переходять на сторінку тлумачного словника української мови або словника іншомовних слів, знаходять значення потрібних слів.

V. Фізкультхвилинка.

VI. Робота з підручником. Виконання завдання на закріплення матеріалу.

Українська мова має багатий лексичний склад. Синоніми, антоніми, омоніми додають нашому мовленню різнобарвності й колориту. Ми повинні слідкувати за правильністю вживання слів, за культурою свого мовлення. Пропоную розглянути матеріал у підручнику на *ст. 24 «Культура мовлення» (Заболотний О.В. Українська мова: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. – К.: Генеза, 2014. – 256 с.)*

Учні зачитують інформацію, висловлюють свої думки.

Наш урок продовжується. Щоб закріпити новий матеріал, пропоную завдання на формування певної тематичної бази власне українських слів і запозичених.

Шановні учні, вам треба скласти два варіанти меню:

1. Меню № 1 (для називання страв слід використовувати власне українську лексику).

2. Меню № 2 (для називання страв слід використовувати запозичену лексику).

Пропоную розділитися на дві групи (*учитель самостійно проводить поділ учнів на групи*). На виконання цього завдання маєте 3 хвилини. Відповіді записуйте в зошити, після завершення представники кожної з груп зачитують своє меню.

Як ви гадаєте, знання гастрономічних традицій, назв страв певного народу впливає на формування оцінки традицій та менталітету цього народу? Чому? Назви яких страв із яким народом чи країною у вас асоціюються? Про що це свідчить?

Очікуваний результат: учні самостійно, за потреби користуючись словниками, створюють два варіанти меню, зачитують і доповнюють їх. Школярі висловлюють думки щодо важливості знання не тільки мови й мовлення різних народів, а також їх традицій, зокрема гастрономічних, аби мати більш чітке уявлення про менталітет цих людей.

VII. Робота з шотом «Капрезе» за допомогою додатка «Google Форми» (творчий рівень).

Закріпивши теорію практикою, виконавши завдання різних рівнів складності, ми ознайомилися з великою кількістю запозичених і власне українських слів. А як можна скористатися цими знаннями в повсякденному житті? Спробуймо це продемонструвати за допомогою шота «Капрезе» (<https://forms.gle/mq4EubjhvnavNr4s7>). Через посилання (QR-код) перейдіть у додаток «Google Форми». Використовуючи фото, напишіть рецепт салату «Капрезе» (значення невідомих слів з'ясуйте за тлумачним словником або словником іншомовних слів). Відповідь повинна складатися з 2-3 речень. На виконання цього завдання маєте 3 хвилини.

Завдання виконано, відповіді сформовано. Ми їх бачимо в Google Таблиці.

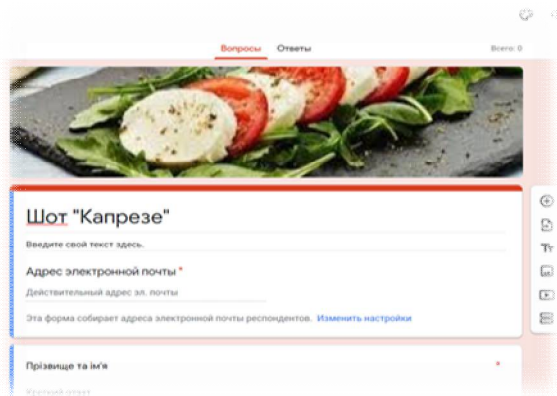
Зачитаймо кілька рецептів салату «Капрезе».

Очікуваний результат: відсканувавши QR-код, учні переходять на додаток «Google Форми». Користуючись фото, школярі пишуть відповідь у додатку, потім зачитують свої відповіді. Учитель редагує, оцінює (словесна характеристика без зазначення бала), пропонує зробити висновок, висловити свої думки.

VIII. Підбиття підсумків. Рефлексія.

Пропоную підбити підсумки, узагальнити навчальний матеріал уроку.

- Що нового ви дізналися?
- Що пригадалося?
- Що запам'яталось?

Посилання на додаток «Google Форми»

- Що будете використовувати в повсякденному житті?
- А що найбільше вразило?

Очікуваний результат: учні роблять висновки, узагальнюють матеріал, відзначають особисті досягнення, знаходять зв'язок теми уроку з життям.

IX. Оцінювання.

Ви гарно працювали на уроці: засвоїли новий матеріал, пригадали раніше вивчений, виконали завдання різного рівня складності, дали відповідь на шот, скориставшись набутими знаннями.

Кожен шот буде перевірено й оцінено з урахуванням роботи під час уроку. Свій бал ви зможете побачити на платформі *Google Classroom* в особистому кабінеті.

X. Домашнє завдання.

На завершення уроку прошу записати домашнє завдання:

1. Вивчити теоретичний матеріал за підручником (ст.22 за підручником).
2. Виконати вправу 48 (за підручником).
3. Опрацювати шот (завдання творчого характеру, яке виконується за бажанням).

Посилання на додаток «Google Форми»

Домашнє завдання диференційоване, тому кожен із вас може обрати свій рівень складності.

Дякую за урок! До зустрічі!

Очікуваний результат: учні слухають, ставлять уточнювальні запитання, усвідомлюють обсяг, рівень складності домашнього завдання, можливість вибору завдання із запропонованих.

Як провести Тиждень української мови й літератури весело та креативно

*Воскресенська Ю.Г., Яковлева Н.М. – учителі
української мови та літератури
ХСП №133 «Ліцей мистецтв»*

Тиждень української мови й літератури – одна з найцікавіших форм організації освітнього процесу, що дає можливість учням і вчителям проявити свої здібності та знання. Це цілий комплекс заходів, що спрямовані на розвиток творчих компетентностей учнів, поглиблення та поширення знань з української мови й літератури.

Сучасні діти дуже активні, але не завжди мотивовані до навчання. Тому зараз у школі великого значення набувають такі форми й методи навчання, які забезпечують високий рівень активності в навчально-пізнавальній діяльності, сприяють формуванню в учнів мотивації, створюють умови до самостійного набуття знань, умінь і навичок.

На уроках української мови та літератури учителі використовують багато різних методів і прийомів, але реалізувати їх на 100% не завжди вдається через різні причини. Саме тому велика увага приділяється активізації пізнавальної діяльності в позакласній роботі з цих навчальних дисциплін. А найбільше форм і видів позакласної діяльності можна застосувати під час проведення Тижня української мови й літератури. Це сприяє підвищенню інтересу до вивчення цих предметів, акцентує увагу на значенні та перспективах розвитку мови та літератури.

Програмою тижня мають бути охоплені всі класи.

Як правило, на кожен день тижня плануються конкретні заходи.

Наприклад, понеділок – день, коли учні збирають інформацію з певної теми; вівторок – день для виявлення фантазії та творчості у складанні якихось історій, казок, кросвордів, кросеєнсів; сенканів; середа – ігровий день; четвер – день інтелектуальних змагань; п'ятниця – день підбиття підсумків, роботи виставок дитячої творчості.

Учням можна запропонувати взяти участь у різноманітних заходах. Це можуть бути фотоквест, інтерактивний тренажер («Упізнай героя за цитатою», поєднай закохані пари), мовний бум, мовознавчі Олімпійські ігри, граматичний біатлон, орфографічний пейнтбол, комікси, пісенний марафон, авторська мовознавча кухня, літературна агітка, читацька артплатформа, відеореліз, театральний салон, телешоу, ігри-руханки, філологічний водевіль, фразеологічне фехтування, інстаграм-бажання, «Знімаємо фільм», будь-які квести, буклети, буктрейлери, інтерактивна вправа «Прокачай мізки», пантбук «Рідна мова» та багато інших.

Протягом декількох років поспіль ми шукаємо щось нове, цікаве, незвичне, удосконалюючись разом із учнями в нових тенденціях.

Упродовж усього Тижня української мови та літератури у вестибюлі нашої школи працює фотозона «Я – відомий письменник». Кожен учень може відчути себе відомим митцем (зокрема, Т. Шевченком), зробити фото на згадку, примірявши атрибути й рамку з підписом. Діти з великим задоволенням беруть участь у подібному заході.

У **понеділок** у ліцеї мовознавчий бум. Діти створюють банк даних, де зібрані матеріали про найскладніші випадки наголошення слів, і флеш-картки.

Виконуючи це завдання, учні розвивають творчу компетентність, удосконалюють орфоепічні навички, виховують командний дух.

Вівторок – день створення криптитекстів, коли діти залюбки працюють над графічною передачею тексту твору. Також у цей день відбувається конкурс на кращий нестандартний кросворд, складаючи який учні приховують завдання за QR-кодом.

У **середу** в школі відбувається фотоквест «Невідомий відомий Т. Шевченко». Цей захід викликає неабиякий інтерес у дітей. Спочатку опрацьовуються правила фотоквесту, які учні отримують разом із завданнями:

1. Дайте відповіді на запитання.
2. Сфотографуйте предмет-відповідь на кожне запитання.
3. Кожне фото підпишіть номером запитання.
4. Таких світлин у вас має бути 12.
5. Надішліть фото вчителю.

Подібний захід можна застосувати як для командної роботи, так і для індивідуальної.

У **четвер** проходять мовознавчі олімпійські ігри, інтерактивний пейнтбол. Школярам пропонується взяти участь у змаганнях, стати абсолютним переможцем у цьому виді спорту.

П'ятниця – салон «Одягни по-модному», «Шевченко от-кутюр», виставка малюнків. Мабуть, це найулюбленіший день тижня, адже можна уявити письменника як звичайну людину в сучасному світі.

Можна «завантажити» Тиждень ще безліччю різноманітних заходів, але ми вирішили поділитися найцікавішими, у яких із великим задоволенням узяли участь наші учні.

Отже, упродовж Тижня української мови та літератури діти долучаються до творчості, розвивають мовлення, навчаються співпрацювати, спілкуватися, розширюють знання про рідну мову, виховують шанобливе ставлення до неї, усвідомлюють себе невід'ємною частиною рідної держави.

**Джерело
педагогічних інновацій**

Українська мова та література

Науково-методичний журнал

Редактор: *Писаренко Т.І.*

Упорядник: *Семисошенко С.В.*

Дизайн: *Семисошенко С.В.*

Підписано до друку: 11.09.2021 р.

Тираж: 90 прим.

Розповсюджується безкоштовно

Харківська академія неперервної освіти
61057, м. Харків, вул. Пушкінська, 24,
тел./факс (057) 731-21-31,

Е-mail: kvnz.hano@gmail.com

Web-сайт: www.edu-post-diploma.kharkov.ua